Haagsch Jaarboekje

1894

Bijzonderheden zie pag. LXVII.

HAAGSCH JAARBOEKJE.

HAAGSCH JAARBOEKJE

VOOR

1894,

ONDER REDACTIE VAN

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

ZESDE JAARGANG.

Orgaan der Vereeniging: „DIE HAGHE.”

's-GRAVENHAGE — MOUTON & Co.
1894.

DRUKKERIJ MOUTON & Co., DEN HAAG.

Het Haagsch Jaarboekje komt met alle bescheidenheid weder gehoor vragen. Zijn redacteur is met dankbaarheid vervuld. Eensdeels omdat de medewerking groot was; zóó groot zelfs, dat reeds voor den volgenden jaargang toezegging werd gedaan, en verschillende opstellen met toestemming van de schrijvers, moesten blijven liggen, maar voornamelijk ook omdat juffrouw Critiek het hare heeft bijgedragen om het Jaarboekje als goed en degelijk te stempelen.

Hare knorrige buien heeft zij laten varen; hare kittelooriheid is omgezet in milde waardeering.

Op die wijze wordt den redacteur een hart onder den riem gestoken, en gaat hij blijmoedig voort met de verzorging en opvoeding van zijn papieren kind.

Aan velen dus dank; hij waardeert ten hoogste de hulp zijner medewerkers; zij hebben in waarheid getoond werkend *lid der Vereeniging* „Die Haghe" *te zijn.*

Omtrent ééne bijdrage valt nog iets te zeggen; het is het belangrijk opstel van den Heer C. H. Peters, „het Kasteel die Haghe". De geachte schrijver stond dit opstel op algemeen verzoek af, maar verbond er de voorwaarde aan, dat het met een paar woorden zou worden ingeleid, wijl het tot eene lezing op 12 April in de vereeniging „die Haghe" had gediend. Hij oordeelde den vorm minder geschikt, indien niet eenige toelichting werd gegeven. De Redacteur kwijt zich met ingenomenheid van die taak. De inhoud is zoo hoogst merkwaardig, dat ieder lezer zich gaarne onder het gehoor van den Heer Peters zal willen stellen en zich verplaatsen naar „Pulchri Studio", in welke zaal de lectuur, met kunstbeschouwing, plaats had. De vele bijgevoegde gravures zullen hier en daar toelichting geven.

's-Gravenhage, 5 October 1893.

KALENDER.

Januari.	AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.	
2 Dinsdag.	
3 Woensdag.	
4 Donderdag.	
5 Vrijdag.	
6 Zaterdag.	
7 ZONDAG. N. M.	
8 Maandag.	
9 Dinsdag.	
10 Woensdag.	
11 Donderdag.	
12 Vrijdag.	
13 Zaterdag.	
14 ZONDAG.	
15 Maandag. E. K.	
16 Dinsdag.	
17 Woensdag.	
18 Donderdag	
19 Vrijdag.	
20 Zaterdag,	
21 ZONDAG. V. M.	
22 Maandag.	
23 Dinsdag.	
24 Woensdag.	
25 Donderdag.	
26 Vrijdag.	
27 Zaterdag.	
28 ZONDAG. L. K.	
29 Maandag.	
30 Dinsdag.	
31 Woensdag.	

Februari.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag. N. M.	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag. E. K.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag. V. M.	
21 Woensdag.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag.	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag. L. K.	
28 Woensdag.	

Maart.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag.	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag. N. M.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag. E. K.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag.	
21 Woensdag. V. M.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag.	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag. L. K.	
30 Vrijdag.	
31 Zaterdag.	

April.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag. N. M.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag. E. K.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag.	
21 Zaterdag. V. M.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag. L. K.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	

Mei.	AANTEEKENINGEN.
1 Dinsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag.	
5 Zaterdag. N. M.	
6 ZONDAG.	
7 Maandag.	
8 Dinsdag.	
9 Woensdag.	
10 Donderdag.	
11 Vrijdag.	
12 Zaterdag. E. K.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag.	
15 Dinsdag.	
16 Woensdag.	
17 Donderdag.	
18 Vrijdag.	
19 Zaterdag. V. M.	
20 ZONDAG.	
21 Maandag.	
22 Dinsdag.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag.	
26 Zaterdag.	
27 ZONDAG.	
28 Maandag. L. K.	
29 Dinsdag.	
30 Woensdag.	
31 Donderdag.	

Juni.	AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.	
2 Zaterdag	
3 ZONDAG. N. M.	
4 Maandag.	
5 Dinsdag.	
6 Woensdag.	
7 Donderdag.	
8 Vrijdag.	
9 Zaterdag.	
10 ZONDAG. E. K.	
11 Maandag.	
12 Dinsdag.	
13 Woensdag.	
14 Donderdag.	
15 Vrijdag.	
16 Zaterdag.	
17 ZONDAG.	
18 Maandag. V. M.	
19 Dinsdag.	
20 Woensdag.	
21 Donderdag.	
22 Vrijdag.	
23 Zaterdag.	
24 ZONDAG.	
25 Maandag.	
26 Dinsdag. L. K.	
27 Woensdag.	
28 Donderdag.	
29 Vrijdag.	
30 Zaterdag.	

Juli.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag,	
3 Dinsdag. N. M.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag. E. K.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag. V. M.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag.	
21 Zaterdag.	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag. L. K.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dinsdag.	

Augustus.	AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag. N. M.	
2 Donderdag.	
3 Vrijdag.	
4 Zaterdag.	
5 ZONDAG.	
6 Maandag.	
7 Dinsdag.	
8 Woensdag. E. K.	
9 Donderdag.	
10 Vrijdag.	
11 Zaterdag.	
12 ZONDAG.	
13 Maandag.	
14 Dinsdag.	
15 Woensdag.	
16 Donderdag. V. M.	
17 Vrijdag.	
18 Zaterdag.	
19 ZONDAG.	
20 Maandag.	
21 Dinsdag.	
22 Woensdag.	
23 Donderdag.	
24 Vrijdag. L. K.	
25 Zaterdag.	
26 ZONDAG.	
27 Maandag.	
28 Dinsdag.	
29 Woensdag.	
30 Donderdag. N. M.	
31 Vrijdag.	

September.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag.	
7 Vrijdag. E. K.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag. V. M.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag. L. K.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag. N. M.	
30 ZONDAG.	

October.	AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.	
2 Dinsdag.	
3 Woensdag.	
4 Donderdag.	
5 Vrijdag.	
6 Zaterdag. E. K.	
7 ZONDAG.	
8 Maandag.	
9 Dinsdag.	
10 Woensdag.	
11 Donderdag.	
12 Vrijdag.	
13 Zaterdag.	
14 ZONDAG. V. M.	
15 Maandag.	
16 Dinsdag.	
17 Woensdag.	
18 Donderdag.	
19 Vrijdag.	
20 Zaterdag.	
21 ZONDAG. L. K.	
22 Maandag	
23 Dinsdag.	
24 Woensdag.	
25 Donderdag.	
26 Vrijdag.	
27 Zaterdag.	
28 ZONDAG. N. M.	
29 Maandag.	
30 Dinsdag.	
31 Woensdag.	

November.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag. E. K.	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag. V. M.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag. L. K.	
21 Woensdag.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag. N. M.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag.	
30 Vrijdag.	

December.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag. E. K.	
6 Donderdag.	
7 Vrijdag.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag. V. M.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag. L. K.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag. N. M.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag.	
30 ZONDAG.	
31 Maandag.	

JAARTELLINGEN.

Het Jaar onzer Christelijke Jaartelling is 1894.
» » der Juliaansche Periode. . . 6607.
» » der Israëlitische Tijdrekening beginnende 10 October 1894 5655.
» » der Turksche Hegira, beginnende 5 Juli 1894 . . . . 1312.
» » der stichting van Rome . . 2647.
Zondagletter . . G. De Epacta . . 23.
Het Guldengetal. 14. De Rom. Indictie 7.
De Zonne-cirkel . 27.

Zons Op- en Ondergang, berekend volgens de breedte van Amsterdam, 52 gr. 23 min. noord.

Dage der maand.		's morgens op u.	m.	's avonds onder u.	m.	Dagen der maand.		's morgens op u.	m.	's avonds onder u.	m.
Jan.	7	8	12	4	02	Juli	1	3	43	8	23
—	14	8	07	4	12	—	8	3	49	8	20
—	20	8	01	4	22	—	15	3	57	8	14
—	21	8	00	4	24	—	22	4	06	8	05
—	28	7	50	4	37	—	29	4	17	7	55
Febr.	4	7	39	4	50	August.	5	4	28	7	43
—	11	7	26	5	03	—	12	4	39	7	29
—	18	7	12	5	17	—	19	4	51	7	15
—	25	6	57	5	30	—	23	4	57	7	06
Maart	4	6	42	5	43	—	26	5	02	7	00
—	11	6	26	5	56	Septem.	2	5	14	6	44
—	18	6	10	6	08	—	9	5	26	6	28
—	20	6	05	6	11	—	16	5	37	6	11
—	25	5	53	6	20	—	23	5	49	5	54
April	1	5	36	6	32	—	30	6	01	5	38
—	8	5	20	6	44	October	7	6	13	5	22
—	15	5	04	6	57	—	14	6	25	5	06
—	20	4	53	7	05	—	21	6	38	4	51
—	22	4	49	7	09	—	23	6	42	4	46
—	29	4	35	7	21	—	28	6	51	4	36
Mei	6	4	21	7	33	Novemb.	4	7	04	4	23
—	13	4	09	7	44	—	11	7	17	4	11
—	20	3	59	7	55	—	18	7	29	4	01
—	21	3	57	7	56	—	22	7	36	3	56
—	27	3	50	8	04	—	25	7	42	3	53
Juni	3	3	44	8	13	Decemb.	2	7	52	3	47
—	10	3	40	8	19	—	9	8	01	3	44
—	17	3	39	8	23	—	16	8	08	3	44
—	21	3	39	8	24	—	21	8	11	3	46
—	24	3	40	8	24	—	23	8	12	3	47
						—	30	8	14	3	52

Zons- en Maansverduisteringen en Hemelverschijnselen voor het jaar 1894.

I. Gedeeltelijke Maansverduistering op 21 Maart. onzichtbaar in Nederland, zichtbaar op de Westkust van Noord-Amerika, in den Grooten Oceaan, in Australië, Azië en den Indischen Oceaan.

II. Ringvormige Zonsverduistering op 6 April, onzichtbaar in Nederland, zichtbaar in Azië. Oostelijk Europa, de Noord-Oostkust van Afrika, en de Noord-Westelijke punt van Amerika.

III. Gedeeltelijke Maansverduistering op 15 September. Begin 3 u. 55 m., midden 4 u. 51 m., einde 5 u. 47 m., alles des voormiddags. Grootte der eclips 0,23 v. d. maansmiddellijn. De maan gaat dien dag te 5 u. 36 m., dus 11 m. vóór het einde der verduistering onder. Zij is verder zichtbaar in Westelijk Europa, Westelijk Afrika, den Atlantischen Oceaan, Amerika en de Oostelijke helft van den Grooten Oceaan.

IV. Totale Zonsverduistering op 29 September. onzichtbaar in Nederland, zichtbaar in het Oostelijk en Zuidelijk gedeelte van Afrika en Arabië, het Zuidelijk gedeelte van Voor-Indië van Australië, van Nieuw-Zeeland en in den Indischen Oceaan.

Overgang van Mercurius over de Zonneschijf op 10 November zichtbaar in Westelijk Europa, den Atlantischen Oceaan, Amerika, den Grooten Oceaan, Australië, (behalve de Westkust)- en het Westelijk gedeelte van Afrika. Nederland valt bijna geheel buiten het gebied van zichtbaarheid. slechts in Zeeland is even voor Zonsondergang het begin van het verschijnsel te zien.

De planeet Venus is in Januari en in de eerste helft van Februari nog Avondster. Den 9den Januari is zij als zoodanig het helderste en gaat zij nog drie uren na de zon onder. In de 2de helft van Februari wordt zij morgenster en blijft dat, tot in het laatst van November. Als zoodanig is zij reeds den 25sten Maart het helderst, doch zij is dan nog slechts kort zichtbaar. Het langst is zij als morgenster te zien in het begin van Augustus en wel ruim twee en

een half uur. In December wordt zij weder avondster, doch haar zichtbaarheid is dan gering.

De planeet Mars komt in 't begin van 't jaar slechts eenige uren vóór de zon op. In 't laatst van Juni geschiedt dit te middernacht, zoodat hare zichtbaarheid beter wordt. In het midden van October komt zij in tegenstand en komt dan op met zonsondergang om bij zonsopgang eerst weder te verdwijnen. Daarna vermindert hare zichtbaarheid weder, doch zelfs in de laatste dagen van het jaar is zij nog eenige uren na middernacht zichtbaar.

De planeet Jupiter is in 't begin van 't jaar uitstekend waar te nemen. daar zij eerst eenige uren na middernacht ondergaat. In het midden van Maart gaat zij te middernacht onder en in 't begin van Juni in samenstand komend wordt zij onzichtbaar. Spoedig wordt zij echter weder zichtbaar, in 't midden van Augustns komt zij reeds te middernacht op en in December in tegenstand komend is zij den geheelen nacht te zien.

De planeet Saturnus wordt van het begin van het jaar tot in het midden van April steeds meer zichtbaar. In het laatst van Januari komt zij reeds te middernacht op, in het midden van April is zij in tegenstand en dan den geheelen nacht te zien. Daarna gaat zij voortdurend vroeger onder, in het begin van Juli reeds te middernacht tot dat zij in de tweede helft van October in samenstand gekomen, onzichtbaar is. In de beide laatste maanden van het jaar is zij enkele uren voor zonsopgang in het Oosten zichtbaar.

Verjaardagen van het Koninklijk Huis.

8 April.	WILHELMINA MARIA SOPHIA LOUISA, *Groot-Hertogin van Saksen*	1824.
5 Juli.	WILHELMINA FREDERIKA ANNA ELISABETH MARIA, *Prinses zu Wied*	1841.
2 Aug.	ADELHEID EMMA WILHELMINA THERESIA *Koningin-Weduwe Regentes*	1858.
31 Aug.	WILHELMINA HELENA PAULINA MARIA, *Koningin der Nederlanden*	1880.

Protestantsche Feestdagen.

Goede Vrijdag . . .	23 Maart.
Paschen . . .	25 en 26 Maart.
Hemelvaartsdag . . .	3 Mei.
Pinksteren . .	13 en 14 Mei.
Kerstmis . . .	25 en 26 December.

R.-Cath. Feest- en Kerkdagen.

1	Januari.	Besnijdenis des Heeren. *Te vieren als Zondag.*
6	»	Driekoningenfeest. *Te vieren als Zondag.*
14	»	Feestdag van den Zoeten Naam Jezus.
21	»	Zondag Septuagesima.
23	»	Verloving van de Allerh. Maagd Maria.
28	»	Zondag Sexagesima.
2	Febr.	Maria Zuivering. *Verplichting om Mis te hooren.*
4	»	Zondag Quinquagesima.
7	»	Aschdag. Begin der Veertigdaagsche Vasten.
11	»	Eerste Zondag van de Vasten.
14	»	Quatertemperdag.
16	»	Quatertemperdag.
17	»	Quatertemperdag.
18	»	Tweede Zondag van de vasten.
24	»	H. Mathias. *Dag van Devotie.*
25	»	Derde Zondag van de Vasten.
4	Maart.	Vierde Zondag van de Vasten.
11	»	Passiezondag.
18	»	Palmzondag.
22	»	Witte Donderdag.
23	»	Goede Vrijdag.
24	»	Paaschzaterdag.
25	»	Paschen.
26	»	Tweede Paaschdag *Te vieren als Zondag.*
1	April.	Beloken Paschen.
3	»	Feestdag van den H. Jozef.
15	»	Beschermfeest van den H. Jozef.
25	»	H. Marcus. Evangelist.
0	»	Kruisdag.

1	Mei.	Kruisdag. H.H. Philippus en Jacobus, Apostelen. *Dag van Devotie.*
2	»	Kruisdag.
3	»	Hemelvaartsdag. *Te vieren als Zondag.*
12	»	Vigilie. *Vastendag.*
13	»	Pinksteren.
14	»	Tweede Pinksterdag. *Te vieren als Zondag.*
16	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
18	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
19	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
20	»	H. Drievuldigheidsdag.
24	»	H. Sacramentsdag. *Te vieren als Zondag.*
1	Juni.	Feest van het Allerh. Hart van Jezus.
24	»	Geboorte van den H. Joannes den Dooper. *Dag van Devotie.*
28	»	Vigilie. *Vastendag.*
29	»	H.H. Apostelen Petrus en Paulus. *Te vieren als Zondag.*
2	Juli.	Maria Visitatie.
16	»	O. L. V. van den Berg Carmel.
25	»	H. Jacobus Apostel. Patroon van 's-Gravenhage. *Dag van Devotie.*
5	August.	O. L. V. ter Sneeuw.
10	»	H. Laurentius. *Dag van Devotie.*
14	»	Vigilie. Vastendag.
15	»	Maria Hemelvaart. *Te vieren als Zondag.*
24	»	H. Bartholomeus, Apostel. *Dag van Devotie.*
2	Septem.	Feest van de H. H. Bewaarengelen.
8	»	Maria geboorte. *Verplichting om Mis te hooren.*
9	»	Naamfeest van Maria.
16	»	Feest der zeven smarten van Maria.
19	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
21	»	Quatertemperdag. *Vastendag.* H. Mattheus, Apostelen. *Dag van Devotie.*
22	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
7	October.	Feest van den H. Rozenkrans.
28	»	H.H. Apostelen Simon en Judas. *Dag van Devotie.*
31	»	Vigilie. *Vastendag.*
1	Novemb.	Allerheiligen. *Te vieren als Zondag.*
2	»	Allerzielen.

7	Novemb.	H. Willibrordus. *Verplichting om Mis te hooren.*
21	»	Maria Presentatie.
25	»	Beschermfeest van Maria.
30	»	H. Andreas, Apostel. *Dag van Devotie.*
2	Decem.	Eerste Zondag van den Advent.
7	»	*Vastendag.*
8	»	Onbevlekte ontvangenis van Maria. *Verplichting om Mis te hooren.*
9	»	Tweede Zondag van den Advent.
12	»	*Vastendag.*
14	»	*Vastendag.*
16	»	Derde Zondag van den Advent.
19	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
21	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
22	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
23	»	Vierde Zondag van den Advent.
24	»	Vigilie. *Vastendag.*
25	»	Kerstmis of geboorte des Heeren. *Te vieren als Zondag.*
26	»	H. Stephanus, eerste Martelaar. *Te vieren als Zondag.*
27	»	H. Joannes, Apostel en Evangelist. *Dag van Devotie.*
28	»	H.H. Onnoozele kinderen.

Israëlitische Feestdagen.

Purimfeest . . 22 Maart.
Paschen . . . 21, 22, 27 en 28 April.
Pinksteren 10 en 11 Juni.
Nieuwjaar (5655) 1 en 2 Oct.

Groote Verzoendag 10 Oct.
Loofhuttenfeest 15, 16 en 22 October.
Vreugde der Wet 23 Oct.

DEPARTEMENTEN van ALGEMEEN BESTUUR.

BINNENLANDSCHE ZAKEN (Binnenhof.)

Minister: Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet.
(Audientie des Zaterdags, 12 uur.)
Secretaris-Generaal: Mr. H. J. Dijckmeester.

November.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag. E. K.	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag. V. M.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag. L. K.	
21 Woensdag.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag. N. M.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag.	
30 Vrijdag.	

December.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag. E. K.	
6 Donderdag.	
7 Vrijdag.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag. V. M.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag. L. K.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag. N. M.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag.	
30 ZONDAG.	
31 Maandag.	

ZuidHolland:

T. P. Viruly, Mr. E. J. J. B. Cremers. I. D Fransen van de Putte, J. van der Breggen Az., Hendrik Muller Sz. Mr. S. A. Vening Meinesz, Mr. J. van Gennep, Mr. B. M. Vlielander Hein, Mr. H. A. Nebbens Sterling, F. H. P. van Alphen.

Noord-Holland:

Mr. E. N. Rahusen, A. C. Wertheim, H. F. Bultman, Mr. M. J. Pijnappel, J. Prins, J. Breebaart, A. Prins, Mr. H. J. Kist, M. de Jong.

Zeeland:

Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, Mr. E. Fokker.

Utrecht:

Jhr. Mr. L. C. C. O. M. van Nispen, Mr. R. Melvil Baron van Lijnden.

Friesland:

Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga. Jhr. Mr. J. H. F. K. van Swinderen, D. D. Breuning, Mr. W. J. van Welderen baron Rengers.

Overijssel:

C. T. Stork, A. J. Blijdenstein, Mr. A. van Naamen van Eemnes, (VOORZITTER.)

Groningen:

Mr. B. van Roijen, Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, D. K. Welt.

Drenthe:

Mr. A. E. J. Nijsingh, Mr. H. Van Lier.

Limburg:

W. H. Pyls, H. G. L. Regout, L. H. A. Magnée.

Griffier: Mr. O. W. Star Numan.

Commies-Griffier: Mr. H. Zillesen.

2e Kamer.

Groningen . . . Mr. S. van Houten, Mr. J. D. Veegens.
Zuidhorn . . . . G. Zijlma.
Appingedam . . . J. Schepel.
Winschoten . . . B. L. Tijdens.
Veendam . . . . Mr. A. E. Smidt.

Assen . . . . . W. A. Baron van der Feltz.
Emmen . . . . Dr. P. H. Roessingh.
Leeuwarden . . . C. V. Gerritsen.
Harlingen . . . Mr. Th. Heemskerk.
Franeker . . . . F. Lieftinck.
Sneek . . . . . Mr. W. G. Baron Brantsen van de Zijp.
Schoterland . . . H. Pijttersen Tz.
Dokkum . . . . Mr. U. H. Huber.
Bergum . . . . Mr. H. Ph. de Kanter.
Wolvega . . . . W. M. Houwing.
Steenwijk . . . Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland.
Meppel . . . . Mr. H. Smeege.
Zwolle . . . . . A. Baron van Dedem.
Kampen . . . . Mr. Æ. Baron Mackay.
Ommen . . . . J. van Alphen.
Almelo . . . . Dr. H. J. A. M. Schaepman.
Enschede . . . . W. J. Geertsema.
Deventer . . . . Mr. A. van Delden.
Lochem . . . . E. B. Kielstra.
Zutphen . . . . Mr. H. Goeman Borgesius.
Doetinchem . . . Mr. J. G. S. Bevers.
Rheden . . . . Mr. M. J. C. M. Kolkman.
Arnhem . . . , Mr. P. Rink.
Elst . . . . . . Mr. G. W. Baron van Dedem.
Nijmegen . . . . F. Th. J. H. Dobbelman.
Druten . . . . Mr. J. A. N. Travaglino.
Tiel . . . . . Mr. M. Tijdeman Jr.
Wijk-bij-Duurstede Jhr. Mr. W. H. de Beaufort.
Ede . . . . . C. M. E. van Löben Sels.
Amersfoort . . . J. E N. Baron Schimmelpenninck v.d. Oye.
Apeldoorn . . . Mr. W. K. F. P. Graaf van Bylandt.
Utrecht . . . . Jhr. Mr. J. Roëll, H. A. van Beuningen.
Breukelen. . . . Mr. W. J. Roijaards van den Ham.
Hilversum . . . Mr. T. P. Baron Mackay.
Hoorn . . . . . Mr. P. B. J. Ferf.
Enkhuizen . . . J. Zijp Kz.
Alkmaar . . . . Mr. W. van der Kaay.
Helder . . . . . S. T. Land.
Amsterdam . . . Mr. W. H. de Beaufort, J. T. Cremer,
B. H. Heldt, Mr. A. F. K. Hartogh,

	Mr. A. Kerdijk. Jhr. Mr. J. W. H. Rutgers van Rozenburg, Mr. J. A. Levy, W. K. M. Vrolik, Mr. J. G. Gleichman. (VOORZITTER.)
Haarlem	Mr. A. J. W. Farncombe Sanders.
Beverwijk . . .	Mr. Th. L. M. H. Borret.
Zaandam	W. de Meijier.
Haarlemmermeer	Mr. F. J. M. A. Reekers.
Leiden	H. J. Bool.
Katwijk	J. H. Donner.
Gouda	Th. G. G. Valette.
Bodegraven . . .	S. van Velzen.
Delft	Mr. H. A. van de Velde.
Loosduinen . . .	Mr. A. H. M. van Berckel.
Schiedam . . .	Mr. A. P. R. Baron van den Borch van Verwolde.
Rotterdam . . .	W. A. Viruly Verbrugge, Dr. R. P. Mees, RAz. G. H. Hintzen, Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek, A. Plate.
Brielle	Mr. G. J. Goekoop.
's-Gravenhage . .	H. D. Guyot, J. M. Pijnacker Hordijk, J. F. W. Conrad.
Dordrecht . . .	S. M. Hugo van Gijn.
Ridderkerk . . .	A. Smit.
Gorinchem . . .	H. Seret.
Sliedrecht . . .	Mr. B. J. Lintelo baron de Geer van Jutphaas.
Middelburg . . .	Mr. C. Lucasse.
Oostburg	Mr. P. C. J. Hennequin.
Goes	Mr. L. W. C. Keuchenius.
Hontenisse . . .	Mr. F. J. F. M. Walter.
Zieriksee	J. J. van Kerkwijk.
Bergen-op-Zoom	L. D. J. L. de Ram.
Breda	Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen.
Oosterhout . . .	Jhr. J. B. D. van den Berch van Heemstede.
Zevenbergen . . .	E. A. M. van der Kun.
Waalwijk	W. P. A. Mutsaers.
Tilburg	Mr. B. M. Bahlmann.

Eindhoven . . . J. Th. M. Smits van Oijen.
Helmond . . . . Dr. P. J. F. Vermeulen.
Maasstricht . . . M. de Ras.
Gulpen . . . . Graaf du Marchant d'Assembourg.
Sittard . . . . . Mr. H. F. Lambrechts.
Roermond . . . Dr. W. Everts.
Venlo . . . . . Mr. J. H. L. Haffmans.
Weert . . . . . Mr. J. M. L. H. Ciercx.
Grave . . . . . Mr. J. J. I. Harte.
's-Hertogenbosch . P. G. J. van der Schrieck.
Veghel . . . . . B. R. F. van Vlijmen.
Griffier: Mr. A. R. Arntzenius.
Commies-Griffier: Jhr. Mr. G. C. von Weilen, Mr. R. I. H. Patijn.
Directeur der Stenographische Inrichting: C. A. Steger.

VREEMDE GEZANTSCHAPPEN.

Portugal . . . . Rijnstraat 1.
Vereenigde Staten . . . . . Buitenhof 42.
België . . . . Nassaulaan 1*a*.
Groot-Britannië . . . . . . Westeinde 12.
Duitschland . . . . Lange Vijverberg 8.
Frankrijk . . . . Korte Voorhout 8.
Italië . . . . Bezuidenhout 14.
Japan . . . . Rijnstraat 14.
Nunciatuur van Z. H. den Paus Bezuidenhout 61.
Oostenrijk-Hongarije . . . . Bezuidenhout 39.
Rusland . . . . Korte Voorhout. 1.
Spanje . . . . » » 6.

GEMEENTERAAD.

Mr. A. J. Roest, *Burgemeester*. Voorzitter.
E. Evers, *Secretaris*.

WETHOUDERS.

Mr. F. A. P. Bar. Wittert van Hoogland, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Jhr. Mr. O. J. Repelaer van Molenaarsgraaf.
Dr. J. Th. Mouton.
Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave.

LEDEN.

Mr. J. P. Vaïllant, *Ambt v. d. Burg. Stand.*

A. J. C. Baron van Pallandt.
W. J. van Sandick.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. B. H. M. Hanlo.
M. Knoester Sr.
J. W. F. Ridder Huysen van Kattendijke.
J. D. Baron van Wassenaer van Rosande.
Mr. J. G. S. Bevers.
Mr. J. B. van Berckel.
Mr. H. van Raalte.
F. H. van Malsen.
Mr. D. Polak Daniels.
Mr. W. J. Snouck Hurgronje.
C. H. A N. Rietstap.
Dr. G. P. van Tienhoven.
J. J. C. de Wijs.
A. G. Bodaan.
Jhr. Mr. E. N. de Brauw.
A. Hoogenraad.
M. Hijmans van Wadenoyen.
Mr. C. P. D. Pape.
L. J. S. van Kempen.
W. A. Schroot.
Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Mr. A. F. A. Leesberg.
Mr. J. A. H. Baron van Zuylen van Nyevelt.
W. J. M. de Bas.
P. C. Evers.
Jhr. C. Hartsen.
Mr. M. C J. M. Kolkman.
B. L. Loeff.
Mr. J. P. Sprenger van Eijk.
2 Vacatures.

Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage sedert 1560 tot heden.

Voor die van 1560—1737, zie men De Riemer deel II, bl. 99, e. v.

Voor die van 1738—1758, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1893 bl. XXXII en XXXIII.

Voor die van 1759—1794, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1891 bl. XXVIII en 1892, bl. XXX.

Voor die, regeerende sedert het begin van 1800 tot heden, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1889 en 1890, bl. XXIX.

Zie verder ook in dit Jaarb. bladz. 123.

Opgaven *van de* CHEFS *en den* DIENSTTIJD *der verschillende kantoren en afdeelingen van het* Plaatselijk Bestuur.

GEMEENTE-SECRETARIE.

Eerste Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. W. Roëll,

belast met de volgende werkzaamheden: nationale militie; schutterij; politie; jacht en visscherij; openbare middelen van vervoer; medische en veterinaire politie; staatsloterij; wet tot regeling van den kleinhandel in sterken drank; wet tot regeling van het Staatstoezicht op krankzinnigen; openbaren Eeredienst; jaarverslag; wet op den waarborg der gouden en zilveren werken; arbeidswet; attestatiën de vita; repertoire van den Secretaris; opmaken van alle akten, uitgezonderd de eigendomsakten en het verrichten van alle verdere werkzaamheden, welke niet aan andere afdeelingen zijn of kunnen worden opgedragen.

De Secretarie is *dagelijks* geopend van 's morgens 9½ uur tot des namiddags 3 uur, zoo tot het bekomen van informatiën als tot het verkrijgen van paspoorten en andere akten.

Attestatiën de vita worden afgegeven *'s Maandags, Woendags* en *Vrijdags*, van 's morgens 10 tot 's namiddags 1 uur. Bij den aanvang van ieder kwartaal heeft daarop eene uitzondering plaats, waarvan te voren in het dagblad der gemeente aankondiging wordt gedaan.

Tweede afdeeling.

Hoofdcommies: J. J. F. Witmer,

belast met de volgende werkzaamheden: comptabiliteit der gemeente, met inbegrip van het opmaken der begrooting en rekening en van alle voorbereidende of daarmede in verband staande werkzaamheden; verificatie van rekeningen van aan de gemeente rekenplichtige instellingen of personen; gasfabriek; duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zooveel het finantieel gedeelte betreft); belastingen der gemeente; het opmaken der kohieren en de behandeling der aanvragen om afschrijving of restitutie van Hoofdelijken Omslag; legaten en erfstellingen; onderwijs (hooger-, middelbaar- en lager); kunsten en wetenschappen, benevens landbouw en nijverheid; armwezen (waaronder collecten); het bijhouden van het register der ambten; algemeene statistiek.

Derde Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. M. van Reenen,

belast met de volgende werkzaamheden: openbare werken en eigendommen; verordening op de bouwpolitie; verordening op het innemen van gemeentegrond en gemeentewater; gasfabriek, duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zoover het technische en het administratieve gedeelte betreft); brandwezen: het opmaken van alle akten van eigendom; wet tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken; wet regelende de onteigening ten algemeenen nutte; het opmaken en het bijhouden van lijsten en liggers der eigendommen (corporeele en incorporeele); aanbestedingen (verkoop der bestekken en opmaken der processen-verbaal); kadaster.

Vierde Afdeeling.

BUREAU VAN DEN BURGERLIJKEN STAND.

Wethouder, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand:
Mr. F. A. P. Baron Wittert van Hoogland.

Het bureau wordt gehouden in een der benedenvertrekken van het Raadhuis, waar de aangiften van geboorten en overlijden kunnen geschieden op *Maandag*, *Dinsdag*, *Donderdag*, en *Zaterdag* van 's morgens $9^1/_2$ tot 's middags 1 uur, op *Woensdag* en *Vrijdag* van 's middags 12 tot 's namiddags 2 uur, en op *Zondag*, van 12 tot half één. Bij noodzakelijkheid tot het doen van aangiften op Feestdagen, worden daarvoor de uren bijzonder bepaald.

De sluiting van huwelijken geschiedt op *Woensdag* en *Vrijdag*, tenzij dit op een anderen dag wordt verlangd. De kosten zijn: op *Woensdag* en *Vrijdag*, vóór 12 uur, afgezonderd van de overige paren, *f* 15; na 12 uur *f* 30; op een anderen dag *f* 60.

Hoofdcommies: C. A. A. van Ginkel,

belast met de volgende werkzaamheden: burgerlijken stand (geboorten, overlijden, huwelijken): bevolkingsregister; begraafplaatsen.

Vijfde Afdeeling.

Hoofdcommies A. T. van de Watering,

belast met de volgende werkzaamheden: inkwartiering; patent-grond- en personeele belasting.

Zesde Afdeeling.

(ALGEMEENE SECRETARIE.)

Hoofdcommies: J. M. Stobberingh,

belast met de volgende werkzaamheden: verkiezingen met het opmaken van kiezerslijsten; agenda met index; in het net schrijven van minuten, notulen enz.: het expedieeren van alle stukken; het bijhouden van alle lijsten en roosters van de leden van den Raad en van Commissiën; administratief archief ná 1813.

OUD-ARCHIEF EN BIBLIOTHEEK.

Archivaris: A. J. Servaas van Rooyen.

Geopend: Maandag, Woensdag en Vrijdag, van 's morgens 10 tot 's namiddags 3 uur.

BUREAU VAN DEN GEMEENTE-ONTVANGER.

Ontvanger: Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland.

Tot betaling van den hoofdelijken omslag, de hondenbelasting, de belasting op het gebruik van gemeentegrond, en de waterleiding: op het Raadhuis, de eerste vijf werkdagen van elke week, van 9 tot 2 uur.

CONTROLEUR DER GEMEENTE-FINANCIEN.

C. Bosman, Kantoor aan het Raadhuis.

POLITIE.

Hoofdcommissaris: J. C. van Schermbeek.

Commissarissen van politie: 1e afd. F. de Klopper,

2e afd. F. A. P. Dietz, 3e afd. L. G. Vernée,

W. H. Olivier, Commissaris Centrale afdeeling.

Hoofdinspecteur: F. E. van Bunge.

Het Hoofdcommissariaat van politie en het Commissariaat der centrale afdeeling zijn gevestigd op het Alexanderplein, het Commissariaat der *eerste* afdeeling op de Dagelijksche

Groenmarkt, dat der *tweede* afdeeling op de Nieuwe Haven, dat der *derde* afdeeling in de Keizerstraat te Scheveningen.

Posthuizen der politie zijn geplaatst:

1 Loosduinsche brug.
2 Westerbaenstraat.
3 Van der Duynstraat.
4 Bezuidenhout.
5 Bij het Kurhaus te Scheveningen.
6 Van Ostadestraat.
7 Bij het Station Hollandsche Spoor.
8 Vestibule van den Schouwburg.
9 Einde van het Zieken.
10 Hoogewal.

BOUWPOLITIE.

Inspecteur: W. de Vrind.

Bureau op een der bovenlokalen van het Commissariaat van politie der 1e afd., dagelijks van 9—10 en van 1—2 uur.

DUINWATERLEIDING.

Directeur: Th. Stang.

Bureau Prinsegracht 25, geopend van 10—2 uur.

(De werken zijn te bezichtigen op vertoon van een bewijs van toegang tot het pompstation, aan te vragen bij de Directie.)

STEDELIJKE GASFABRIEK.

(Fabriek ter zijde van den Loosduinschen weg.)

Directeur: J. E. M. Kros.

Het kantoor aan de Gasfabriek is geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 4 uur.

De kantoren in de Kazernestraat zijn geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 3 uur:

voor het aannemen van cokes-bestellingen, klachten, aanvragen om hulp, aangifte voor gasverbruik en voor betalingen op den laatsten werkdag van elke maand. De kantoren zijn per telephoon verbonden met de fabriek.

BANK VAN LEENING.

Lage Westeinde.
Geopend van $9^1/_2$—2 uur.
Directeur: Th. J. Zandvliet.
Hulpkantoren A en B.
Korte Lombardstraat.
A. Geopend van 8—3 en 6—9 uur. B. van $8^1/_2$—12 en 3—9 uur.

BRANDWEER.

Kantoor Prinsestraat.
Commandant: G. de Wijs.

BRANDSCHELLEN.

Brandschellen zijn op de volgende plaatsen aangebracht.

Groenmarkt, Politiebureau. — Stadhuis (binnen) -- Wagenstraat no. 119. — Kleine Groenewegje, Gemeentewerf.

Zieken, Politiepost. — Rijswijksche weg, stallen der Haagsche Tramwegmaatschappij. — Politiepost Stationsplein.

Van der Duynstraat, Politiepost. — Boekhorststraat, Hulppostkantoor. — Koningstraat, (bewaarschool), Pompstation.

Van Ostadestraat, Politiepost. — Paulus Potterstraat no. 136, hoek Hobbemastraat. — Zuidwal, ingang Ziekenhuis. — Rembrandtstraat, hoek Zuid-Buitensingel. — Zuid-West-Binnensingel, Porseleinfabriek «Rozenburg.» — Prinsegracht hoek groote Lombardstraat, Gevangenis. — Groote Markt Schuttersraad — Hooge Westeinde, hoek Vleerstraat, Gymnasium. — Kortenbosch, hoek Slijkeinde, Openbare school.

Loosduinsche brug, Politiepost. — Loosduinsche weg, Sluiswachterswoning. — Gasfabriek, Portierswoning. — Veenkade no. 88, hoek Da Costastraat. - Tollensstraat, hoek Bilderdijkstraat no. 18. — Aschstaal.

Westerbaenstraat, Politiepost. — Witte de Withstr. hoek Van Diemenstraat no. 2. — Van Diemenstr., hoek Van Speykstraat no. 176. — Zoutmanstr., hoek Prins Hendrikplein

no. 1. — Laan van Meerdervoort no. 84, Diaconessenhuis. — Hugo de Grootstraat, hoek Trompstraat no. 328. — Hoogewal, Politiepost. — Bazarstraat, hoek Zeestraat no. 72.

Alexanderplein, Centraal Commissariaat van Politie. — Bonistraat, tuinmuur van gebouw Riouwstraat no. 43. — Atjehstr., hoek Bankastraat no. 107. — Balistr. no. 88, hoek Laan Copes van Cattenburch. — Javastraat, Nassauplein, hoek Nassaulaan no. 23. — Frederikstraat. ingang Frederikskazerne. — Kanaalstraat, hoek Koninginnegracht no. 15. — Koningskade (naast Dierentuin). — Mauritskade, ingang Oranjekazerne. — Oranjestraat, tuinmuur van gebouw Parkstr. no. 14. — Kazernestraat, bureau der Gasfabriek. — Jagerstraatje, hoek Vos in 't Tuintje no. 2.

Politiepost Schouwburg, — Gemeente-Museum, hoek Tournooiveld. — Kneuterdijk, hoek Hartogstraatje. — Fluweelen Burgwal, hoek Korte Poten no. 62.

Bezuidenhout, Politiepost. — Bezuidenhout, tegenover Koningin-Emmapark, *Villa Sandvliet.* — Zwarteweg, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, — Zwarteweg no. 74, hoek Hekkelaan. — Z. O. Buitensingel No. 165.

Nieuwe Haven, Politiebureau. — Gedempte Spui no. 54. hoek Kleine Bagijnestraat. — Spuistraat, hoek Passage. — Buitenhof, Militaire Hoofdwacht.

(De gespatieerde namen wijzen plaatsen aan, waar tevens slangenwagens aanwezig zijn)

GEMEENTEWERF.

Groenewegje 26.
Directeur der Gemeentewerken: J. A. Lindo.
Adjunct-Directeur: Jhr. C. D. A. G. Everts.
Gemeente-Architect: P. Tirion.
Bouwkundige: A. Schadeel.
Administrateur: J. H. Meywert.

OPENBARE REINIGING.

Kantoor Varkenmarkt 4.
Directeur: J. Hoogwerf.

HAVENMEESTER.

H. van der Velden.
Kantoor Rembrandtstraat 71.

MARKTMEESTER.

C. V. Doorschodt.

Kantoor Prinsengracht 3.

WAAGMEESTER.

J. H. Mansveld.

KEURMEESTERS VAN SLACHTVEE EN VLEESCH.

H. van Aken (1e), J. E. Beekman, F. A. M. Rijntjes. C. Robertson, J. F. Berkhout, P. Geelhoed, H. W. L. Das.

KEURMEESTERS VAN VISCH.

A. Overduin, tevens afslager, M. M. Teeuwisse, P. van der Harst Mz.

GEMEENTE-APOTHEEK.

Prinsestraat hoek Molenstraat.

WAARBORG DER GOUDEN EN ZILVEREN WERKEN.

Kantoor op de Groote Markt boven het Boterhuis. geopend: *Dinsdag*, *Donderdag* en *Vrijdag* van 9—3 uur.

DIRECTE BELASTINGEN, ENZ.

Controleur Dir. Bel., Invoerr. en Acc.: G. R. J. de Quaij. Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.

Controleur Dir. Bel. en Kadaster; T. F. Ter Beek. Kantoor: Buitenhof 37.

Ontvanger Dir. Bel. 1ste Afdeeling: F. Hoijer. Kantoor: De Riemerstraat 34.

Ontvanger Dir. Bel. 2e Afdeeling: W. F. J. Passtoors. Kantoor: v. d. Duynstraat 73.

(Beide kantoren geopend de eerste vier werkdagen der week van 9—2 uur, behalve den laatsten werkdag van de maand.

Ontvanger Dir. Bel. te Scheveningen: H. C. R. Ellens.

Ontvanger Invoerr. en Accijnzen: A. Keck. Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.

Ontvanger van Zegel en Registratie, Gerechtelijke en Administr. Akten: W. C. de Man. Kantoor: Buitenhof 38.

Ontvanger van Registratie Burgerlijke Akten:
J. H. van Nouhuijs.
Kantoor: Anna-Paulownastraat 31.

Ontvanger van het Buitengewoon Zegel: D. Raven.
Kantoor: Binnenhof.

Ontvanger van het Successierecht: O. M. J. Moorrees.
Kantoor: Noordeinde 31 F.

Directeur der Registratie en Domeinen in Zuid-Holland.
J. A. Molhuijsen.

Bewaarder der Hypotheken, van het Kadaster enz.
W. van Konijnenburg. Kantoor: Buitenhof 37.

RIJKSBETAALKANTOOR:
Hooigracht 13.
Betaalmeester: C. Hattinga Raven.

POSTWEZEN.

Directeur-Generaal der Posterijen: J. P. HAVELAAR.
Administrateur: M. G. DE BLOEME.
Inspecteur der Posterijen in Zuid-Holland:
J. J. DOFFEGNIES te 's-Gravenhage.
Directeur van het kantoor te 's-Gravenhage: H. N. G. NEUJEAN.

Het **Hoofdkantoor**, Kerkplein, is *alle* dagen geopend van 7.50 's morgens tot 9.50 uur 's avonds. Zondags en op alle erkende Christelijke feestdagen van 8.50—1.50 uur.

Voor postwissels en kwitantiën alleen op *werkdagen*, van 8.50—2.50 uur.

Voor de *Pakketpost* alleen op *werkdagen* van 8.50 uur 's morgens tot 8.50 uur 's avonds.

Het Kantoor der **Rijks-Postspaarbank**, Buitenhof no. 35, is geopend: op werkdagen van 8 50 uur 's morg. tot 8.50 uur 's av.; op Zon- en Feestdagen van 9.50 uur 's morg. tot 11.50 uur 's middags, tevens voor het debiet van postzegels, briefkaarten, enz.

De **Bijkantoren** in de van Galenstraat 42, Balistraat 26, Fluweelen Burgwal 16 en Boekhorststraat 157 zijn *alleen* op *werkdagen* geopend van 8.50—2.50 uur en van 5.50—7.50 uur 's avonds.

Bijkantoor Noordeinde 87*a alleen op werkdagen* van 8.50—3.50 uur; voor postwissels van 8.50—2.50 uur.
Geregeld bij de postwet van 15 April 1891.

BINNENLAND.

Binnenlandsche brieven, briefkaarten en postbladen.

Brieven tot 15 Gram 5 ct.; boven 15 tot 200 gr. 10 ct.; boven 200 tot 500 gr. 15 ct. en voorts voor elk meerder gewicht van 500 gram of gedeelte daarvan 5 ct. daarboven.
Voor een brief binnen den kring van het post- of hulpkantoor, waar die ter post is bezorgd tot 15 gram 3 ct., boven 15—200 gram 5 cent.
Briefkaarten 3 ct.; met betaald antwoord 6 ct.
Postbladen (formulieren voor schriftelijke mededeelingen, ter sluiting van gegomde randen voorzien) 5½ ct..
Beschreven briefkaarten, postbladen en briefomslagen, welke om de een of andere reden niet verzonden worden, kunnen tegen betaling van resp. ½, ½ en ¼ ct. tegen nieuwe ingewisseld worden.

Monsters of stalen van koopwaren.

Voor elke 75 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. Maximum gewicht 350 gr. Maximum afmeting 30 centimeter in lengte, hoogte en breedte. Zij mogen geen andere mededeeling bevatten dan den naam en het adres des afzenders, handelsmerken, nommers en prijzen. Verpakking in omslagen die aan de uiteinden open zijn, ongesloten busjes of zakjes, of zakjes van doorschijnende stof.

Dagbladen en gedrukten stukken.

Dag- en weekbladen voor een gewicht niet meer dan 40 gr. (met of zonder bijvoegsels ½ ct. per nummer of exemplaar, boven 40 gr. tot 150 gr. 1 ct. en voorts van elk meerder gewicht van 50 gr. of gedeelte daarvan ½ cent.
Hetzelfde port in verhouding tot het gewicht is van toepassing op de bijvoegsels bij afzonderlijke verzending.
Boek-, steen-, of plaatdrukwerk, autographische, photographische, hectographische afdrukken: elke 25 gr. of gedeelte daarvan 1 ct., boven 25—50 gr. 2 ct., boven 50—75 gr. 3 ct.. boven 75—100 gr. 4 ct., boven 100—150 gr. 5 ct.

boven 150—250 gr. 7½ ct., boven 250—500 gr. 10 ct. boven 500—750 gr. 12½ ct., boven 750—1000 gr. 15 ct. en verder voor elke 1000 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. meer.

Postpakketten.

Tot 1 kilogr. 15 ct. boven 1 tot 3 kilogr. 20 ct. boven 3 tot 5 kilogr. 25 ct. Met aangegeven geldswaarde (tot hoogstens *f* 500.—) *boven* het gewone tarief 10 ct. voor elke *f* 100.— of gedeelte daarvan.

Schadevergoeding voor *niet* aangegeven pakketten hoogstens *f* 2,50 per kilo. Kaarten voor verzending van postpakketten ½ ct. de 2 st. Inhoudsmaat der pakketten hoogstens 25 kub. decim. langs de vlakken niet grooter dan 80 cM.

Verreken-pakketten (pakketten tegen rembours, niet hooger dan *f* 150.—) kunnen onder dezelfde bepalingen worden verzonden, tegen betaling der kosten van inkasseering, waarbij het tarief geldt voor de overmaking van gelden per postwissel.

Postpakketten naar **Nederl -Indië** kunnen verzonden worden naar de aanlegplaatsen der mailbooten: *Batavia, Padang, Soerabaja, Samarang*, tegen de prijzen: tot 1 kilo *f* 0,85; 1—3 kilo's *f* 1,35; 3—5 kilo's *f* 1,85.

Voor andere dan bovengenoemde aanlegplaatsen komen de verdere kosten voor rekening van den geadresseerde.

Noodig zijn twee douaneverklaringen. De pakketten moeten met lak verzegeld en de adressen moeten op de *pakketten geschreven* worden.

Pakketten voor plaatsen waar stations of halten van den N. I. spoorweg gevestigd zijn, kunnen tot hunne bestemming gefrankeerd worden. Het port bedraagt dan tot 1 kg. *f* 1,15, boven 1 tot 3 kg. *f* 1,65 boven 3 tot 5 kg. *f* 2,25.

Stations of halten aan den N. I. spoorweg zijn: Bodjonggedeh, Branbanan, Bringin, Broembong, Buitenzorg, Delangoe, Depok, Djokja, Goendih, Gogodalem, Kalassan, Kali-Osso, Karang-Sono, Kedong-Djati, Klatten, Lawang, Meester-Cornelis, Padas, Passer, Mingo, Poerwodadi, Pondok-Tjina, Salem, Solo, Srowot, Tangoeng, Telawa, Tempoeran, Tjepper, Tjitajam, Toentaug (Salatiga), Weltevreden, Willem I.

Aangeteekende brieven enz.

Gewone aanteekening van brieven, gedrukte stukken, mon-

sters van koopwaren en briefkaarten 10 cent *boven* het gewone port. Vergoeding event. *f* 25.—. Aanteekening *met aangegeven waarde: behalve* het gewone port $2^1/_2$ ct. voor elke *f* 100.— doch *minstens* $12^1/_2$ ct. Aanteekeningen boven *f* 6000.— niet toegelaten.

Gewone aangeteekende brieven, en brieven met aangegeven waarde tot hoogstens *f* 600.— kunnen ook door de hulppostkantoren verzonden worden, of door een ander dan de geadresseerde ontvangen worden tegen behoorlijke invulling en onderteekening van het *formulier van lastgeving*, dat op de kennisgeving is afgedrukt. Wordt een aangeteekende brief in *geschonden* toestand ontvangen, dan behoort aangifte daarvan *onmiddellijk* te geschieden; teneinde proces-verbaal te kunnen opmaken.

Postwissels.

Het recht bedraagt 5 ct. voor elke *f* 12,50 of gedeelte daarvan, met dien verstande echter dat voor bedragen tot en met *f* 5.— geen hooger recht kan worden geheven dan $2^1/_2$ ct. Verzending en uitbetaling door alle post- en hulpkantoren; kunnen ook op een bepaald persoon geëndosseerd worden. Zijn geldig gedurende de maand van afgifte en de geheele daarop volgende maand. Na dien tijd wordt tot uitbetaling machtiging van het hoofdbestuur vereischt. In het ongereede geraakt, worden duplicaten afgegeven. Formulieren voor postwissels à $^1/_2$ verkrijgbaar.

Zie voor Telegraphische postwissels onder *Rijkstelegraaf*.

Postbewijzen, verkrijgbaar aan alle post-, bij- en hulpkantoren tot bedragen van *f* 1,—. *f* 1,50, *f* 2,—, *f* 2,50 enz. tot *f* 10.—. Recht $2^1/_2$ ct. formulier $^1/_2$ ct. Worden in brief of omslag in de bus geworpen nadat het *bewijs* van storting er van gescheiden is. Zijn zes maanden geldig, en worden bij verloren gaan door nieuwe vervangen tegen overlegging van het bewijs van storting.

Expresse bestelling 15 ct. *boven* het gewone port voor bestelling tot den gewonen kring van een postkantoor. Buiten den kring voor elken afstand van 2,5 kil. een recht van 25 ct.

Invordering van gelden op kwitantiën. Maximum van het in te vorderen bedrag wordt nader bij K. Besl. vastgesteld. Kosten voor elke quitantie afzonderlijk 5 ct. Boven *f* 10.

moeten de kwitantiën van plakzegel à 5 ct. voorzien zijn. Inlevering der kwitantiën op een „borderel" dat kosteloos verkrijgb. is.

Postspaarbank.

Inlagen en terugbetalingen aan alle postkantoren, bijkantoren en daartoe aangewezen hulpkantoren. Inlage minstens 25 ct. Voor kleinere bedragen kosteloos formulieren verkrijgbaar voor 20 frankeerzegels à 5 ct., voor schoolspaarbanken van 100 à 1 cent. Inlage in een spaarbankboekje (kosteloos verkrijgbaar). Bij de eerste inlage eene verklaring te teekenen. Terugbetalingen alleen aan den inzender of zijn gemachtigde. Rente 2.64 pCt., ieder jaar bij te schrijven. Vrijdom van port voor briefwisseling tusschen de inleggers en den directeur der Postspaarbank.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER.

Brieven, Briefkaarten enz.

a. Voor Europa [1]) de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Canada en New-Foundland, Aziatisch Turkije. Egypte en Perzië (bij verzending over de Zwarte Zee) bedraagt het port:
voor gefrankeerde brieven $12\frac{1}{2}$ cent tot en met 15 gram,
» briefkaarten 5 cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters enz. $2\frac{1}{2}$ cent per 50 gram of minder: monsters minstens 5 cent: papieren en bescheiden minstens $12\frac{1}{2}$ cent.

b. Voor de meeste overige landen:
voor gefrankeerde brieven 25 cent,
» briefkaarten $7\frac{1}{2}$ cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters, enz. 5 cent per 50 gram of minder; monsters minstens $7\frac{1}{2}$ ct., papieren en bescheiden minstens 15 cent.

---

[1]) Het port der brieven naar *België* bedraagt 10 ct; dat van drukwerken, dagbladen en tijdschriften die minstens éénmaal per week verschijnen: tot 25 gram 1 ct., 25—100 gram $2\frac{1}{2}$ cent, 100—200 gram 5 cent, verder elke 100 gram of gedeelte daarvan $2\frac{1}{2}$ cent; en dat van andere drukwerken: tot 15 gram 1 ct., van 15—50 gram $2\frac{1}{2}$ cent, verder $2\frac{1}{2}$ cent meer voor elke 50 gram of gedeelte daarvan.

Voor plaatsen in *België* en *Duitschland* binnen het grensrayon bedraagt het port 5 cent.

c. Voor Oost- en West-Indië:

	Over Marseille, Genua, en Brindisi:	Per scheepsgelegenheid „Nederland" of „Rotterdamsche Lloyd":
voor gefrankeerde brieven	15 cent	10 cent
» briefkaarten	$7^1/_2$ cent	5 »
» papieren, gedr. stukk., per 50 gr.	3 ct . . (maar minstens 15 ct.)	2 » (maar minstens 10 ct.)
» monsters per 50 gram	2 cent . . . . (maar minstens 5 cent.)	2 cent (maar minstens 5 ct.)

NB. *Zie verder den hierachter volgende staat (pag.* XLVI *v.v.*)

Maximum gewicht voor monsters 250 gram. Afmeting hoogstens 20×10×5 cM.

Maximum gewicht voor gedrukte stukken 2000 gr.; voor de Nederl. bezittingen in Oost- en West-Indië per Zeepost 5 kilogram hoogstens.

Invordering van gelden op kwitantiën kan geschieden naar Duitschland, België, Frankrijk, Algiers en Tunis.

Brieven met aangegeven geldswaarde (hoogstens fr. 10,000) kunnen verzonden worden naar de Argentijnsche Republiek, België, Bulgarije, Kameroen, Costa Rica, Denemarken (met *IJsland*, de *Faroër*) en koloniën, Duitschland (met Helgoland) Egypte, Frankrijk en koloniën, Italië, Luxemburg. Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Portugal (met *Madera*, de *Azorische eilanden* en koloniën), Rusland en *Finland*, San Salvador, Servië, (Spanje met de *Balearische*- en *Canarische eilanden*,) Tonkin, Tunis, Turkije, Zweden, Zwitserland.

Het te betalen recht voor verzekering der waarde bedraagt voor elke 100 gulden of gedeelte daarvan, herleid naar den maatstaf van 2.0832 franken = 1 gulden: naar België $2^1/_2$ cent, Duitschland 5 cent, alle andere landen van Europa, behalve Turkije $12^1/_2$ ct., Turkije (Oostenrijksche kantoren) 15 cent, Portugeesche koloniën 20 cent, Shanghai $17^1/_2$ cent, alle overige landen 15 cent.

Geheele vergoeding voor brieven met aangegeven geldswaarde; vergoeding van 50 frs. voor *gewone* aangeteekende brieven (behalve voor de Vereenigde Staten en voor nog enkele andere overzeesche landen.)

Internationale Postwissels

kunnen verzonden worden naar:

Nederlandsch Oost-Indië en *West-Indië* tot een bedrag van *f* 250.— tegen 20 ct. per *f* 10.— of gedeelte daarvan:

Argentijnsche Republiek, België, Luxemburg, Bulgarije, Chili, Frankrijk en Algiers, alsmede de Fransche kantoren in Turkije, Italië, Rumenië, San Salvador, Tunis en Zwitserland — hoogste bedrag 500 frs., recht 12½ cent per *f* 12.50 of gedeelte daarvan;

Denemarken, Zweden en Noorwegen, — hoogste bedrag 360 kronen, recht als boven;

Duitschland en Helgoland, Kameroen en Togo-gebied, en het Duitsche kantoor te Constantinopel, — hoogste bedrag 400 Mark, recht als boven;

Oostenrijk-Hongarije, — tot 400 Mark, recht als boven;

Portugal, Madeira en Azorische eilanden, — tot 91.000 reis, recht als boven;

Egypte, 20 Egypt. ponden; Alexandrië tot 500 frs. — r. als b.;

Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Hawaï — hoogste bedrag 100 doll., recht 15 ct. voor elke *f* 10 of gedeelte daarvan:

Groot-Britannië en Ierland, Britsche koloniën enz.— tot 10 pond sterling, recht 15 cent per *f* 10 of gedeelte daarvan.

Port van brieven, gedrukte stukken, monsters enz. bij gewone verzending en frankeering, brieven per 15 gr. en gedrukte stukken, monsters enz. 50 gr. — in centen uitgedrukt:

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aange-teek. brieven. Recht boven het gew. port
Amerika (Vereenigde Staten) .	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
België (zie afz. tarief voor drukw.)	10	5			10
Brazilië	25	7⁵	5	5	10
Canada	12⁵	5	7⁵	2⁵	10
China (over Brind., Mars., New-York)	25	7⁵	5	5	10
China (over Rusland)	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Congo.	25	7⁵	5	5	10
Japan	25	7⁵	5	5	10

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aangeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Curaçao	25	7^5	5	5	10
Denemarken	12^5	5	2^5	2^5	10
Duitschland.	12^5	5	2^5	2^5	10
Egypte	12^5	5	2^5	2^5	10
Engeland	12^5	5	2^5	2^5	10
Frankrijk	12^5	5	2^5	2^5	10
Griekenland	12^5	5	2^5	2^5	10
Guyana (Fransch of Engelsch) .	25	7^5	5	5	10
Helgoland	12^5	5	2^5	2^5	10
Indië (Ned. Oost- en West-). .	15	7^5	3	3	10
† Indië (per Zeepost)	10	5	2	2	10
Italië	12^5	5	2^5	2^5	10
Kaap de Goede Hoop	15	—	5	5	15
Luxemburg.	12^5	5	2^5	2^5	10
Malta.	12^5	5	2^5	2^5	10
Mexico	25	7^5	5	5	10
Montenegro	12^5	5	2^5	2^5	10
Mozambique	25	7^5	5	5	10
New-Foundland	12^5	5	2^5	2^5	10
Nieuw-Caledonië	25	7^5	5	5	10
Nieuw-Zeeland	35	—	7^5	7^5	15
Noorwegen	12^5	5	2^5	2^5	10
Oostenrijk-Hongarije	12^5	5	2^5	2^5	10
Oost-Indië (Britsch).	25	7^5	5	5	10
Oranje-Vrijstaat (over Engeland)	35	—	12^5	12^5	15
» » (» Portugal)	40	—	7^5	7^5	15
» » (» Vlissingen)	25	—	5	5	10
Transvaalsche Republiek (over Engeland via de Kaap). . .	35	—	12^5	12^5	15
Transvaalsche Rep. (via Natal).	25	—	12^5	12^5	15

†) Brieven aan militairen beneden den rang van officier kunnen met 5 cent worden gefrankeerd, mits ze niet zwaarder zijn dan 15 gram en geen „ingesloten brieven" bevatten.

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aange-teek. brieven Recht boven het gew. port.
Transv. Rep. (over Portugal) .	40	—	7^5	7^5	15
» » (» Vlissingen).	25	—	5	5	10
Penang	25	7^5	5	5	10
Peru	25	7^5	5	5	10
Persië	12^5	5	2^5	2^5	10
Port-Natal	25	—	—	—	10
Portugal	12^5	5	2^5	2^5	10
Rumenië	12^5	5	2^5	2^5	10
Rusland	12^5	5	2^5	2^5	10
Spanje	12^5	5	2^5	2^5	10
Singapore, Malakka, Wellesley .	25	7^5	5	5	10
Tunis, Tripoli	12^5	—	2^5	2^5	10
Turkije Europeesch en Aziatisch.	12^5	5	2^5	2^5	10
Venezuela	25	7^5	5	5	10
IJsland	12^5	5	2^5	2^5	10
Zweden	12^5	5	2^5	2^5	10
Zwitserland.	12^5	5	2^5	2^5	10

PAKKETDIENST MET HET BUITENLAND.

Maximum zwaarte 3 of 5 kilogr. inhoud hoogstens 20 kub. decim., langs de resp. vlakken niet grooter dan 60 centim.

De pakketten mogen *niet* bevatten: levende dieren, ontplofbare of zelfontbrandende voorwerpen, brieven. Zorgvuldige inpakking en verzegeling met lak of lood voorgeschreven. *Op* elk pakket moet het adres en bovendien *bij* ieder een adreskaart en zooveel douaneverklaringen als voor ieder land vereischt. Formulieren voor adreskaarten en douaneverklaringen à ½ ct. per 2 stuks. Vergoeding voor verloren gaan hoogstens *f* 7,50 of *f* 12,50.

Postpakketten kunnen verzonden worden naar *alle* plaatsen in België, Duitschland, Frankrijk (ook Algiers, Corsica en Tunis), Italië, Noorwegen, Oostenr.-Hongarije en Zwitserland, naar enkele plaatsen in Turkije, en voor andere hierna genoemde landen naar plaatsen waar de pakketdienst is ingesteld.

' Bewijs van ter post bezorging 5 cent; bericht van ontvang 10 cts.. voor *aangifte van waarde* boven het port één *recht van verrekening* bij vooruitbetaling als voor brieven met aangegeven geldswaarde; voor *verrekenpakketten* een recht van 2 pct. van het verrekenbedrag.

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
België	*f* 0,50
Bulgarije	» 1.37^5
Chili	» 2.25
	» 2.25
China, of vast	» 2,50
	» 2,62^5
	» 3.12^5
	» 1,87^5
of volgens gewicht	» 2,87^5
	» 3.87^5
Cochinchina	» 2.50
Congo	» 1.50
	» 2,—
Denemarken	» 0.75
Duitschland	» 0.50
	» 0.60
Groot-Brittannië en Ierland	» 1.—
	» 1.35
Alexandrië	» 1,62^5
Overig Egypte	» 1,61^5
Frankrijk	» 0.75
Corsica (havens	» 0.87^5
Corsica (andere plaatsen	» 1.—
Algiers (havens	» 0.87^5
Algiers (stations	» 1,—
Tunis havens	» 1.—
Tunis stations	» 1.12^5
Tunis kantoren La Coletta en Sousse . .	» 1.50
	» 1,25

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
Tonkin	ƒ 2,75
Guadeloupe	» 2,—
Martinique	» 2,—
Fr. Guyana	» 2,—
Réunion	» 2,—
Pondichery	» 2,—
Griekenland	» 1,37[5] » 1.50
Helgoland (eiland)	» 0,70
Indië (Britsch Oost-)	» 3,10 » 4,35
Italië met Sicilië en Sardinië	» 1.12[5]
Luxemburg	» 0.62[5]
Montenegro	» 1,12[5]
Noorwegen	» 0.87[5] » 1,12[5] » 1.25
Portugal	» 1,37[5]
Oostenrijk-Hongarije	» 0,75
Rumenië	» 1,12[5]
Servië	» 1,12[5]
Spanje	» 1,12[5]
Constantinopel	» 1.50
Beyrouth, Candia, Dardanellen, Gallipolie, Jaffa Mitilene, Rhodus, Salonica, Smirna, Valona en eenige andere plaatsen in Turkije	» 1,50 » 1.75 » 1,62[5]
Zweden	» 1,25
Zwitserland	» 1,— » 0,75
Nederlandsch-Indië — zie pag. XLII.	

Het verschil in vrachtprijs voor verzending naar hetzelfde land wordt, behalve door verschil in gewicht, veroorzaakt door den verzendingsweg.

RIJKSTELEGRAAF.

Directeur-Generaal J. P. Havelaar.

Administrateur M. G. de Bloeme.

Hoofdinspecteur A. H. van Thiel, belast met het rekenplichtig beheer.

Hoofdingenieur J. M. Collette, belast met het technisch beheer.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Duidelijk schrift, aanhalingen, verwijzingen, doorhalingen moeten gewaarmerkt zijn. Kunnen worden gesteld in iedere verstaanbare taal, *overeengekomen* taal of *geheimschrift*, bij voorkeur echter Nederlandsch, Duitsch, Fransch of Engelsch.

Geheimschrift kan slechts uit Arabische letters of cijfers bestaan.

Voor verschillende aanwijzingen kan men gebruik maken van de volgende verkortingen:

D.	Dringend telegram = { 2 maal gewoon teleg. binnenland. / 3 » » » buitenland.
ST.	Betaald Dienstelegram.
RP.	Betaald antwoord. Geldt voor den prijs van 10 woorden. Bij meer woorden zet men RP. (aantal woorden.)
RPD.	Dringend antwoord betaald.
TC.	Collationeering betaald. (Ter meerdere zekerheid voor de juiste overseining. Kost 1/4 gedeelte van een gewoon telegram.)
CR.	Kennisgeving van ontvang betaald. Kost den prijs voor 10 woorden.
FS.	Naseinen. Iedere naseining wordt den geadresseerde in rekening gebracht als gewoon telegram.
RO.	Open bestellen.
PP.	Post betaald.
XP.	Bode betaald.
PR.	Post aangeteekend. (10 cents voor aanteekening.)
XD.	Bode borg gesteld.
DP.	Bestelgoed betaald. (Bij enkele spoorwegkantoren, en dan 25 cents bij vooruitbetaling.)
EP.	Estafette betaald.
ED.	Estafette borg gesteld.

TB. Telephoon bestelling. Kost 5 cent.
MP. Eigenhandig.

Elk dezer verkortingen geldt voor één woord. Aanbevolen wordt de telegrammen duidelijk te schrijven en de adressen vooral voor groote plaatsen zoo volledig mogenlijk op te geven.

Bij aanbieding van telegr. verleenen de postkantoren hunne tusschenkomst kosteloos. Gebruik van verkort of overeengekomen adres kost per jaar *f* 20.— bij vooruitbetaling. De onderteekening kan verkort of weggelaten worden.

Woordentelling.

Met het taalgebruik strijdige samenvoeging van woorden is verboden, behalve eenige uitzonderingen.

Voor *binnen* Europa kan een woord of cijfergroep uit hoogstens 15 of 5 teekens bestaan om als één woord te worden gesteld; voor *buiten* Europa resp. 10 of 3 teekens, terwijl het overschot steeds voor één woord telt.

Namen van plaatsen, pleinen, straten enz., eigennamen van schepen kunnen aanéén geschreven worden en gelden dan, mits niet meer dan 15 of 10 letters bevattende. voor één woord. De namen van landen of de plaats van bestemming in het adres worden echter *altijd*, onafhankelijk van het aantal letters, als één woord geteld.

In het Engelsch kunnen de woorden: *gate*, *hill*, *park*, *place*, *square*, *street*, en in het Fransch, *rue*, *place*, *quai* enz. *niet* in samenvoeging met andere woorden als één woord gebruikt worden.

Decimaalteekens of breukstrepen worden elk als één teeken geteld, terwijl onderstrepingen voor één geheel woord gelden.

ch. ä, ö, ü, gelden ieder voor één teeken. Dus is Egelantiersgr. = één woord, Egelantiersgracht (16 teekens) = 2 woorden, $24^1/_2$ = 1 woord; $250^1/_2$ = 2 woorden.

Voor telegrammen met meer dan één adres rekent men binnenlands 15 cts. voor elk afschrift; buitenlands 25 cts. voor elke 100 woorden en ook voor het overschot. Voor *bodekosten* door den afzender te betalen, wordt gerekend 70 cts. voor een afstand tot 11 kilometers (2 uur gaans). *f* 1.40 voor 11—22 kilometers.

Zijn de bodekosten voor den geadresseerde. dan worden de

werkelijke kosten in rekening gebracht. Bezorging per post over land is kosteloos.

Bij telegrammen naar het buitenland kan men den weg opgeven langs welken men het telegram verzonden wil hebben. De aanwijzing wordt kosteloos medegeseind. Wordt geen weg opgegeven, dan verzendt het kantoor langs den minst kostbaren.

Stadstelegrammen (d. z. telegr. tusschen een Rijkskantoor en een in dezelfde gemeente bestaand hulpkantoor) kosten 15 cts., voor 10 woorden, elk woord meer 1 cent.

Nieuwjaarskaarten tegen vast tarief van 10 cent.

Tarieven.

Binnenlands 10 of minder woorden *f* 0,25 en verder 3 cts. voor elke 2 woorden: overschot ook 3 cts. (Voor het overbrengen van een telegram van een kustseinpost naar een schip in zee en omgekeerd *f* 1,—. In het laatste geval komen de kosten geheel ten laste van den geadresseerde.)

Bij berekening der seinkosten in het intern. verkeer wordt de te heffen tariefprijs afgerond tot het naast volgende door 5 deelbare bedrag; terwijl sommige Rijken een *tarief per woord* heffen, andere een *vast* tarief *plus* een zeker bedrag per woord; sommige Rijken *dringende* telegr. toelaten. andere *niet*.

In de volgende opgaaf zijn de meest voorkomende tarieven opgegeven met aanduiding naar welke Rijken dringende telegr. kunnen verzonden worden. Voor een dringend telegr. berekent men 3 *maal* het tarief en rondt het bedrag dan af tot het naast hoogere door 5 deelbare bedrag. Waar die gelegenheid bestaat, wordt dit door (D) aangegeven:

Algiers per woord *f* 0,13 (D).
België vast tarief *f* 0.25 + *f* 0,02[5] per woord (D).
Bosnië per woord *f* 0,14[5] (D).
Bulgarije per woord *f* 0,16[5].
Canarische eilanden per woord *f* 0.45.
Corfu per woord *f* 0,30[5] (D).
Corsika per woord *f* 0.08 (D).
Denemarken per woord *f* 0,10[5].
Duitschland (Baden, Beieren. Helgoland enz.) p. w. *f* 0,06[5] (D).
Frankrijk per woord *f* 0,08 (D).
Gibraltar per woord *f* 0,16[5] (D).

Griekenland (vasteland en eiland Paros) p. w. *f* $0,28^5$ (D).
Overige eilanden per woord *f* $0,30^5$ (D).
Groot-Brittannië, Ierland (met alle bijbehoorende eilanden) vast tarief *f* 0,50 per 5 w. + *f* 0,10 per woord.
Herzegowina als Bosnië.
Hongarije per woord *f* $0,12^5$ (D).
Italië per woord *f* $0,14^5$ (D).
Luxemburg per woord *f* $0,06^5$ (D).
Malta per woord *f* $0,24^5$ (D).
Marocco per woord *f* 0,23.
Mecklenburg als Duitschland.
Montenegro per woord *f* $0,14^5$ (D).
Noorwegen per woord *f* $0,16^5$.
Oostenrijk per woord *f* $0,12^5$ (D).
Portugal per woord *f* $0,16^5$ (D).
Pruisen als Duitschland.
Roumanië (Moldavië, Walachije) per woord *f* $0,14^5$ (D).
Rusland (Europeesch) en kantoren in den Kaukasus per woord *f* $0,22^5$ (D).
Saksen als Duitschland.
Servië per woord *f* $0,14^5$.
Spanje per woord *f* $0,14^5$ (D).
Tunis als Algiers.
Turkije (Europeesch en Aziatisch) per woord *f* $0,28^5$ (D).
Wurtemberg als Duitschland.
Zweden per woord *f* $0,12^5$ (D).
Zwitserland per woord *f* $0,10^5$.

Afrika.

Zanzibar per woord *f* 4,72 (D).
Mozambique per woord *f* 5,37 (D).
Delagoa (Lorenzo Marques) per woord *f* 5,37 (D).
Durban per woord *f* 5,34.
Natal per woord *f* 5,34.
Transvaal per woord *f* 5,44.

Amerika.

	per 2 woorden.
Albany	*f* 1,80.

	per 2 woorden.
Baltimore	f 1.80
Boston	» 1,60
Brooklyn	» 1,60
Buffalo	» 1.80
Charleston.	» 1.90
Chicago	» 1.90
Cincinnati.	» 1.90
Cleveland	» 1.90
Denver	» 2.20
Detroit	» 1,90
Philadelphia	» 1.80
Galt	» 1.60
Galveston	» 2,20
Halifax	» 1,60
Hartfort	» 1.60
Indianapolis	» 1,90
Jersey-City	» 1.80
Louisville	» 1.90
Memphis	» 1.90
Milwaukee	» 1.90
Minneapolis	» 1,90
Mobile	» 1,90
Montgomery	» 1.90
Montreal	» 1.60
Nashville.	» 1.90
Newhaven.	» 1,60
New-Orleans	» 1.90
New-York.	» 1.60
Norfolk	» 1.90
Ottowa	» 1,60
Pittsburg	» 1.80
Providence.	» 1.60
Quebec	» 1,60
Richmond	» 1.90
Rochester	» 1.80
Savannah	» 1,90
St. Johns	» 1.60
St. Louis	» 1.90
St. Paul	» 1.90

	per 2 woorden.
Toronto	f 1,80
Vicksburg.	» 1.90
Washington	» 1,80

	per woord.
Havanna	f 1,85
Santiago	» 3.15
Vera-Cruz.	» 1.75
Colon (Aspinwal) . . .	» 3.30
Panama	» 3,30
Buenos-Ayres	» 4.37
Pernambuco . . . . , .	» 3'77
Santos	» 4.77
Bahia	» 4,27
Rio Janeiro	» 4.27
Valparaiso.	» 5.52
Lima . . , ...	» 5.28
Britsch Guynea. . . .	» 8,98

China.

Amoy, Foochow, Hongkong, Shangai per woord f 4,13 of via P. Amur per woord f 4,25 (D).

Egypte.

Alexandrië per woord f 0,92.
Caïro en de kantoren ten noorden daarvan per woord f 0,93
Kantoren ten zuiden van Caïro f 1,05 of f 1,10 per woord.

Indië-(Britsch).

	per woord.
Malakka	f 3.35
Ceylon	» 2,31
Penang.	» 2,98
Singapore	» 3,48

Ned.-Indië.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord f 3,61 voor Java, voor de overige eilanden f 3,93.
Langs andere wegen per woord f 3,73 en f 4,05.

Japan.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord f 6,55.
Langs andere wegen per woord f 6,68.

Australië.

Via Grandisca, Dulcigno, of Pristina.

	per woord.
NZ. Wallis.	*f* 2.48
Tasmania	» 2.78
N. Zeeland	» 6,10
Queensland.	» 5,63
Victoria	» 2.43
West-Australië	» 2.33
Zuid-Australië	» 2.38

Aziatisch Rusland ten westen van Werknéoudinsk per woord *f* 0.90 (D).

» » ten oosten van Werknéoudinsk. per woord *f* 1,47 (D).

Bokhara per woord *f* 1.05.

Telegraphische Postwissels.

kunnen in *Nederland* tot hoogstens *f* 500 worden verzonden naar plaatsen waar nevens een postkantoor ook een Rijkstelegraafkantoor bestaat. Behalve het recht van 5 cts voor elke *f* 12.50, komen hierbij de kosten van het telegram, dat desgevorderd als dringend kan behandeld worden en waarvoor ook *kennisgeving van ontvang* kan worden gevorderd (CR.) en bode-bezorging geschieden kan.

Ook kunnen telegr. postwissels verzonden worden naar *alle* kantoren in België, Denemarken (uitgezonderd IJsland en de Faroër), Duitschland, Frankrijk, Italië, Noorwegen en Zwitserland, alsmede naar *sommige* kantoren in Luxemburg en Oostenrijk-Hongarije, naar Lissabon en Oporto (Portugal) en naar Alexandrië, Caïro, Ismaïla, Port Saïd en Suez (Egypte).

De *internationale* postwissels tot hoogstens 500 francs of daarmede overeenstemmend bedrag.

TARIEF VAN HET ZEGEL.

Formaatzegel:

	Princ.	met 50 opc.
Groot Registerpapier.	*f* 1.—	*f* 1.50
Registerpapier	» 0.75	» $1.12^1/_2$
Gewoon papier.	» 0.50	» 0.75
Half vel gewoon papier.	» 0.25	» $0.37^1/_2$

	Princ.	met 50 opc.
Requesten, declaratiën enz	f 0.15	f 0.22[5]
Klein papier	» 0.15	» 0,22[5]
Kwitantiën boven f 10.—.	» 0,05 zonder opc.	

Onderhandsche akte van:

Verhuring van on- roer. goed.	Beleening of inpandgeving enz.			KOST	
	1 Maand.	1—3 M.	Meer dan 3 Maand.	Princ	Met 50 opcenten
f 50	—	—	—	vrij.	
» 100	f 5000	f 2500	f 1250	f 0,25	f 0,37[5]
» 200	» 10000	» 5000	» 2500	» 0,50	» 0.75
» 300	» 15000	» 7500	» 3750	» 0,75	» 1,12[5]
» 400	» 20000	» 10000	» 5000	» 1,—	» 1,50
» 500				» 1,25	» 1,87[5]

Handelspapier.

Wissels binnen het Rijk betaalbaar, zijn onderworpen aan een zegelrecht van 1/2 0/00 vrij van opcenten, als volgt:

Wissels tot				f 100 . . .	f 0.05.
»	van	f 100	tot	» 200 . . .	» 0.10.
»	»	» 200	»	» 300 . . .	» 0.15.
»	»	» 300	»	» 400 . . .	» 0.20.
»	»	» 400	»	» 500 . . .	» 0.25.
»	»	» 500	»	»1000 . . .	» 0.50.
»	»	»1000	»	»1500 . . .	» 0.75.
»	»	»1500	»	»2000 . . .	» 1,—.

Voor elke f 500 of minder boven f 2000, tot f 10000, 25 cts. meer.

» » » 1000 » » »10000, 50 cts meer.

Wissels buiten het Rijk betaalbaar, en het zoogenaamd kortpapier (handelspapier op hoogstens 3 dagen zicht of 8 dagen dato) binnenslands betaalbaar, zijn slechts onderworpen aan een vast zegelrecht van 5 cent.

MUNTTAFEL.

LANDEN.	BENAMING.	ONDERDEELEN.	Ongeveer waarde in Nederl. munten.
Amerika.	Dollar.	100 cent.	f 2.44⁵
Baden.	Florijn.	60 Kreuzer.	» 1.—
Beieren.	Florijn.	60 Kreuzer.	» 1.—
België.	Franc.	100 centimes.	» 0,47⁵
Brazilië.	Milreis.	1000 reis.	» 1.37
Denemarken.	Kroon.	100 Oere.	» 0,66
Duitsche Rijk.	Mark.	100 Pfenninge.	» 0.60
Engeland.	PondSterling.	4 crown = 20 shill. = 240 pence.	»11,85
Frankrijk.	Franc.	20sous = 100centim.	» 0.47⁵
Griekenland.	Drachme.	100 lepta.	» 0,42⁵
Italië.	Lire.	103 centesimi.	» 0,47⁵
Noorwegen.	Species.	120 skilling.	» 2,80
Oostenrijk.	Flor. of Guld.	100 Kreuzer.	» 1,16
Portugal.	Mil Reis.	1000 reis (conto de reis is 100.000 reis.)	» 2.68
Pruisen.	Thaler.	30 Silbergrosschen.	» 1.80
	Mark.	100 Pfennige.	» 1,60
Rumenië.	Lei.	100 cents.	» 0.47⁵
Rusland.	Zil. Roeb. Pap.	100 kopeken.	» 1.60
	Half Imperial.	5 zilveren roebel met 3 pCt. Agio.	» 9.40
Spanje.	Peseta.	100 centesimas.	» 0,47⁵
Turkije.	Piaster.	120 aspers.	» 0.10⁵
Polen.	Poolsche Gld.	30 Groschen.	» 0.24
Zweden.	Kroon.	100 Oere.	» 0.70
Zwitserland.	Franc.	100 centimes.	» 0,47⁵

Leden uit hetzelfde gezin.

Eerste lid	*f* 10.00
Tweede id.	- 9.00
Derde en volg. leden	- 8.00

ZWEMONDERWIJS.

Per persoon . . .	*f* 6.00
Leden uit hetzelfde gezin ieder	- 5.00

Als leden van het gezin worden beschouwd de ouders en de inwonende kinderen tot den leeftijd van 18 jaar, alsmede de bij een onderwijzer inwonende kostleerlingen.

KUIPBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.50
Id. voor kinderen.	- 0.25
Abonnement 50 badk.	- 15.00
Id. 20 id.	- 8.00
Id. 10 id.	- 4.00
Id. 10 kinderbadk.	- 2.00

Als kinderen worden beschouwd zij die den leeftijd van 14 jaar nog niet bereikt hebben.

MOEDERLOOGBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.50
» liter moederloog	- 0.40

DOUCHEBADEN.

Een badkaart . .	*f* 0.75
Tien badkaarten .	- 6.00
Abonn. voor 1/2 jaar.	- 40.00
Id. id. 1/4 id.	- 25.00

STOOMBADEN.

Een badkaart . .	*f* 1.25
Tien badkaarten .	- 10.00

STOOMKASTBADEN.

Een badkaart . . .	*f* 0.75
Tien badkaarten . .	- 6.00

Gebruik van zeep per stuk	- 0.05
Gebruik van een badbroek	- 0.05
Gebruik van een badcostuum	- 0.10
Gebruik van een badlaken	- 0.10
Gebruik van verwarmingtoestel . . .	- 0.10
Gebruik van Zemelen	- 0.40
Gebruik van zout per kilo	- 0.15
Gebruik van soda .	- 0.10

De Inrichting is geopend:

Des daags:

Van 1 April tot 30 September van 's morgens 7 ure en van 1 October tot 31 Maart van 's morgens 8 ure, tot des namiddags 5 1/2 uur.

Des avonds:

Van 1 Juni tot 31 Augustus tot $6^1/_2$ u.; des Zaterdags van $7^1/_2$ tot 10 ure. Van 1 September tot 31 Maart, Zaterdags van $7^1/_2$ tot 10 ure.

Op Zon- en Feestdagen wordt de inrichting 's middags ten $12^1/_2$ ure gesloten. Het Bureau wordt gesloten $^1/_2$ uur vóór het sluiten der inrichting.

Het Zwembassin is voor Dames opengesteld 's Woensdags van 11 tot 4 ure en de overige werkdagen van 11 tot 2 uur.

Bodediensten naar omliggende gemeenten.

Monster. Bij T. Hoek, Koffiehuis de Vink, Loosduinsche weg, *Maandag* half vier, *Vrijdag* half drie;
bij Van der Boor, Schoolstraat 4, bode Van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

's Gravenzande. Bij Varenkamp, Groenmarkt 33. Bode Solleveldt. Dagelijks behalve Donderdag.

Loosduinen. Id. Bode van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

Leiden. Bij Catenius, Dennenweg 54*a*. Bode Chaudron, Dinsdag, Donderdag en Zaterdag.

Naaldwijk. Bestelhuis achter de Groote Kerk no. 11, bode Van den Ende, dagelijks behalve Donderdag.

Scheveningen. Bestelhuis: Halstraat 6.

Voorburg. » Wagenstraat 2, bode Koot, dagelijks.

Wassenaar. » Varkenmarkt 7, bode Zandvliet. Maandag, Woensdag, Vrijdag.

Zoetermeer en Zegwaard. Bestelhuis Groenendalstraat 14, bode P. van Dijk, Dinsdag en Vrijdag.

Rijswijk en Geestbrug. Bestelhuis Torenstraat 12 en Vlamingstraat 13, dagelijks.

PAKSCHUITEN.

Amsterdam. M. Boelhouwer en J. Kruijswijk, Amsterdamsche Veerkade 7. Dagelijks nam. 4 uur (beh. Zondag.)

M. H. van Leeuwen, Bierkade 5. Maandag, Woensdag, Vrijdag nam. 4 uur.

J. W. Flippo, Groenewegje 39. Woensdag nam. 4 uur.

Alphen. G. van Muijen, Spui. Woensdag 11 uur.

Bodegraven. H. Windhorst, Veerkade. Woensdag 10 uur.

Delft en **Schiedam.** W. Spruitenburg Amst. Veerkade 59. Dagelijks nam. 1 uur (beh. Zondag).

A. H. Maatje, Amst. Veerkade 58. Maandag, Woensdag, Vrijdag, nam. 5 uur.

Gouda. T. Stigter. Spui bij de Veerkade. Dinsdag en Vrijdag voorm. 11 uur.

Haarlem, Alkmaar, Deventer en **Kampen.** A. C. Planye, Bierkade 17. Naar Haarlem en Alkmaar, Dinsdagmorgen 5 uur; naar Haarlem, Deventer en Kampen, Vrijdagmorgen 5 uur.

Leiden. P. J. en L. Verkoren, Dunne Bierkade 2. Dagelijks nam. half 2 (beh. Zondag.)

J. C. de Munck Jr. Spui 243. Dagelijks nam. half 3 (behalve Zondag.)

Leidschendam. W. van der Kam. Maandag 1 uur van het Zieke.

Loosduinen, Monster, 's-Gravenzande, Hondsholredijk en **Poeldijk.** Koffiehuis De Vink, Loosduinsche weg. Maandag en Vrijdag, nam. 2 uur.

Maaslandsluis. H. v. d. Marel. Spui, Maandagmiddag.

Rotterdam. D. Hoogeraad, Amst. Veerkade 28. Dagelijks nam. 3 uur, (beh. Zondag.)

C. van der Kwast en A. van Weeghel, Dunne Bierkade. Dagelijks nam. 5 uur (beh. Zondag.)

Schiedam. J. Frijlink, Lage Nieuwstraat 11. Maandag en Donderdag nam. 1 uur van de Bierkade.

W. Spruiteuburg, Amst. Veerkade 59. Vrijdagmorgen 5 uur.

Utrecht. G. Tetenburg, Amst. Veerkade 20. Dinsdag, Donderdag, Zaterdag nam. 3 uur.

Vlaardingen. De Willigen, Verschoor en Van Zevener (bij weekbeurt). Maandag 12 uur van het Zieke.

Voorburg. Maandag en Vrijdag 1 uur van het Zieke.

Stoombooten op:

(Expeditie D. VAN TOL, Bierstraat 33, hoek Bierkade).

Arnhem. Wageningen, Rhenen, Culemborg, Schoonhoven, enz. Maandagmiddag 12 uur en Donderdagavond 8 uur.

Breda en **Oudenbosch**, Vrijdag voorm. 9 uur.

Doesburg, Zutphen, Deventer, Zwolle, enz. Maandagmiddag 12 uur.

Dordrecht, Nijmegen, Tiel, Zalt-Bommel, Donderdagavond 8 uur.

'sHertogenbosch. Gorinchem, Dordrecht. Schiedam en **Delft**. Dinsdag en Donderdagavond 8 uur.

Maastricht, Weert, Helmond en **Veghel**, Woensdagavond 8 uur.

Zwolle, Bergen-op-Zoom, Middelburg, per beurtschepen om de 14 dagen.

Dordrecht, P. en G. Sillevis. Dunne Bierkade 12. Woensdag morgen 7 uur en Vrijdagmiddag 3 uur.

BEZIENSWAARDIGHEDEN.

Lange Voorhout.

Koninklijke Bibliotheek.

Voor iedereen dagelijks geopend, gedurende de maanden December en Januari van 10—3 uur, de overige maanden tot 4 ure, met uitzondering van Zon- en Feestdagen.

Aanvrage om boeken en handschriften ter lezing te bekomen, behooren te worden gedaan aan een der in de leeszaal aanwezige ambtenaren.

Kabinet van penningen en gegraveerde steenen

is voor het publiek geopend Maandag, Woensdag en Vrijdag, des winters van 10—3 uur en des zomers van 10—4 uur.

Toegang kosteloos.

Particulier Kabinet van Schilderijen

van wijlen den Heer Baron Steengracht.

Lange Vijverberg 3.

Dagelijksch geopend, in de zomermaanden Mei—Novb. van 10—4 uur: Wintermanden van 2—4 uur.

Kon. Kabinet van Schilderijen.

(Mauritshuis)

Korte Vijverberg 29.

Dagelijksch geopend, van 1 April tot 1 November van 10 tot 4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 4 uur. Van 1 November tot 1 April van 10 tot 3 uur. Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot 3 uur. Toegang kosteloos.

Gemeente-Museum.

Korte Vijverberg.

Geopend gedurende de maanden Oct.—Maart van 10—3 uur, Gedurende de overige maanden van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van 1 tot sluitingsuur. Toegang kosteloos.

Museum van Straf- en Folterwerktuigen.

(Gevangenpoort).

Op Werkdagen geopend van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van half 1—4 uur. Toegang kosteloos.

Museum Meermanno Westreenianum.

Prinsessegracht 30.

(Boeken, Handschriften, Platen, Kaarten, Penningen, Munten, enz.)

Geopend den eersten en derden Donderdag van elke maand van 10—3 uur.

Toegangskaarten vooraf verkrijgbaar Lange Voorhout 34 of aan het Museum zelf.

Museum van Kunstnijverheid.

Prinsessegracht 3.

Geopend Woensdag van 12—4 uren à 25 cts. Zon- en Feestdagen van 12—4 uren, kosteloos.

Kon. instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde van Ned. Indië.

Heerengracht 21.

De bibliotheken zijn alleen geopend op werkdagen van 12—4 uur.

Kon. Zoöl. Bot. Genootschap.

Voorwaarden ter verkrijging van Toegang.

1o. Lidmaatschap met toegang voor alle huisgenooten en dames of kinderen onder geleide;

bij Concerten beperkt tot de huisgenooten en 2 dames.

(Onder huisgenooten zijn niet begrepen jongelingen boven de 18 jaren, alsmede Logées.)

	Jaarlijksche Contributie.	Entréegeld.
Aandeelhouders	*f* 21,55	*f* 3,—
Niet-Aandeelhouders	» 25,55	» 5,—
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 15,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers	» 9,50	
Personen buiten de Gemeente woonachtig	» 15,55	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 12,55	

De contributie gaat in met de maand dat men lid wordt.
Bij vertrek wordt evenredige restitutie verleend.

2o. Geabonneerden, recht hebbende op uitsluitend persoonlijke toegang, zonder medegeleide van Dames of Kinderen.

	Jaarlijksche Contributie.	
Aandeelhouders	*f* 11,55	Vrijgesteld van betaling van Entréegeld.
Niet-Aandeelhouders	» 15,55	
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 10,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers . .	» 6,50	
Inwonende zoons van leden van 18—23 jaar	» 8.—	

Nà den 1sten Augustus „Geabonneerde" wordende, betaalt men de helft van de jaarlijksche contributie.
Bij vertrek wordt evenredige restitutie verleend.

MONUMENTEN.

Standbeeld van Willem den Zwijger . .	Plein.
Ruiterstandbeeld van Willem den Zwijger	Noordeinde.
Standbeeld van Koning Willem II . .	Buitenhof.
» » Spinoza	Paveljoensgracht.
Gedenkteeken voor Karel Bernhard, Hertog van Saksen-Weimar Eisenach . . .	L. Voorhout.
Gedenkteeken herstel Nederlandsch onafhankelijkheid	Plein 1813.

Fonteinen.

op het Binnenhof ter herinnering aan Graaf Willem II, Stichter van 's-Gravenhage in 1250, en op het Bankaplein.

Een drinkbron ter nagedachtenis van wijlen Mr. C. Vosmaer in de Scheveningsche boschjes bij de tweede Kinderspeelplaats, tegenover Zorgvliet.

Op het Binnenhof voorts de Trèveszaal, de Groote of Ridderzaal, *vulgairement* de Loterijzaal, de Vergaderzalen der Eerste en der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Het Huis ten Bosch in het Haagsche Bosch.

INHOUD VOORWERK.

STATUTEN

DER

Vereeniging: „DIE HAGHE.”

Goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 15 December 1890, No. 36.

ART. 1. De vereeniging „die Haghe” heeft tot doel de geschiedenis van ’s-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen.

Dit laatste zal zij trachten te bereiken door het uitgeven van geschriften, en, zoo noodig, door het houden van lezingen en voordrachten.

De vereeniging is gevestigd te ’s-Gravenhage.

ART. 2. Zij wordt, behoudens het bepaalde in Art. 12, opgericht voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag, waarop de Koninklijke goedkeuring op de statuten zal zijn verkregen.

ART. 3. De vereeniging bestaat uit werkende leden, waartoe ook de zes oprichters behooren, buitengewone leden, correspondeerende leden, eereleden, donateurs en donatrices, terwijl ook een beschermheer kan gekozen worden.

Zij worden, met uitzondering van de buitengewone leden, de donateurs en donatrices, benoemd door het bestuur.

Buitengewone leden nemen rechtstreeks geen deel aan de werkzaamheden der vereeniging, maar steunen de vereeniging door het betalen der contributie.

Correspondeerende leden zijn personen, die, buiten ’s-Gravenhage woonachtig, zich voor de vereeniging verdienstelijk maken, of kunnen maken: zij betalen even als de eereleden, geen contributie en hebben een adviseerende stem.

Tot eereleden kunnen alleen zij benoemd worden, die zich, of in hun werkkring, of door hun wetenschappelijken arbeid, in verband met het doel der vereeniging, buitengewoon onderscheiden of onderscheiden hebben.

Donateurs en donatrices zijn zij, die jaarlijks eene som van meer dan vijf gulden, of het vijfvoud daarvan in eens, aan de vereeniging schenken.

De werkende en buitengewone leden betalen eene contributie van vijf gulden 's jaars, te betalen in het begin van het jaar.

Art. 4. Het bestuur bestaat uit zes leden, uit de werkende leden te kiezen, bij meerderheid van stemmen.

Het kiest uit zijn midden een voorzitter, een penningmeester en een secretaris.

Voor de eerste maal bestaat het bestuur uit de zes oprichters.

Art. 5. De leden van het bestuur worden gekozen voor den tijd van zes jaren.

Om de drie jaren treedt de helft der bestuursleden af, volgens rooster.

Elk lid is terstond herkiesbaar.

De eerste aftreding van bestuursleden heeft plaats in 1894.

Art. 6. Het bestuur vergadert zoo dikwijls als zulks noodig zal zijn.

Behalve de noodzakelijke uitgaven, en die welke tot dekking der kosten voor het uitgeven der geschriften der vereeniging dienen, is het bestuur bevoegd, handschriften of documenten aan te koopen, die voor het doel der vereeniging nuttig kunnen zijn.

Art. 7. De geschriften der werkende leden, voor zoover zij daartoe geschikt zijn, dit ter beoordeeling van het bestuur, zullen voorloopig geplaatst worden in het Haagsch Jaarboekje, wanneer dit tot orgaan van de vereeniging is aangenomen.

Art. 8. Behalve het archief der vereeniging en zaken die daartoe minder geschikt zijn, zullen voorwerpen door aankoop of geschenk verkregen, in bruikleen afgestaan worden aan het Gemeente-museum van 's-Gravenhage.

Art. 9. De in Art. 3 opgenoemde personen krijgen ieder een exemplaar van de door de vereeniging uitgegeven werken van het tijdstip af van hun lidmaatschap.

De voor dien tijd uitgegeven werken zijn voor hen verkrijgbaar, voor zoover de voorraad strekt, tegen een door het bestuur te bepalen prijs.

Art. 10. Jaarlijks zullen minstens vier vergaderingen van de werkende leden gehouden worden, waartoe ook de eere- en correspondeerende leden worden uitgenoodigd. Op de leesvergaderingen hebben de in Art. 3 genoemde personen toegang.

Op de eerste of tweede vergadering, van het jaar, zal door den secretaris verslag uitgebracht worden over den toestand en de werkzaamheden der vereeniging, en tevens de penningmeester rekening en verantwoording doen van zijn beheer.

Op deze vergadering zullen de beschermheer, de andere leden en de donateurs en de donatrices worden uitgenoodigd.

ART. 11. Voorstellen tot wijziging van deze statuten kunnen alleen door werkende leden worden gedaan. Zij moeten minstens eene maand vóór de vergadering bij het bestuur ingediend zijn en behoeven voor hunne aanneming een meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen en treden niet eerder in werking dan nadat daarop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

ART. 12. Alleen de werkende leden kunnen voorstellen doen tot verlenging van den duur dezer vereeniging of tot ontbinding daarvan: zij kunnen alleen behandeld worden op eene daartoe belegde vergadering.

Tot de aanneming dezer voorstellen wordt eene meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen vereischt.

Ingeval tot ontbinding wordt besloten, worden de eigendommen der vereeniging aan het Gemeente-museum te 's-Gravenhage geschonken, met inachtneming der bepalingen van art. 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Aldus vastgesteld op de vergadering van 30 September 1890.

HET BESTUUR.

HUISHOUDELIJK REGLEMENT

DER

Vereeniging „DIE HAGHE."

(Vastgesteld in de Bestuurs-Vergadering van 13 April 1891, en gearresteerd in de eerste Vergadering der Werkende leden, op 18 April d. a. v.)

ART. 1. Geheel overeenkomstig de Statuten tracht het bestuur de algemeene vergaderingen dienstig te doen zijn aan het doel der vereeniging.

ART. 2. Tijd en plaats van alle vergaderingen of bijeenkomsten, zoowel voor het bestuur als voor de leden, moeten minstens vijf dagen te voren door den Secretaris, aan de daarbij betrokken leden worden medegedeeld.

ART. 3. De voorzitter belegt en leidt de algemeene en bijzondere vergaderingen.

ART. 4. Op schriftelijk verzoek van minstens vier werkende leden is hij verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

ART. 5. De vergaderingen worden *stipt* op den bepaalden tijd geopend.

ART. 6. Bij afwezigheid of ontstentenis van den voorzitter neemt de penningmeester de leiding der vergadering op zich, en, zoo deze daarin verhinderd is, de oudste in jaren der aanwezig zijnde bestuursleden.

ART. 7. Bij afwezigheid of ontstentenis van den secretaris, neemt de jongste in jaren, der aanwezig zijnde bestuursleden, het secretariaat waar.

ART. 8. De secretaris zorgt er voor, dat op de vergadering de notulen der vorige vergadering, en de overige noodige stukken, aanwezig zijn.

ART. 9. Op de bestuurs-vergaderingen kunnen geene besluiten genomen worden als er minder dan vier leden tegenwoordig zijn,

en op de algemeene vergaderingen evenmin, als er minder dan zeven werkende leden tegenwoordig zijn.

Art. 10. De werkende leden hebben het recht tot introductie van niet-stadgenooten op de algemeene vergaderingen.

Art. 11. Het bestuur kan deze bepaling opheffen en uitbreiden en, tot de leesvergaderingen, ook stadgenooten met dames uitnoodigen.

Art. 12. Ook de werkende leden hebben het recht op de leesvergaderingen, ieder twee dames mede te brengen.

Art. 13. Het stemmen over personen geschiedt met gesloten briefjes; over zaken kan mondeling gestemd worden, tenzij een der leden het tegendeel verzoekt.

Art. 14. Bij staking van stemmen over personen beslist het lot, en over zaken de voorzitter of zijn plaatsvervanger.

Art. 15. Werkende of correspondeerende leden eenmaal benoemd, en voor het lidmaatschap terstond, of later bedankt hebbende, kunnen later niet meer voor dat lidmaatschap in aanmerking komen.

Art. 16. Slechts éénmaal 's jaars worden werkende, correspondeerende- of eereleden benoemd; dit geschiedt op de bestuursvergadering, voorafgaande de 1e algemeene vergadering van het jaar.

Art. 17. Het boekjaar loopt van 1 Januari tot 31 December.

Art. 18. Tot het nazien der rekening worden in de laatste te houden algemeene vergadering door het bestuur vier leden, geen lid van het bestuur zijnde, uitgenoodigd, uit de werkende en buitengewone leden te kiezen.

Art. 19. Dit huishoudelijk reglement, gegrondvest op de Statuten der vereeniging «*die Haghe*», treedt in werking, onmiddellijk na de mededeeling ervan op de 1e algemeene vergadering, op 18 April 1891.

HET BESTUUR.

VERSLAG VAN OCTOBER 1892 TOT OCTOBER 1893.

VERSLAG *van den toestand en de werkzaamheden der vereeniging* «die Haghe» *van October 1892 tot 22 Februari 1893, uitgebracht door den Secretaris, in de vergadering van Woensdag 22 Februari 1893.*

Mijne Heeren,

Daar in het verschenen en U allen toegezonden Haagsch Jaarboekje voor 1893, reeds een gedeelte van het verslag over den toestand en der werkzaamheden onzer vereeniging opgenomen is, loopende van 18 April 1891 tot het einde van September 1892, en dit U allen dus bekend is, zij het voldoende daarnaar te verwijzen, en verder medetedeelen wat er sinds dien tijd is voorgevallen.

Zooals aldaar vermeld wordt, heeft het bestuur van «die Haghe» een adres van hulde en gelukwensching gezonden aan H. K. H. de Groot-Hertogin van Saxen, geboren Prinses der Nederlanden, en aan Hoogstderzelver gemaal den Groot-Hertog, naar aanleiding van hun Gouden Huwelijksfeest.

Dit heeft tengevolge gehad, dat hunne Koninklijke Hoogheden aan onze vereeniging geschonken hebben de Gouden Medaille, die zij naar aanleiding van de viering van dat Gouden Huwelijksfeest hebben laten slaan.

Deze medaille is gevat in een sierlijke ivoren lijst met vergulde ornamenten. Dit geschenk werd aan den voorzitter overhandigd door den heer Vinkhuyzen, intendant van H. K. Hoogheid, met een vereerend schrijven door Hare Koninklijke Hoogheid onderteekend, en met het daarbij behoorend brevet.

Naar aanleiding hiervan werd dit geschenk in eene buiten-

gewone bijeenkomst op 29 December 1892 in het lokaal Diligentia aan de leden vertoond, na eene toepasselijke aanspraak van den voorzitter. Deze deelde verder mede, dat aan de Vorstelijke schenkster reeds een adres van dankbetuiging was gezonden, waarin tevens vermeld was, dat het bestuur der vereeniging besloten had, die gouden Medaille, in omlijsting, aan den Raad der gemeente 's-Gravenhage in bruikleen af te staan ter plaatsing in het Gemeente-Museum.

Na bekomen toestemming van den Gemeenteraad, in dato 3 Januari 1893, is aan dit voornemen gevolg gegeven.

Teneinde zooveel mogelijk het verkeerde van de schrijfwijze 's Hage in plaats van 's-Gravenhage tegen te gaan, is een afdruk van het artikel van onzen voorzitter «Schrijf toch niet 's-Hage,» met welwillende medewerking van den heer Directeur der Posterijen alhier, den heer Neujean en met machtiging van het hoofdbestuur der Posterijen, na 18 Januari 1893 in de openbare zaal van het postkantoor alhier opgehangen, zoodat ook het daar komende publiek, met den inhoud er van bekend kan worden.

Op de vergadering van werkende leden, den 19 October gehouden, werden door den heer voorzitter, de verdiensten van ons overleden werkend lid Jhr. Cornelis Ascanius van Sypesteyn herdacht.[1])

In die vergadering deed de heer Frederik Caland mededeeling van de statuten van het hier bestaan hebbende St. Jacobsgilde, dat waarschijnlijk de voortzetting of vernieuwing was van een vroeger hier bestaand hebbend gilde van dien naam, dat reeds in 1341 en 1358 vermeld wordt. [2])

De heer Van der Muelen besprak eene oude muur-beschildering, het wapen voorstellende van den keurvorst van de Palts, die hier eenigen tijd verblijf gehouden heeft, en welke beschildering eenige jaren geleden ontdekt is geworden in een turfkelder van het tegenwoordige ministerie van Financiën.

Verder besprak de voorzitter eenige rekeningen uit het oudarchief dezer gemeente, berichten inhoudende van vroegere courantiers, waaromtrent door de Heeren Sautijn Kluit, van den Bergh en anderen, geen bijzonderheden hadden kunnen ontdekt worden.

---

[1]) Zie Haagsch Jaarboekje voor 1893, blz. 175. 176.

[2]) Dit stuk is later in extenso medegedeeld door Mr. P. van den Brandeler in zijne studie over de St. Jacobskerk, uitgegeven bij W. P. van Stockum en Zoon.

De heer Zwart verzocht eenige inlichtingen omtrent Johanna, dochter van graaf Aelbrecht van Beijeren en Holland, die vermoedelijk eerst gehuwd was met Wenseslaus van Bohemen en daarna met een aarts-hertog van Oostenrijk.

Op 23 November werd eene lees-vergadering gehouden met Dames, waarop de heer Louwerse eene lezing hield over Den Haag, bekeken door den bril van een geïmporteerden Hagenaar, en op een boeiende wijze de indrukken besprak van een vreemdeling uit een kleine plaats, die voor het eerst de Residentie bezoekt; ook werden nog een drietal door hem vervaardigde gedichten voorgedragen. [1])

Op de vergadering van werkende leden op 14 December werden onder anderen door den heer Huygens eenige bijzonderheden medegedeeld over verschillende leden van het uit Antwerpen afkomstige geslacht van Constantijn Huygens, terwijl tevens eenige afbeeldingen van het huis, dat Constantijn had laten bouwen, waren tentoongesteld.

De heer Beelaerts van Blokland wenschte eenige inlichtingen omtrent Geertruit Beelaerts en Geertruyt van Rotterdam, de zangmeesteres, van wie een grafzerk, die tot stoep diende van een koepeltje in den tuin van het huis van Huygens, gevonden was; doch niemand kon hierover eenige inlichtingen verschaffen. Tevens werd het wenschelijk geacht om in het huis in de Houtstraat, waar Huygens gewoond heeft, tijdens den bouw van zijn groot huis op het Plein, ter zijner herinnering een steen met een opschrift te plaatsen.

Daar het evenwel niet bekend is in welk huis hij toen woonde, zal er onderzoek gedaan worden welk huis hier bedoeld wordt. Daarna hield de voorzitter een voordracht over De zoogenaamde koordedansers politiek uit de 18e eeuw, als een staal van den dikwerf geestigen inhoud der talrijke satyrieke pamfletten, welke op het einde der vorige eeuw zijn verschenen [2]), en deelde verder nog eenige bijzonderheden mede, betrekking hebbende op de overbrenging naar Amsterdam der oude vaandels en trommen, die op de Groote zaal op het Binnenhof hingen, ingevolge een besluit van Koning Lodewijk Napoleon in het jaar 1806.

---

[1]) Deze rede werd door den geachten spreker, met aanteekeningen voorzien, in sierlijken band gebonden, aan de vereeniging ten geschenke gegeven. (Zie verslag over de Bibliotheek.)

[2]) In druk verschenen in den Nieuwen Huisvriend in het Decembernommer van den 13en Jaargang.

In de bestuursvergadering van 26 Januari 1893 werden na eenige huishoudelijke besprekingen de navolgende werkende leden benoemd, de Heeren:

W. J. Bolderman, Mr. A. H. H. van der Burgh, P. J. van der Burgh, J. J. Backer Dirks, J. H. Coronel, Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, J. D. G. van Epen, A. P. Godon, J. J. Graaf te Ouderkerk aan den Amstel. vroeger correspondeerend lid, L. Hardenberg, Mr. J. E. Heeres, D. F. van Heyst, P. de Josselin de Jong, Mr. T. H. der Kinderen, Dr. C. P. Pous Koolhaas, H. W. Mesdag, Ph. Verhagen Metman te Rijswijk, Mr. P. A. N. S. van Meurs, J. A. H. Mialaret, Th. Morren, vroeger buitengewoon lid, F. J. G. ten Raa, H. T. van Steeden, Jhr. C. H. A. C. van Sypesteyn te Wageningen, Raoul Tissot te Arnhem, Mr. H. N. C. baron van Tuyll van Serooskerken te Voorburg, Mr. H. A. van de Velde te Loosduinen en Ph. Zilcken: ook de Heeren A. L. de Rop te Amsterdam, en W. G. Ros, die voor de benoeming bedankt hebben.

Tot correspondeerend lid frater J. J. van den Elzen, kanunnik regulier der abdij van Bern te Heeswijk.

Als buitengewone leden zijn toegetreden de heeren A. L. Allot Junior, G. J. H. van Eelders en J. W. M. van der Kun.

Overleden zijn de heeren Jhr. C. A. van Sypesteyn en H. J. C. de Charro, terwijl de heer J. Tideman voor zijn lidmaatschap bedankt heeft, evenals de heer J. J. Ninck Blok, doch in diens plaats is zijn zuster mejuffrouw E. A. A. Ninck Blok, buitengewoon lid geworden.

De vereeniging telt thans, 22 Febr. 1893, 2 donateurs en 1 donatrice en 100 leden, namelijk 4 eereleden, 58 werkende leden, 30 buitengewone leden en 8 correspondeerende leden.

De verzameling boeken, platen, enz. werd gedurende het afgeloopen jaar met verscheidene geschenken vermeerderd, zooals u uit het verslag van onze bibliotheek zult ontwaren.

De geldmiddelen der vereeniging zijn voor de bestrijding der jaarlijksche onkosten voldoende, zooals u uit de rekening en verantwoording van den penningmeester zal blijken, doch niet voldoende voor het doen van veel buitengewone uitgaven; dat zal alleen kunnen gebeuren, wanneer, door het toetreden van nog meer leden, er een flink saldo in kas is gekomen. Met den wensch, dat alle leden, ieder in hun kring, hunne vrienden en bekenden willen opwekken tot toetreding als lid dezer vereeniging, opdat zij spoedig in staat gesteld worde, door het uitgeven van meerdere

werken dan het Jaarboekje, nuttig voor de geschiedenis van 's-Gravenhage te zijn, eindig ik dit verslag.

De vergadering van werkende leden, op 22 Februari 1893 gehouden, werd door den voorzitter geopend met een sierlijke en kernachtige toespraak, waarin hij er op wees, dat weder uitstekende krachten waren toegetreden om deel te nemen aan de werkzaamheden en het doel der vereeniging. Niet alleen oude zaken, maar ook nieuwe behooren tot de geschiedenis van 's-Gravenhage.

Met het oog hierop zijn dan ook in de laatst gehouden bestuursvergadering werkende leden benoemd, die zich onledig houden met nasporingen op verschillend gebied, zooals ambtenaren bij het Rijksarchief, geestelijken, militairen, penningkundigen, geslachts- en wapenkundigen, geschiedkundigen, zoowel op sociaal gebied als op dat van het armwezen, burgemeesters van omliggende gemeenten, kunstenaars, letterkundigen, liefhebbers en verzamelaars.

De rede door den voorzitter gehouden laten wij hier volgen.

Mijne Heeren!

Ik open deze vergadering, en heet U welkom te dezer plaatse. Vergun mij, vóórdat we tot onze eigenlijke werkzaamheden overgaan, een enkel woord te zeggen, tevens ter installatie van onze nieuwe leden. We verheugen ons, dat zóó uitstekende krachten zijn toegetreden om deel te nemen aan onze werkzaamheden en het doel te helpen bevorderen, dat de vereeniging „*die Haghe*" beoogt, de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen.

Juist die zinsnede uit onze Statuten deden echter enkele huiverig zijn om hunne benoeming tot werkend lid te aanvaarden.

Dat woord *bronnen* deed bij hen oprijzen de gedachte aan oude perkamenten en papieren, aan stof en mot, aan vochtige verblijven en onherbergzame vertrekken, en ik meen er, in deze eerste vergadering, waar ik de eer heb velen hunner te ontmoeten, nadrukkelijk op te mogen wijzen, dat men een goed werkend lid onzer vereeniging kan zijn zonder het oude schrift te kennen, en zonder dat men tot de grijze oudheid teruggaat, en zich verbergt achter stapels van documenten en bescheiden.

Immers om ons doel te bereiken beperken wij ons niet tot een eeuw of een zekere periode. De geschiedenis van 's-Gravenhage loopt door, tot in onzen tijd, en zal vervolgd worden, tot in de

jaren, en zoo we hopen, eeuwen, die na ons komen. Niet enkel het verleden dienen we te behandelen, de feiten daarin geschied te boekstaven, maar ook het heden, ook dat wat morgen zal zijn, vraagt al onze aandacht en belangstelling, en bovendien ook het verleden grenst aan ons heden, en dus wat gisteren en eergisteren geschied is, wat in onzen tijd zich aan het gezichtsoog voordeed, wat nog in onze eeuw plaats vond. dat alles is geschiedenis, en moeten de werkende leden van „die Haghe" verwerken, toetsen aan de waarheid, wikken en wegen, om een volledig beeld van 's-Gravenhage en zijne omgeving te kunnen geven. Ook voor dien nieuweren tijd. die nieuwere geschiedenis, bestaan tal van bronnen, die voor ieder toegankelijk zijn, zelfs al is men geen Archivaris of oudheidkenner, en al leest men niet het oude schrift, en al ratelt het perkament u niet in de handen. De couranten, correspondenties, geschriften, platen, en bij velen het geheugen, kunnen samenwerken om feiten te berde te brengen, die in waarheid stukjes geschiedenis zijn, en die stukjes zijn de bouwstoffen, waarop een later geslacht weer kan voortwerken. Laat u, mijne heeren, dus niet ontmoedigen, bij de gedachte, bij enkelen uwer misschien ontwaakt; dat uw wil goed is, maar dat het arbeidsveld u te ver af ligt en haast onbereikbaar lijkt in uwe oogen. Ik wil u in enkele punten uw arbeidsveld aanstippen; ge zult daaruit tevens ontwaren, welke de leidende gedachte was bij het bestuur, (aan wie volgens de Statuten dat privilegie is toegekend), om u te binden aan onzen kring, en u uit te noodigen mede te werken aan het schoone doel, dat *„die Haghe"* beoogt.

In de eerste plaats meenden we ons te moeten verzekeren van de mannen van het Rijks-Archief. Hoewel het Oud-Archief der Gemeente zeer zeker een onuitputtelijke bron is voor de geschiedenis van 's-Gravenhage, is het van algemeene bekendheid, dat ook in het Rijks-Archief schatten liggen opgetast, welke die geschiedenis kunnen toelichten, aanvullen, er nieuwe gezichtspunten voor kunnen openen, ja zelfs geheel onbekende zaken aan den dag brengen. Toegetreden zijn de Heeren *Heeres*, *van Meurs* en *Morren*, de laatste tot dusverre buitengewoon lid onzer Vereeniging. Zij allen zullen onze zaak zeker uitstekend dienen door aan ons aftestaan, ons aan te wijzen, of uittewerken wat zij over 's-Gravenhage, over de gebeurtenissen die er plaats grepen, en over de personen die er leefden en werkten ontdekken en vinden. Tot zulk een historicus behoort ook de Heer *Backer Dirks*; ik zou hem willen noemen de marine-specialiteit.

Hij behoort in onzen kring al was het alleen maar om eenig licht te doen schijnen over den minder bekenden scheepsbevelhebber Kornelis Jol, Scheveninger van geboorte, die onder den bijnaam Houtenbeen in de eerste helft der 17e eeuw wonderen van dapperheid heeft verricht, en wiens stoffelijk overschot op St. Thomas in 1641 moet zijn bijgezet. En wie weet hoevele zeehelden 's-Gravenhage meer heeft opgeleverd!

Er is algemeene en bijzondere geschiedenis, ook wat betreft onze stad. Waar de eerste te onzen behoeve, dat is voor «*die Haghe,*» beoefend zal worden door de mannen van het Rijks-Archief, hebben we, zooals ik den Heer Dirks reeds noemde, specialiteiten noodig voor de onderdeelen der Haagsche geschiedenis.

Het was ons daarom zeer aangenaam den ZeerEerwaarden Heer *Graaf*, Deken en Pastoor te Ouderkerk, tot dusverre correspondeerend lid, den titel te mogen geven van werkend lid, en aan den eerwaarden Frater der Abdij Berne bij Heeswijk, den Heer *van den Elzen*, dien van correspondeerend lid. Eenmaal was den Haag Katholiek, eenmaal hadden we hier ter stede kloosters en geestelijke instellingen; de twee oudste kerken hebben eene katholieke geschiedenis, en daar samenwerking aller gezindten, aller richtingen, inzonderheid waar het geldt de geschiedenis hoogst gewenscht is, wil men de historie tot in haar vroegste tijden opsporen en gestalte geven, zoo verheugen wij er ons in, dat ook van R. Kath. zijde onze vereeniging zulk een krachtigen steun vindt.

Niet minder verblijdt het ons, dat ook de *faits et gestes* van het militaire keurkorps der Residentie door een ijverig beoefenaar der militaire geschiedenis in woord en schrift zullen kunnen worden teruggegeven, door den Heer *ten Raa*, Kapitein van den Staf der Infanterie, die eenmaal het museum van het korps Grenadiers en Jagers schiep, en nu nog vol lust en ijver bezield is om de kleinste bijzonderheden van het militaire wezen, voornamelijk in de wisselingen der uniformen, na te gaan en aftebeelden.

Op penningkundig gebied, eveneens een onderdeel van de geschiedenis, van den Haag, werden tot werkend lid benoemd de Heeren *Coronel* en *Dompierre de Chaufepié*. Uit menige medaille kan een stuk geschiedenis worden opgebouwd. Haagsche voorvallen en gebeurtenissen ontvangen reeds dikwerf uit de penningkunde licht, en tal van biographische bijzonderheden omtrent Haagsche personen worden door dien tak der historie geleverd. Waar met, en naast ons eerelid Looyen, het Koninklijk Penningkabinet mede wil werken aan den arbeid door de vereeniging «die Haghe»

ondernomen, mag deze vereeniging eene schoone toekomst worden voorspeld. Ook nog op een ander gebied is de Heer Dompierre de Chaufepié werkzaam. Hij zal, evenals de Heer *Bolderman*, op wien ik zoo straks nog even terug kom, het licht kunnen doen vallen op Haagsch sociale toestanden, waarvan het veld nog braak ligt. De geschiedenis van ons armwezen, onzer armverzorging moet nog geschreven worden. Zeer zeker zullen beide Heeren ook dat deel der Haagsche geschiedenis kunnen toelichten, en hunne herinneringen tot gemeen goed maken.

Met beiden zal zeker ook gaarne medewerken de Heer *Dr. Pous Koolhaas*. Indien ik mij niet vergis is zijn terrein de hygiène, en hoe dikwerf grijpen armwezen en hygiène niet in elkaâr. Wat eenmaal Prof. Dr. Evers aanving, verdient voortzetting. Zijne statistische beschouwingen kunnen een legger zijn, waarop voortgewerkt wordt, en ik meen niet mis te tasten, wanneer ik aanneem, dat de Heer Koolhaas, zoo niet op eenig ander onderdeel, op deze wijze aan de geschiedenis van 's-Gravenhage kan medewerken.

De genealogie en de heraldiek zijn hulpmiddelen der geschiedenis. Vallen zij niet in ieders smaak, de vereeniging „*die Haghe*," verwerpt ze zeer zeker niet, en daarom benoemden wij ook gaarne den Heer *van Epen*, die zoo krachtig medewerkt, om beide takken tot hun recht te doen komen. Tot de kennis van Haagsche geslachten zijn die hulpmiddelen der historie onmisbaar.

Ons 's-Gravenhage is als het ware samengegroeid met de omliggende gemeenten. Loosduinen werd eertijds in één adem genoemd met den Haag, omdat de Magistraat van den Haag er Ambachtsheeren van waren. Wel is waar rees daardoor menige moeielijkheid, en ontstond er een enkel verschil door, zooals dat omtrent het recht van 't beroepen van predikanten, maar de in elkaar grijpende administraties van beide gemeenten, en hunne gewisselde stukken, waarborgen ons, dat het oud-archief der gemeente Loosduinen lichtpunten zal aanbieden, zoowel betreffende haar eigen geschiedenis, als omtrent die in verband met den Haag.

Rijswijk! Een Haagsch historische grond, èn om den dáár gesloten vrede in 1697, èn om het huis Nieuwburg, het Vorstelijk lustslot, waarvan de plek nog door een gedenknaald wordt aangewezen, maar bovenal door de heerlijke rechten welke Den Haag den 10en Maart 1688, bij koop, op die gemeente verkreeg.

En dan nog Voorburg, waar zoo menige stadgenoot huisvest, of des zomers zijn lustverblijf houdt; waar eene Vorstin van Oranje haar zomerverblijf hield, en verschillende omstandigheden

medewerken om dat landelijke dorp, in één adem te doen noemen met 's-Gravenhage: éénmaal ook een legerkamp der Romeinen en als het Forum Hadrianum aan elk wetenschappelijk man bekend.

Welnu, het vereert ons, dat de Heeren Burgemeesters dier gemeenten, de Heeren *van der Velde*, *Verhagen Metman* en *Tuyl van Serooskerken*, zich hunne benoeming tot werkend lid onzer vereeniging lieten welgevallen. We hopen op hunne gewenschte medewerking door zelf bouwstoffen te verzamelen voor de geschiedenis hunner gemeenten, welke in zoo'n nauw verband staat met die van 's-Gravenhage, of wel aan onze werkende leden vrijgevig gelegenheid te geven, nasporingen te doen in de archieven onder hunne berusting, en om niet al te strenge wachters te zijn der schatten, die zij bewaren.

En onder de kunstenaars meende het Bestuur in de eerste en voornaamste plaats den Heer *Mesdag* te mogen benoemen. Scheveningen vormt om zoo te zeggen het hart van 's-Gravenhage. Het wel en wee van dat dorp, 's-Gravenhagensch achtste wijk, staat in het nauwste verband met den bloei en de materieele ontwikkeling van Den Haag. Scheveningen is beroemd door heel de wereld heen, en waar het dezen roem voornamelijk aan zich zelve, en aan zijne natuurlijke ligging te danken heeft, inzonderheid door zijn badplaats, komt ook een groot deel van zijne bekendheid en beroemdheid toe aan onzen zeeschilder. Men wil die zeeën en luchten, dat strand en de duinen, met eigen oogen aanschouwen en bewonderen, zooals men die door Mesdag's kunstenaars- en geestesoog op het doek getooverd heeft gezien en bewonderd. Is ook niet zijn Panoramadoek alom bekend? en wie dan dat doek heeft aanschouwd zou niet willen klimmen op dat heerlijke blonde duin, en de prikkelende zeelucht inademen, terwijl de wind door de lokken speelt, om het verrukkelijk vergezicht in de werkelijkheid te genieten, wat hij door zijn penseel ideëel herschiep. Een bravo dus voor ons werkend lid Mesdag. De geschiedenis beoefent hij niet, ten minste niet in eigenlijken zin, maar hij legt tafereelen en tooneelen vast in lijnen en kleuren; hij is historicus van het natuurschoon, van ons geliefd Scheveningen.

Naast hem mochten de Heeren *de Josselin de Jong* en *Zilcken* in de breede rij onzer werkende leden opgenomen worden. Als jeugdiger beoefenaars der schoone kunsten volgen zij den grooten meester, zij het ook in een ander genre, op de loopbaan der kunst. Zeer zeker zullen die Heeren door een teekening of een ets de historie en de natuurschoone plekjes der Residentie

willen afbeelden en contrefeiten, opdat zij bewaard blijven, en kunnen spreken, in lateren tijd, van hetgeen toen was en wat toen geschiedde. Zoo menig karakteristiek en pittoresk hoekje van den Haag gaat verdwijnen; een huisje een poortje, een koepeltje. Moge hun beider schetsboek dagelijks rijker worden, en hun kunst hen in waarheid tot werkende leden onzer Vereeniging stempelen.

We hebben een tijd gehad, dat 's-Gravenhage niet alleen een schilderschool rijk was, waaraan de oprichting van de beroemde Confrerie Pictura te danken is, maar ook op het gebied der kunstnijverheid uitblonk. Getuige o. a. het fraaie drijfwerk van eenen Hans Coenraad Brechtel, van wien nog onlangs een zilveren klok voor veertien duizend gulden, ten behoeve van het Kensington Museum te Londen werd aangekocht, en wiens door hem vervaardigde gildeplaat van het St. Jozefgilde, na jaren zwervens, thans in het Gemeente-Museum tot rust is gekomen, en waarvan het beeldje de kunstenaarshand eens meesters verraadt; getuige het Goudleerhuis in het Westeinde, dat te recht vermaard was; getuige de vele Haagsche Tapissiers en het Tapijthuis, van wier werk proeven op het Gemeente-Museum te zien zijn. We hebben daarom ook gaarne in onzen kring aangenomen den Directeur van het Haagsch Musem voor Kunstnijverheid, dat tot op zekere hoogte één weg bewandelt met het Gemeente-Museum, den Heer *Mialaret*. Zijn zienersoog, van wat eertijds de Kunstnijverheid het beste gaf, zal ons voorzeker willen voorlichten waar dit noodig is, zooals hij reeds eenmaal deed, toen hij ons omtrent de technische behandeling van het aardewerk en het porcelein het een en ander mededeelde tot aanvulling van wat ik gaf [1]) over de geschiedenis van dien tak van Kunstnijverheid, hier in Den Haag beoefend, zoowel in de 17e eeuw, als in het laatst der 18e eeuw. Ook de Heeren *Godon*, Oud-Wethouder, en Mr. *der Kinderen*, steunpilaren van alle nijverheidszaken zullen voorzeker met ons willen medewerken om de pogingen door ons aangewend om van lieverlede een beeld te geven van wat den Haag eenmaal op dat gebied gaf, te steunen en te schragen. Hunne rijpe ervaring staat ons daarvoor borg.

Ook liefhebbers, collectionneurs en maecenaten kunnen onze Vereeniging een belangrijken steun geven, en onzen arbeid in de hand werken. Gaarne noem ik dan ook de namen van de

---

[1]) Zie H. J. 1893. Verslag. bladz. *10*.

Heeren *Bolderman*, *van Steeden*, *van Sypesteyn*,, *Hardenberg*, de beide Heeren *van der Burgh* en *Raoul Tissot;* deze laatste thans in Arnhem woonachtig. Hoe vele kleine bijzonderheden, die zij putten uit het geen zij verzamelden over de topographie, de geschiedenis, de kunst, de kunstnijverheid, in één woord over de kultuurgeschiedenis van ons 's-Gravenhage, zullen zij ons kunnen geven; kleinigheden, schijnbaar gering, doch die niettemin, gebracht in het kader onzer gemeenschappelijke onderzoekingen en beraadslagingen, zullen blijken van groot gewicht te zijn. Er zijn onder die mannen ook enkelen, bij wie, door hun hoogen leeftijd, en hun geoefend geheugen, ontwikkeld door de liefde welke zij de geschiedenis van 's-Gravenhage toedragen, heel die geschiedenis van menschenheugenis in 't hoofd is gevaren. Wat zullen die mannen ons tal van bijzonderheden doen kennen, en ze niet voor de toekomst verloren doen gaan, wen zij ze zullen willen opteekenen, en ons ter uitwerking geven, waar de tijd bij hen mocht ontbreken. Met ingenomenheid noem ik ook in 't bijzonder den Heer *Tissot*, die uit liefde voor de goede zaak, zonder eenig nevenbelang, in der tijd de eerste ordenende hand sloeg aan de verzamelingen medailles en zegelstempels van het Gemeente-Museum, en tal van gegevens bijeenbracht, waarop kon worden voortgebouwd.

Indien we ons herinneren, wat ik zoo straks gezegd heb, dat het *oude* niet enkel en alleen ons doel is, dan mogen we het ook toejuichen in den Heer *van Heijst*, een zeer bekende naam in onze literaire geschiedenis, dat hij een werkzaam deel van onze Vereeniging wil uitmaken. De heer van Heijst heeft dit reeds getoond door het allerliefste dichtstukje, dat hij ons voor het Haagsch Jaarboekje afstond, en voorzeker mogen wij verwachten, dat hij, ook in de toekomst zijn lier zal willen stemmen, hetzij ter verheerlijking van 's-Gravenhage, of om ons door krachtige tonen te nopen tot volhouden, tot volharden in den vredelievenden arbeid, welke wij ons hebben gekozen, of wel om Sagen, Legenden en Romancen te dichten, die de *Folklore* aangeeft.

U allen, mijne heeren, wijs ik daarbij op een kenspreuk, welke ik in het blazoen van *die Haghe* zou willen schrijven; zij is deze: *„verscheidenheid van gaven, één geest.”* Eendrachtig samenwerken bevordert ons doel; laten we ons daarvan innig overtuigd houden, en met het oog op den ridderslag, welke onze Vereeniging van vorstelijke zijde heeft ontvangen, steeds indachtig zijn aan het *noblesse oblige!*

Naar aanleiding van het behandelde op de vorige vergadering deelde de heer van Rooijen mede, dat hij vermoedde dat het huis in de Houtstraat, waarin Constantijn Huijgens, gedurende den bouw van zijn groot huis op het Plein, gewoond heeft dat is hetwelk bekend is als het huis van Dorp, thans bewoond door den Notaris Jhr. Stoop van Strijen, doch dat zijn onderzoek daarover nog niet is afgeloopen.

In verband met het door hem voorgedragen stuk «De koordedansers politiek» deelde hij een gedichtje mede op Pieter Magito. Vervolgens werd door den Secretaris het jaarlijks verslag van den toestand en de werkzaamheden tot 22 Februari van de Vereeniging uitgebracht; door den Bibliothecaris het verslag van den aanwinst der bibliotheek der vereeniging; terwijl uit de rekening en verantwoording van den Penningmeester bleek dat de ontvangsten gedurende het vorige jaar bedragen hebben *f* 532.25 en de uitgaven *f* 437.13, zoodat er een batig saldo van *f* 95.12 in kas was.

De rekening werd door eene commissie bestaande uit de heeren van Eelders, Huijgens, Oudewater en Wichers nagezien en in orde bevonden.

De heer Zwart deed verder eenige belangrijke mededeelingen over de benoeming van een Roomsch Katholiek priester als pastoor te Rijswijk, n. l. Everardus Stalpaert van der Wielen en over diens toelating aldaar door den magistraat van 's-Gravenhage in hun qualiteit als ambachtsheeren van Rijswijk. [1])

Naar aanleiding der mededeeling, dat de oude kerk aldaar binnen eenigen tijd zal afgebroken worden, zal er getracht worden de eventueele zaken van kunstwaarde, grafzerken enz. te behouden. Ten slotte besprak de heer Wichers eenige bijzonderheden omtrent den moord van de Gebroeders de Witt, naar aanleiding van een merkwaardig boekje getiteld: Aanteekeningen bij het treurspel genaamd de Haagsche broedermoord of Dulle blijdschap waarvan J. Oudaen de schrijver is, en waarin o. a. een brief van den scherprechter gedrukt is, met aanteekeningen betreffende de pijniging van Cornelis de Witt en het verslag van den zilversmid Verhoeff die bij den moord tegenwoordig was. (Zie Haagsch Jaarboekje 1894, blz. 96 e. v.)

Op de daarop volgende vergadering van werkende leden op 22 Maart werden door den voorzitter eenige woorden gewijd

---

[1]) Zie H. J. voor 1894 blz. 125 e. v.

aan de nagedachtenis van het overleden lid den heer Reiss, Directeur-Generaal van het Zeebad Scheveningen. Door den Heer van Heijst werd het vermoeden bevestigd van den heer Wichers dat J. Oudaen de schrijver is van het in de vorige vergadering genoemde boekje, waarop door den Voorzitter uit het *Swart Toneel-Gordijn, vertonende de Lauwer-Bladen*, enz., min of meer als bewijs voor de sterke zenuwen der Dames uit dien tijd, en inzonderheid van die des Ruwaards vrouw «een paar klinckers», worden voorgelezen «Tot geleyde van een paar Patrijsjes, «vereert aan Mevrouw de Ruwaardin door J. N.», waarvan één aldus aanvangt:

„Gaat beesjes, gaat en helpt Mevrouw de Wit vergeten,
Hoe Haagsche doggen, helsch en duivelsch dol gebeten,
Op Witte onnozelheit, de vaders van het land,
Door moord, d' afgrijs'lijkste, die martelden van kant. enz."

Ook deelde de voorzitter mede, dat hij in een keurboek van 's-Gravenhage gevonden heeft dat Cornelis Jol, (zie bladz. 12,) alias Houtenbeen van zijne vrouw Aeltgen Jans gescheiden was, en dat de Magistraat van 's-Gravenhage ieder voor dit «kwaet instrument" waarschuwt. Het orgineel laten we hier volgen.

Keurboek. No. 1 fol. 237. De magistraet van 's Gravenhaghe doen eenen ygelijken weeten, dat met haer kennisse, ende ordre Capitain Cornelis Cornelisz. Joll van Scheveninge in huyshoudinghe is geseparee̊rt van Aeltge Jansz. dr., zyne huysvrouwe, overmits haer quade menage, ende verquistich maniere van leven, daeromme degeenen die, die mette voornoempde Aeltge Jans dr. zouden mogen comen te contracteren, off haer gelooff geven zullen verdacht zijn (er op bedacht zijn), dat haer voornoempde man voor de schulden bij haer naer desen te maecken niet aen gesproocke zal mogen worden; Gedaen ter caemere van Burgemeesteren van 's Gravenhage, ende gepubliceert van de puye den Sesten September XVIc vier ende dertich ende was ondertijckent P. Doubleth. Datum als boven nae voorgaende Clockeslach, bij mij als gerechtsbode van de pueye gepubliceert ende was onderteijckent Cornelis de Hooch.

De heer Vorsterman van Oyen vertoont een draagpenning in schildvorm, voorstellende het wapen van 's-Gravenhage, doch niemand weet voor welke gelegenheid deze vervaardigd is.

De voorzitter vraagt inlichtingen omtrent twee albasten busten op het Gemeente-Museum voorhanden, en in den gedrukten

Catalogus der Voorwerpen, beschreven onder nommer 454, waarvan door hem photographische afbeeldingen medegebracht zijn.

Volgens overlevering zouden het moeten voorstellen Koning Willem I en diens Gemalin, dat evenwel niet kan zijn, daar de mannelijke buste versierd is met het officierskruis der orde van de Unie.

Volgens inlichtingen, ingewonnen bij Baron Snouckaert van Schauburg zijn officieren dier orde geweest de heeren Appelius, Goldberg, Hodshon, Hope, Hop, van Hugenpoth, van Lamsweerde, Meerman, Reuvens, Six, van Velde van Melroy, Verheijen, de Vos van Steenwijck, Voûte en van Wickevoort Crommelin, zoodat de mannelijke buste vermoedelijk een dezer heeren zoude voorstellen.

In eene rekening op het oud-archief alhier is gevonden, dat in 1742 drie gulden is betaald voor afbeeldingen van huzaren. Hiermede zullen volgens den heer ten Raa bedoeld zijn huzaren van Franqipani. In het 2e keurboek is door den voorzitter gevonden, dat er verteld was en zelfs liedjes gezongen werden, dat de resident van Zweden, de heer Spiering, boter zoude gezonden hebben naar Duinkerken, wat volgens admiraal Tromp laster was, zoodat de Magistraat een belooning uitloofde van 500 gulden, voor diegene, die den uitstrooier van die lasterpraatjes zoude aanwijzen. Om deze zaak zoo mogelijk tot klaarheid te brengen, voegen we het stuk *in extenso* hierbij.

2o. Keurboek. bl. 3. Recto 1641—1666. Gepubliceert den XXIIIJen October 1641. «Alsoo onder de gemeente uytgestroeyt wordt, oock Liedekens worden gesongen, medebrengende dat de Heere Spiering van wegende Croon Sweede hier residerende een werckelijcke quantiteyt booter uyt dese Landen naar Duynkercke soude gesonden hebben Ende dat de Schepen deselve booter innehebbende bij des Lands Oorloch schepen hier soude innegebracht sijn, waerop de Admirael Tromp gehoirt sijnde verclaert heeft in tminste daer niet aen te wesen, ende dat den Heere Resident met soodanige geruchten uyttestroeyen, wesende vilaine calumnien, groot ongelijck geschiet, Dat het mede gebeurt is dat eenige ongeregeltheden ende noch gisteren avont aen den gemelte Heere Residentscarosse tusschen het Leproosen ende Valbrugge aldaer syn gepleecht, tegen t respect twelck men syner Ed. schuldich es, Soo doet men op t begeren van de Staten Generael, ende oock van de Heeren Staten van Hollandt allen ende eenen jegel. doet weten dat soo wie ymanden die oorsaecke van soodanige onwarachtige uytgestroyde geruchten, mach wesen,

liedekens gemaeckt off gesongen hebben ofte die eenich disrespect aende carosse van den gemelten Heere Resident met woorden ofte wercken heeft getoont, weet aen te wijsen, soo dat hij in handen van de Justitie geraecke daervoor sal vereert worden met een somme van vijftich gulden ende syn naem gehouden worden secreet, alwaert dat hy mede daeraen schuldich was. Gepubliceert den XXIIIJen October 1641.»

Dr. Krul deed eenige mededeelingen over een zoogenaamd geheim geneesmiddel, het drinkbaar goud, aurum potabile, dat in der tijd door Prins Frederik Hendrik gebruikt is en ook vermeld wordt in de Memoriën van Huygens en waarover Baron van Gent aan den Prins heeft geschreven. Het was verkrijgbaar bij Jean Antoine van der Hagen te Amsterdam. Dr. Helvetius heeft het ook gebruikt voor zijne patienten en maakte het zelf. Te 's Gravenhage verkrijgbaar bij den apothecar Pieter van Rottermond. Door Andreas Cnoffelelius werd het in 1643 gebruikt om podegra te genezen. Uit een brief van Spinosa blijkt. dat hij niet getracht heeft goud te maken, maar in zijne bibliotheek was toch een boek over het antimonium (zie over deze zaak het Jaarboekje van 1894). Naar aanleiding van deze voordracht deelde de heer ten Raa mede dat hij gelezen had, dat er tijdens den zeven-jarigen oorlog, een dokter was, die een middel had, dat hen, die het innamen, in staat stelde lang te vasten en dat daarmede ook proeven genomen waren op grenadiers van prins Willem V.

Het samenstellen van eene lijst van boekdrukkers, geleerden, enz. te 's-Gravenhage geboren of daar gewoond hebbende, voorgesteld door den heer van Oyen, werd minder noodzakelijk geacht, daar die personen in verschillende biographische werken voorkomen. Voor de boekdrukkers en boekverkoopers houdt de heer Servaas van Rooyen zich niettemin met een dergelijk werk bezig. Nadat ingevolge eener uitnoodiging van den voorzitter eenige leden van den kerkeraad der doopsgezinde gemeente ter vergadering gekomen waren, werden door hem eenige mededeelingen gedaan van zijn uitvoerig en grondig onderzoek betreffende die gemeente in de vroegere tijden, waarmede hij zich ongeveer een 10-tal jaren heeft onledig gehouden, en welke studie hij in 1887 voor de pers gereed had, doch geringe belangstelling van de zijde, van wie hij had mogen verwachten die te ontvangen, deed hem niet tot den druk overgaan.

Daar wegens den beperkten tijd, de studie daarvan door hem gemaakt niet in zijn geheel kon medegedeeld worden, werden

door hem slechts de hoofdpunten dier geschiedenis behandeld, en inzonderheid gewezen op de ontdekking door hem gedaan, dat de eerste kerk der Mennonieten, of hun zoogenaamd Vermaenhuis, in 't Kort Achterom had gestaan.

Uit naam van de aanwezige kerkeraadsleden werd den spreker een woord van hartelijken dank gebracht.

Op 12 April werd in de zaal van het Schilderkundig Genootschap Pulchri Studio een leesvergadering met dames gehouden. De heer C. H. Peters begon zijne redevoering met uitvoerig aan te toonen den oorsprong der landstreken aan de Noordzee gelegen en den delta gevormd door de rivieren de Rijn, de Maas en de Schelde; hoe door voortdurende aanslibbing, door zeestroomen en door de uitwerking van den wind aldaar een reeks duinen ontstond, waarachter de aanslibbing vermeerderde, en, na verschillende doorbraken der zee door de duinen, het lage gedeelte der tegenwoordige Nederlanden gevormd werd, waarna de vestiging der eerste bewoners in die landen plaats greep, n.l. de Sueven, de Catten, de Kaninefaten, de Batavieren en de Friezen en andere. Om vervolgens aan te toonen den invloed die de Romeinen door hunne meerdere beschaving hebben uitgeoefend; daarna de opkomst der grafelijke regeering.

Bij het tegenwoordige Voorburg was door de vestiging der Romeinen een marktplaats ontstaan het Forum Hadriani waarvan in 1829 een gedeelte der fundamenten op het landgoed Arendsberg zijn opgegraven.

Langzamerhand vermeerderde de beschaving, en ontwikkeling, door den zegenrijken invloed van de eerste christen-predikers, gesteund door Keizer Karel den Grooten. Het bisdom Utrecht werd gesticht en onder de grafelijke regeering ontstonden o. a. de abdijen van Egmond en Rijnsburg.

Toen graaf Willem III, tot Roomsch-Koning gekozen, behoefte kreeg aan een meer bij deze waardigheid passend verblijf, daar de Graven van Holland gewoonlijk verblijf hielden op verschillende kasteelen van hun gebied te 's-Gravesande, te Delft, te Haarlem, enz., is hij begonnen met het stichten van eene groote zaal en eene kapel op zijn jachtslot tusschen Leiden en Delft, daar de oude groote zaal van dit slot hem te klein was.

Door zijn onverwacht sneuvelen in den oorlog tegen de Friezen heeft hij zijne stichting niet voltooid gezien, maar is deze door zijn zoon en opvolger Graaf Floris V voltooid en ingewijd.

De huizen der personen, die om verschillende reden zich bij dit slot vestigden, dat «die Haghe» genoemd werd, vormden lang-

zamerhand de kern en werden den oorsprong van het tegenwoordige 's-Gravenhage.

Gedurende de pauze werden door de leden de verschillende afbeeldingen, platte gronden, doorsneden, enz. bezichtigd van dat paleis, waarmede de wanden der zaal versierd waren. Deze hadden voor het meerendeel betrekking op de verschillende verbouwingen die „het kasteel die Haghe" gedurende den loop der tijden had ondergaan, vooral in den loop der XIXe eeuw.

Ook waren er eenige afbeeldingen van het Stadhuis te Haarlem, waarvan het oudste gedeelte, de vestibule, nog een overblijfsel is van het oude grafelijke slot.

Na de pauze zijne redevoering voortzettende, schetste de heer Peters hoe het grafelijk kasteel er na den bouw uitzag, welke veranderingen het heeft ondergaan, en wat er nog van over is.

Met bewondering gewaagde hij van de vroegere kunstige bekapping van de groote zaal,den tegenwoordigen kap rustende op ijzeren kolommen zeer afkeurende, en zijn leedwezen te kennen gevende, dat die oude ridderzaal een bestemming heeft gekregen die haar roemrijk verleden zoo onwaardig is.

Na afloop van deze zoo belangrijke voordracht, zie in dit Jaarboekje op bladz. 3 e. v., deelde de voorzitter, met een woord van dank aan den spreker, aan de aanwezigen mede, dat als een passend vervolg op deze lezing met kunstbeschouwing, door bemiddeling van den heer Peters, de leden met hunne dames, op Zondag daaraanvolgende, de historische gebouwen van het aloude binnenhof zullen kunnen bezichtigen.

Ingevolge van het besluit op een der bestuursvergaderingen genomen, werden door de leden met hunne dames op Zaterdag 8 April de toren en de Groote Kerk te 's-Gravenhage bezichtigd.

Het eerst werd de toren beklommen, onder geleide van de heeren Volcke en de Zwaan, respectievelijk stadsuurwerkmaker en organist der Groote Kerk en klokkenist.

Voornamelijk trokken de aandacht de groote klokken, het uurwerk en klokkenspel, en de schoone gezichten en het panorama van 's-Gravenhage, van den bovensten omgang bij de wijzerplaten, alwaar voldoende ruimte was voor al de aanwezigen. Een groot gedeelte van de oude spits, die nu door een ijzeren omhulsel van buiten onzichtbaar is, is nog aanwezig.

Gedurende het verblijf op den toren werden door den heer de Zwaan eenige muziekstukken op het klokkenspel gespeeld. Het spelen der volksliederen gaf den voorzitter aanleiding om vóór het naar beneden gaan, bij den dank, die hij aan de

heeren Völcken en de Zwaan bracht, eene ontboezeming te uiten tot hulde der hooge donatrice, die juist dien dag verjaarde. Met eene geestige wending sprak hij den wensch uit, dat die Haghe, zoo hoog reeds gekomen, eveneens in figuurlijken zin 't Excelsior steeds in 't oog mocht houden.

Om eenig begrip te geven van den vorm en de hoogte van den toren diene het volgende versje, dat op een der binnenmuren is geschreven:

Rust Vreemdeling, Die My St. Jacobs-Toorn Betreet;
'k Ben Zes-Hoeks, Binnens-Muurs, Vier Mael Agt Voeten Breet,
en Agtmael Dertig Hoog; Hebt gy geteld uw stappen;
Ga voort klim tot myn Top Drie hondert vyftig Trappen.

De bezichtiging der Groote Kerk had des middags plaats, en aldaar werden de leden door den voorzitter rondgeleid en de verschillende kapellen, beeldhouwwerken en glasschilderingen bezichtigd. De voorzitter gaf de noodige verklaringen, vooral wat den toestand betrof, vóór de reformatie. Vooral trokken de aandacht de rond het koor opgehangen wapenschilden der ridders van het Gulden Vlies, aldaar opgehangen ter herinnering aan het Kappittel der Orde, dat aldaar door Hertog Philips van Bourgondië, Graaf van Holland, in 1456 gehouden was.

Ook deze bijeenkomst werd door muziek opgeluisterd daar het lid de Eerwaarde heer Jansen, de bezoekers verrastte met het spelen van eenige fraaie melodieën op het orgel.

Bij het bezichtigen van de vroegere kapel van Assendelft, thans ingericht tot kerkeraadskamer, was de verontwaardiging der bezoekers algemeen, door de schandelijke wijze waarop het zich aldaar bevindende monument, grootendeels vernield is; de Voorzitter maakte zich tot tolk der bezoekers door een vurig woord te spreken. Hij uitte onderanderen den wensch, dat «die Haghe» éénmaal zou kunnen verrichten wat des kerkeraads *plicht* was, en waartoe zich vroeger reeds een Commissie had gevormd, doch zonder resultaat. Nog moet vermeld worden, dat de Heer H. van Heeswijk welwillend ter bezichtiging had gesteld eene collectie teekeningen en opmetingen van het kerkgebouw, bestaande uit platte gronden, gevelteekeningen, zoowel van den tegenwoordigen toestand als die van vroeger, enz., door hem vervaardigd met het oog op eene mogelijke restauratie. Zij wekten zeer de belangstelling.

Op Zondag 16 April had het op de vergadering van 12 April aangekondigde bezoek van de historische gebouwen op het Bin-

nenhof plaats, onder geleide van den Heer Peters, en twee zeer bevoegde deskundigen wier welwillende, uitvoerige en duidelijke inlichtingen omtrent de vroegere en latere bestemming der bezichtigd wordende localiteiten zeer gewaardeerd werden.

Eerst werd de groote ridderzaal, meer bekend onder den naam van Loterijzaal, in oogenschouw genomen, die evenwel door de vele daarin geplaatste archiefstukken en het zoogenaamde depôt van den boekhandel, nauwelijks ruimte toeliet voor de bezoekers. Daarna twee daaronder gelegen kelders. Een uit den tijd van den Roomsch koning, of misschien nog iets vroeger, die onder de grafelijke regeering tot keuken bestemd was en een van den tijd van Floris V, waarbij de heer Peters vooral de aandacht vestigde op het verschil van bouworde, te zien aan de kapiteelen kolommen en aan de ribben van de gewelven. Daar de vloeren indertijd verhoogd zijn geworden, zijn de voetstukken der kolommen niet geheel zichtbaar gebleven.

Vervolgens werden nog eenige kelders bezichtigd onder het achterste gedeelte van het hoofdgebouw, waarboven zich de zaal der crimineele terechtzittingen bevindt, om daarna de verschillende kamers, waar het gerechtshof zijne zittingen houdt te bezoeken. Daar trokken vooral de aandacht het antieke beeldhouwwerk in de genoemde zaal der crimineele terechtzittingen, alsmede de door Lairesse geschilderde tafereelen in een daarbij gelegen zaal.

Ten slotte werden door enkele heeren en dames, onder geleide van den Secretaris de beide torens van den voorgevel van de groote zaal bezocht. De toren waar het uurwerk zich bevindt bevat een trap, die toegang geeft tot een zeer smalle gang, in de dikke muur van den voorgevel uitgespaard, waardoor men den anderen toren bereikt. Beide torens geven toegang naar de breede goten ter weerszijden van de groote zaal gelegen.

Op 8 Juni 1893 werden de leden der vereeniging, door de welwillendheid van den heer Vinkhuyzen, intendant van H. K. H. de Groothertogin van Saxen, geboren Prinses der Nederlanden, instaat gesteld de landgoederen Rustenburg en Zorgvliet te bezichtigen.

Na door de Heeren Vinkhuyzen en Couturier in de vestibule van het paleis Rustenburg ontvangen te zijn, werden zij en hunne dames door genoemde heeren geleid in de beneden achtervertrekken, waarvan die ter linkerzijde van de middenzaal, indertijd door wijlen H. K. Hoogheid Anna Paulowna, Koningin weduwe der Nederlanden bewoond zich nog in denzelfden toe-

stand bevinden als bij haar overlijden. De zalen aan de rechterzijde, zijn de ontvangsalons en de eetzaal. Algemeen werden de prachtige meubelen, vazen en andere sieraden bewonderd, alsmede de uitstekende netheid waarin zich de sedert langen tijd niet meer gebruikte kamers bevonden.

Op de daarop gevolgde wandeling door het park, dat met dat van het daarnaast gelegen Zorgvliet een geheel uitmaakt trokken behalve het natuurschoon, vooral de aandacht de oude marmeren vazen afkomstig van de Familie Bentinck, die evenwel door het langdurig verblijf in de open lucht zeer geleden hebben. Ook het uitgestrekte vergezicht op den koepel, op een der hooge duinen gelegen, waar een oogenblik rustgehouden werd, was zeer verrukkelijk.

Door den voorzitter werden alhier eenige mededeelingen gedaan omtrent den oorsprong en de geschiedenis van de beide landgoederen, alsmede van het daarnaast gelegen Buitenrust, en tevens dank betuigd aan den heer Vinkhuyzen, voor den aangenamen ochtend door de leden alhier doorgebracht, terwijl den Heer der Kinderen den voorzitter bedankte voor zijne bemoeiingen, om dit landgoed, dat voor het publiek niet toegankelijk is, te bezichtigen. (Zie o. a. de uitvoerige verslagen in de N. Rott. Ct. van 10 Juni 1893, en Dagbl. van 9 Juni 1893). Op de terugtocht werden in het huis Zorgvliet nog eenige kamers bezichtigd, o. a. de zoogenaamde Cats-kamer, die door een aantal gedenkstukken aan den stichter Jacob Cats herinnert, alsmede met de portretten van diens dochter Anna en haar echtgenoot, den heer van Aerssen, versierd is.

Door den moestuin, alwaar door den heer Vinkhuyzen aan de dames eene kleine verrassing bereid was, en het achterste gedeelte van het park wandelende, werd het landgoed verlaten, door het hek aan de Laan van Meerdervoort.

Met dezen heerlijken tocht, waarbij de natuur ook kleur gaf aan deze historisch-literairewandeling werd het werkjaar der Vereeniging die Haghe waardig gesloten.

Hoewel bij het volgende verslag behoorende, meenen we nog even te mogen releveeren den gedenkwaardigen avond van 2 Oct. l.l.

Op dien avond werd na eene huishoudelijke vergadering der werkende leden, waarin in plaats van het afgetreden bestuurslid, den heer J. C. van der Muelen, aan wiens ijver we grootendeels dit verslag hebben te danken, de heer Mr. A. E. H. Goekoop werd gekozen, en waarin de rooster van aftreden van de helft van het bestuur werd vastgesteld, in eene daarop ge-

volgde algemeene vergadering hulde gebracht aan den als gast tegenwoordig zijnde heer Jacobus Kuyper, den vervaardiger van de Historische kaart van 's-Gravenhage, terwijl de kaart waarop de groei van den Haag graphisch in kleuren is voorgesteld, voor de aanwezigen werd zichtbaar gemaakt Den heer Kuyper werd onder grooten bijval van de leden een zilveren medaille vereerd, versierd met zijn beeltenis, en aan de keerzijde het plan van het Binnenhof, met aangrenzende straten, en een randschrift: *De vereeniging „die Haghe" aan Jacob Kuyper*, gesloten door het wapen van 's-Gravenhage.

HET BESTUUR.

AANWINST DER BIBLIOTHEEK.

Wij hebben gemeend den titel van dit verslag te moeten wijzigen. Heette het vroeger «*Staat der Boekerij*», nu kwam ons bovenstaand opschrift geschikter voor, omdat hier alleen sprake zal wezen van de vermeerdering van onzen boekenschat, niet van onzen geheelen rijkdom. Immers, wie daarvan kennis wil nemen, behoeft slechts de «Haagsche Jaarboekjes» van 1892 en 1893 open te slaan, en wat daar vermeld wordt, hier bij te voegen. [1])

Maar hoevele boeken zijn er wel noodig opdat de verzameling er van *bibliotheek* mag heeten? Deze vraag bracht ons eenigszins in verlegenheid, wijl het wel wat pretentieus mocht schijnen, dien nog al weidsche benaming reeds nu aan onzen boekenschat te geven. Daar echter het antwoord op deze kwestie moeilijk zal blijven en men toch altoos mag aannemen, dat er zoowel kleine als groote bibliotheken zijn, hebben wij ons over dit bezwaar heengezet, te meer, daar wij ons juist van pas herinnerden ook in het vorig verslag dien naam reeds gebruikt te hebben.

Kleine kinderen worden groot; langzaam maar zeker. Zoo ook onze bibliotheek. Kleine kinderen groeien uit hun kleeren. Ook hierin gaat de vergelijking door, en zoo blijft het nog altoos een punt van overweging, hoe en waar wij met het oog op den gestadigen aanwas mettertijd eene plaats zullen vinden ruim en geschikt genoeg om onze bibliotheek naar behooren te huis-

---

[1]) Hier hebben wij echter te wijzen op een storende fout, die in ons verslag van 1893 is ingeslopen. No. 3 is daar in tweeën verdeeld en dat is verkeerd. „De Leidsman enz." moet zonder nieuwe regel aan het voorgaande verbonden worden en slechts door een komma-punt daarvan gescheiden zijn. Zooals het daar nu staat is het toevoegsel: drie saamgebonden werkjes moeilijk te begrijpen, en schijnt alleen op „De Leidsman enz." te slaan.

vesten. Nogtans zeggen wij dit alleen maar, opdat de behoefte, waarvan wij bij ons vorig verslag reeds melding maakten, niet geheel vergeten zou worden. Voor het oogenblik is de nood nog niet tot zulk eene hoogte gestegen, dat daarin onmiddelijk voorzien moet worden, en kunnen wij ons nog steeds met onbezwaard gemoed in de gelukkige aanwinst verheugen.

De boeken dan, waarmede onze bibliotheek dit jaar wederom verrijkt is geworden, zijn de volgende:

1. *Verslag van den Directeur van het Koninklijk Kabinet van Penningen en Gesneden Steenen, 1891.* Een geschenk van den Schrijver, den Heer A. A. Looijen, eerelid der vereeniging.

2. *De Oudste Grafboeken der Groote of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage*, overgedrukt uit *De Navorscher 1892, afl. 8 en 9.* Dit werk werd ons vereerd door den schrijver, den Heer M. G. Wildeman, werkend lid der vereeniging.

3. *De St. Theresia-kerk, weleer de Koninklijke Kapel van Spanje*, door P. G. Bongaerts S. J. 's-Gravenhage bij C. F. B. ten Hagen 1866. Dit boekwerk is ons ten geschenke gegeven door den Heer L. J. J. Hageraats, bestuurslid der vereeniging.

4. *Description Succincte de La Haye et de ses envivons avec un nouveau plan topographique.* La Haye, M. de Lyon, Lange Pooten, 1825; een geschenk van den Heer Mr. A. C. Bondam, correspondeerend lid der vereeniging.

5. *Physiologie van den Haag door een Hagenaar* (Prof. Dr. Jonckbloet) bij K. Fuhri 1843. Met houtsneefiguren. Dit werk werd ons geschonken door den Heer Mr. J. E. van Someren Brand, buitengewoon lid der vereeniging.

6. *De Groote of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage*, door Mr. P. van den Brandeler, met platte grond en afbeeldingen, 's-Gravenhage bij van Stockum en Zoon 1893. Geschenk van den schrijver.

7. *De Residentie bekeken door den bril van een geimporteerd Hagenaar.* Een fraai en sierlijk Handschrift, in solieden band, bevattende de zeer boeiende lezing, welke de schrijver, de Heer P. Louwerse, werkend lid der vereeniging, onlangs in onze Vergadering gehouden, en daarna onder dezen vorm ons ten geschenke gegeven heeft.

8. *De koperen Bruiloftsklok, luidende nu en elk 12½ jaar, op iedere Bruiloft van J. H. Coronel en M. Koentz.* Een luimig gelegenheidsblaadje, voor de aangeduide feestelijkheid gedrukt. Dit is een geschenk van den heer A. A. Looijen, eerelid der Vereeniging.

9. *Verslag van de werkzaamheden der vereeniging „Flehite"*

gedurende het jaar 1892. Een geschenk van kapitein F. J. G. ten Raa, werkend lid der genoemde Vereeniging.

10. *Het Rijksarchief te 's-Gravenhage.* Een verslag over het jaar 1891, ons ten geschenken gegeven door den Algemeenen Rijksarchivaris Jhr. Th. H. F. van Riemsdijk: eerelid der Ver.

11. *Vondst van Gouden Muntens te Kudelstaart, bij Aalsmeer, in Juli 1892.* Een laatst geschenk van den Schrijver, ons onlangs overleden Eerelid, den heer A. A. Looijen.

12. *Koning Lodewijk-Asclepios,* (overgedrukt uit de *Tijdspiegel 1893*). Dit belangrijk werkje is een geschenk van den Schrijver, den heer Dr. R. Krul, bestuurslid onzer Vereeniging.

13. Nederlandsche Legenden in rijm gebracht door Mr. J. van Lennep, (twee deelen in vier banden). Tweede druk. Te Amsterdam bij P. Meijer Warnars, 1832. Dit schoone werk hebben wij te danken aan den heer H. de Voogd van der Straaten, buitengewoon lid onzer Vereeniging.

14. Extract uit het in 1690 te Amsterdam door Jeroen Jeroense uitgegeven werk: *Koddige en Ernstige Opschriften, op Luijffens, Wagens, Glazen, Uithangborden en andere Taferelen.* Handschrift met een prent. Geschonken door den heer M. G. Wildeman, werkend lid onzer Vereeniging.

15. Het Vaderland, met geheel nieuw geteekende en gekleurde kaarten van iedere Provincie, de Generaliteitslanden en de geheele Republiek en zeer gewichtige Vaderlandsche Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij Johannes Allart 1791. Een geschenk van den HoogWelgeboren heer Baron A. de Posson, te Brussel.

16. Het Geldersche Geslacht Portmans, door A. F. van Beurde, Landmeter van het Kadaster. Roermond. — Henri van der Marck 1893. — Van den Schrijver; correspondeerend lid.

17. De Restauratie der Gewelfschildering van Jan van Scorel te Warmenhuizen. Amsterdam. Th. A. van Zeggelen (M. J. P. van Santen) 1893. — Dit werk is ons geschonken door het buitengewoon lid Dr. A. Bredius.

18. Door den heer H. de Voogd van der Straaten zijn ons ten geschenke gegeven eene hoogst belangrijke verzameling bescheiden. Zeer curieus is o. a. eene quitantie, in dato 22 Januari 1619, ten laste van Johan van Oldenbarnevelt, tot een bedrag van honderd gulden „over een jaer losrenten." De quitantie is geteekend Klarken Dams, of Daemes dochter, wed. van Hans van Liesvelt. 13 Mei, dus ongeveer 4 maanden later, werd de pensionaris van Holland op het Binnenhof onthoofd. Van 12 Maart 1784 dagteekent een eigenhandig schrijven van Lodewijk, hertog

van Brunswijk-Wolfenbuttel, uit Den Bosch, waarheen de hertog in 1782 geweken was, om het beweren tegen te spreken alsof hij te veel invloed op 's lands zaken uitoefende, en dat leidde tot het voorgoed ontslagen worden van den „dikken hertog," door zijn ingediend ontslag en daarop gevolgd vertrek uit den lande in 1784. De brief is in het Fransch geschreven. Karakteristiek zijn de volgende regels: „J'y ai vu (uit verschillende tot dien datum onbeantwoord gebleven brieven van zijnen correspondent) avec bien du chagrin les tristes effets que les eaux ont fait dans de la Province de Gueldre, c'est un coup bien sensible pour la Province et pour celle d'Overijssel; Dieu veuille préserver le païs de plus grands malheurs. Je souhaite de tout mon coeur surtout que la tranquillité puisse se remettre *et la bonne cause triompher à la fin.*" Het bekende portret, gegraveerd door J. Houbraken, naar eene teekening van Schouman, waarvan het schilderstuk van Liotard het origineel is, is bij dezen brief gevoegd. Belangrijk is ook de verlofaanvrage door den luit.-kon. prins van Solms, ten behoeve van den kapt. A. Muller, geschreven in het leger bij Doerster in dato 28 Juli 1794, en gecontrasigneerd door den baron De Constant Villars, generaal-majoor, met eigenhandig geschreven en geteekende apostille van den Erfprins, later Koning Willem I; alsook het portret van Jhr. J. M. Kemper, overleden 20 Juli 1824, met de pen gedaan door A. v. d. Horn Egbz. Uit lateren tijd maken ook deel uit van deze collectie een eigenhandig schrijven van Friedrich von Hellwald, in vrij correct Hollandsch, van 1869; eene briefkaart te Scheveningen geschreven door Berth. Auerbach 3 September 1878 en het programma der begrafenis van prins Frederik in 1881.

19. *Handschrift van wijlen den Zeer Eerw.Heer J. F. Sem, van* 1820 *tot* 1843 *Pastoor der St. Jacobs-Parochie te 's-Gravenhage.* Een overdruk uit de *Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem.* Deel 18, Afl. 2 en 3. Door den ondergeteekende is dit Handschrift, behoorende tot het archief van het Bisdom van Haarlem, voorzien van eenige ophelderende aanvullende en, waar het noodig scheen, corrigeerende noten, in genoemd tijdschrift uitgegeven.

20. Twee uitvoerige teekeningen, voorstellende den gevel van het historische huis, hoek van het Halstraatje op het Buitenhof, en een afbeelding van een sluitsteentje en van het «enseigne,» vervaardigd door den Heer Frowein, en geschonken door den Heer W. J. Oppenoorth.

Nog worden in onze bibliotheek exemplaren bewaard van eenige dagbladen, zooals van het «*Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage 22 April 1892, Tweede Blad* en *12 Mei 1892, Tweede Blad*, alsmede van *Het Vaderland 24 October 1891, Eerste Blad. 22 April 1892, Eerste Blad. 13 Mei 1892, Tweede Blad. Haagsche Courant 14 April 1891, 21 April 1891, 23 November 1891, 25 April 1892* en *De Avondpost 21 April 1891*, in welke bladen onze omstreeks die datums gehouden vergaderingen op gunstige wijze besproken en beoordeeld worden. Ook nog een nummer van «*De Katholieke Kring*,» een vrij uitvoerige beschrijving bevattende van de fraaie beschildering der St. Willibrorduskerk in de Assendelftstraat alhier.

En hiermede hebben wij alles opgenoemd, waarmede onze bibliotheek gedurende het afgeloopen jaar verrijkt is geworden. Men ziet er uit, dat de aanwinst vergeleken bij die van het vorige jaar vrij wat overvloediger, en onze boekerij wederom met verscheidene belangrijke werken vermeerderd is. Overstelpend is de toevoer nog wel niet, maar toch bevredigend.

Met oprechten dank voor de geschonken gaven blijft de Vereeniging hare bibliotheek voordurend in aller gunst en mildheid aanbevelen.

P. ZWART.

NAAMLIJST

DER

LEDEN VAN DE VEREENIGING „DIE HAGHE."

1893.

DONATRICE en DONATEURS.

H. K. H. MEVROUW WILHELMINA MARIA SOPHIA LOUISA, GROOTHERTOGIN VAN SAXEN, geb. PRINSES DER NEDERLANDEN.
Mr. C. P. D. PAPE, oud auditeur-militair, lid van den gemeenteraad.
Mr. J. P. VAILLANT, lid van den gemeenteraad.

EERELEDEN.

A. A. LOOYEN, Directeur van het Kon. Penn. Kabinet, 1892; sedert overleden.
Jhr. Mr. Th. H. F. VAN RIEMSDIJK, algemeen rijks-archivaris.
Jhr. Mr. V. E. L. DE STUERS, referendaris bij het Departement van Binnenlandsche zaken.
DR. Th. Ch. L. WIJNMALEN, bibliothecaris der Koninklijke bibliotheek.

BESTUUR.

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, Voorzitter.
Mr. J. B. J. N. ridder DE VAN DER SCHUEREN, Secretaris.
Dr. R. KRUL, Penningmeester.
L. J. J. HAGERAATS.
P. ZWART.
Mr. A. E. H. GOEKOOP, 1893.

WERKENDE LEDEN.

J. J. BACKER DIRKS, 1893.
E. DE BAS, Luitenant-Kolonel, 1892.

Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland, Gemeente-Ontvanger, 1892.
W. J. Bolderman, Secretaris van het Armbestuur, 1893.
Mr. L. de Bruijn.
Mr. A. H. H. van der Burgh, 1893.
P. J. van der Burgh, Oud-burgemeester, 1893.
Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt, Lid der Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland.
Fred. Caland, Oud-Archivaris van Hulst, Adj.-Commies bij het Rijks-Archief te 's-Gravenhage.
J. H. Coronel, Amanuensis Kon. Penn. Kabinet. 1893.
Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié. Dir. v/h. Kon. Penn. Kab. 1893.
R. H. Driessen, Gep. Officier der Infanterie, 1892.
W. van der Endt, Volontair aan het Oud-Archief der Gemeente 's-Gravenhage, 1892.
J. D. G. van Epen, te Oisterwijk, 1893.
J. de Fremerij, te 's-Gravenzande.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, Hofmaarschalk van wijlen H. M. de Koningin, Lid van den gemeenteraad.
A. P. Godon, Oud-Wethouder der Gemeente 's-Gravenhage, 1893.
Mr. A. E. H. Goekoop, Advocaat en Procureur.
J. J. Graaf, Deken en pastoor te Ouderkerk, 1893.
Dr. C. Hofstede de Groot, Onder-directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, (Mauritshuis.) 1892.
L. J. J. Hageraats, Prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
L. Hardenberg, 1893.
Mr. J. E. Heeres, Hoofd-Commies bij het Rijks-Archief, 1893.
D. F. van Heijst, Letterkundige, 1893.
G. F. Gijsberti Hodenpijl, 1892.
W. J. Huijgens, 1892.
W. Jansen, Prof. aan het Seminarie Hageveld te Voorhout.
P. de Josselin de Jong, Kunstschilder, 1893.
Mr. Th. H. der Kinderen, Oud lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, 1893.
Dr. C. P. Pous Koolhaes, medicinae Doctor, 1893; sedert overleden.
Dr. R. Krul, medicinae Doctor.
P. Louwerse, 1892.
J. Margadant, 1892.
H. W. Mesdag, Kunstschilder, 1893.
Ph. Verhagen Metman, Burgemeester van Rijswijk, 1893.
Mr. P. A. E. N. van Meurs, Commies bij het Rijks-Archief, 1893.
J. H. A. Mialaret, Directeur Museum van Kunstnijverheid, 1893.

Th. MORREN, Ambtenaar bij het Rijks-Archief, 1893.
J C. VAN DER MUELEN, voorzitter van het Gen. Herald. Genootschap „de Nederl. Leeuw."
A. A. VORSTERMAN VAN OYEN, Directeur van het genealogisch-heraldisch archief, te Oisterwijk, (Noord-Brabant.)
C. H. PETERS, Rijks-bouwmeester, 1892.
F. J. G. TEN RAA, Kapitein b/d Staf der Infanterie, 1893.
A. J. SERVAAS VAN ROOYEN, Gemeente-Archivaris en Directeur van het Gemeente-Museum.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN, Raadsheer in het Gerechtshof.
Jhr. Mr. J. H. HORA SICCAMA, referendaris bij het Departement van Buitenlandsche zaken.
A. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, Gep. Majoor der Huzaren, Directeur van het Huis Archief en van de bibliotheek van H. M. de Koningin.
H. T. VAN STEEDEN, 1893.
Jhr. C. W. A. VAN SYPESTEIJN, Oud Rentmeester van het Kroon-Domein te Wageningen, 1893.
R. TISSOT, Oud-Burgemeester van Waddingsveen, te Arnhem 1893.
Mr. W. N. C. Baron TUYL VAN SEROOSKERKEN. Burgemeester van Voorburg, 1893.
Mr. H. A. VAN DE VELDE, Burgemeester van Loosduinen, 1893.
L. WICHERS, Gep. Kapitein, Schoolopziener in het arrondissement Delft.
M. G. WILDEMAN, Redacteur van het Gen. Her. Maandblad »de Nederlandsche Leeuw." 1892.
Mr. A. DE WIT, Oud-Hypotheekbewaarder.
Ph. ZILCKEN, Kunstschilder, 1893.
P. ZWART, Rector in het R. K. Ziekenhuis van den H. Joannes de Deo.

BUITENGEWONE LEDEN.

C. ADDINK, 1893.
A. L. ALLOT Jr., 1893; sedert bedankt.
G. G. W. VAN DEN BERGH, 1892.
L. N. BORKING, Pastoor der H. Willebrorduskerk. 1893.
W. TEN BOSCH, 1893.
R. P. VAN DEN BOSCH, Commies bij het Departement van Koloniën, 1893.
Mr. J. E. VAN SOMEREN BRAND, Advocaat en Procureur te Amsterdam.
Dr. A. BREDIUS, Directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen, (Mauritshuis) 1892.

O. Graaf VAN BIJLANDT.
Mr. W. DOLK, 1893.
J. VAN ERVEN DORENS, Pastoor der Kerk v/h. H. Hart van Jezus.
W. C. VAN DUSSELDORP, 1892.
Mr. TH. G. VAN ECK, Advocaat en Procureur, 1893.
G. J. H. VAN EELDERS, 1893.
L. C. GIJSBERTI HODENPIJL VAN HODENPIJL, te Haarlem 1892.
L. HANAU, Luitenant der Artillerie, 1893.
Mgr. J. Th. A. HEIJLIGERS, Kanunnik, Deken en Pastoor. Geheim-Kamerheer van Z. H. den Paus.
J. HOOGWERF, Directeur der Openbare reiniging, 1893.
W. H. M. HUART, Hoofd-commies aan het Ministerie van Marine.
F. A. DE JONGH, Architect, 1893.
Mr. C. A. VAN DER KEMP, Lid van Gedeputeerde Staten, van Zuid-Holland 1892.
A. O. VAN KERKWIJK, Volontair Kon. Penn. Kabinet. 1893.
Mevrouw de Wed. DE KONING KNIJFF, geb. VAN BROEKHUIZEN, 1893.
J. W. M. VAN DER KUN 1893.
H. A. Th. H. DE KRUIJFF, Pastoor te Rijswijk, 1893.
P. VAN LEEUWEN, 1892.
G. VAN MEEUWEN,Adjunct-Commies ter Gemeentesecretarie. 1893.
W. J. C. MOENS, te Lijmington.
M. MOUTON, Boekdrukker en Uitgever.
L. U. RENGERS van NAERSEN, 1892.
Mr. C. F. J. VAN NIEUKERKEN, Advocaat.
Mejuffrouw E. A. A. NINCK BLOK, 1892.
M. A. E. PHAFF, Gep. Luitenant-Kolonel O. I. L. 1892.
J. J. OUDEWATER, Kapelaan der St. Jacobskerk te 's-Gravenhage.
A. J. H. VAN RIJN, Bierbrouwer.
G. J. G. VAN DE POEL, Gep. Adsistent-resident; sedert bedankt.
Mevrouw de Wed. J. W. SMIT, 1893.
D. H. SENATOR, Notaris.
N. J. SMEULDERS, Deken en Pastoor te Warmond, 1893.
G. A. A. P. SMULDERS, Lithograaf, 1893.
TH. STANG, Directeur der Waterleiding.
J. VAN STRALEN, Hoogheemraad van Delfland, 1893.
H. DE VOOGD VAN DER STRAATEN, Boekhandelaar.
Dr. G. P. VAN TIENHOVEN, Oud Geneesheer-Directeur van het Gemeente-Ziekenhuis, lijfarts van H. M. de Koningin, lid van den gemeenteraad.
Dr. H. J. VINKHUIJZEN, 1893.
G. W. A. WILDEMAN, Gep. Majoor der Infanterie.

W. M. G. WITTERT VAN HOOGLAND, Rector van het R. K. Weeshuis, 1893.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

A. F. BEURDE, Roermond. 1892.
Mr. A. C. BONDAM, Archivaris der Rijks-archieven in Noord-Brabant te 's Hertogenbosch.
Frater J. J. VAN DEN ELZEN, Kanunnik Regulier der Abdij van Bern, te Heeswijk. 1893.
Mr. H. O. FEITH, Oud-Rijks-archivaris in de Provincie Groningen te Groningen.
C. J. GONNET, Rijks-archivaris in de Provincie Noord-Holland te Haarlem.
Mr. S. GRATAMA, alsvoren in Drente te Assen.
J. J. HABETS, alsvoren in Limburg, te Maastricht; sedert overleden.
A. VAN LOMMEL, S. J. Huize Mariendaal bij Grave.

Aan hen, die de Vereeniging «*Die Haghe*» bij testamentaire beschikking zouden wenschen te bedenken, wordt daartoe de volgende formule aanbevolen:

Ik verklaar te legateeren aan de Vereeniging «Die Haghe» te 's-Gravenhage, ter beschikking van Heeren Bestuurders, de som van ....

....

Des verkiezende voege men hierbij:

Is vrij van alle rechten en kosten, ook van het recht van successie.

(Om hierlangs af te snijden.)

Ondergeteekende, wonende te ....

wenscht toe te treden als .... der Vereeniging «*Die Haghe.*»

's-Gravenhage, ... 1894.

....

Te zenden aan één der bestuursleden, zie bladzijde 32 van dit boekje.

DE RIDDERZAAL VAN 'S GRAVENHAGE.

Wat heft Ge fier Uw torens op,
Gij, Ridderzaal van Hollands graven;
Hoe machtig dreunt om de oude wôon
Het trouwe lied van Hollands braven!

Daar zong de bêe den lof van God,
Toen Willems zoon zijn vader eerde,
En Christenzin, door kunst verhoogd,
In Uwe lijnen triomfeerde.

Daar zong zijn ridderlijk gemoed,
Toen hij de geestdrift van zijn grooten
Ontvlammen mocht door d'eedlen bond,
In Jacobs heil'gen naam gesloten.

Daar daverde het dankbaar lied
Der fiere poorters onzer stranden,
Wier harten voor „der Kaerlen God"
Van liefde in hun vrijheid brandden.

Wat heft Ge fier Uw torens op,
Gij, Ridderzaal van Hollands graven;
Hoe machtig dreunt om de oude wôon
Het trouwe lied van Hollands braven!

Weêr klonk het lied van riddereer,
Weêr steeg de zegetoon der dapp'ren,
Toen Gij in Uwe grootste pracht
Bourgonje's trotsche vlag liet wapp'ren.

Wêer klonk het lied der poorterij,
Toen Hollands steden, rijk en machtig,
Haar hulde brachten aan den vorst,
Door vrijheid en door liefde krachtig.

Wat heft Ge fier Uw torens op,
Gij, Ridderzaal van Hollands graven;
Hoe machtig dreunt om de oude woôn
Het trouwe lied van Hollands braven!

De doodenzang zweefde in het rond,
Door tweedracht krijschend aangeheven,
En aan uw voet moest Hollands steun,
De bestevaer van Neêrland sneven.

Maar heerlijk steeg de zegekreet,
Als 't juichend volk aan Uwe voeten
Prins Freerick, onzen vredevorst,
In al zijn adel mocht begroeten;

Als stralende de Oranjezon
Met uwe aloude lijnen speelde,
En al haar zegenenden gloed
Aan Hollands burgers mededeelde.

De Oranjevaan besteeg Uw tin,
Dat teeken onzer hoop en blijheid,
Van vorstelijken ridderzin,
Van Neerlands lieve burgervrijheid.

Gij scheent verjeugdigd in uw bouw,
Toen 't blijde lied van alle talen
Van derden Willems wijsheid zong,
Van Hollands grootste zegepralen.

Wat heft Ge fier uw torens op,
Gij, Ridderzaal van Hollands graven;
Hoe machtig dreunt om de oude wôon
Het trouwe lied van Hollands braven!

De orkaan stak op met woeste vaart
En beukte 't strand met wilde golven;
Het koestrend licht van onze zon
Lag in 't gehuil der zee bedolven.

Toen slaaktet Gij uw droeve klacht,
Toen zaagt Ge Hollands glorie kwijnen,
En hoordet 't dringend smeekend lied:
Laat weer, o God, uw licht verschijnen!

't Verscheen, het brak het donker door;
De Oranjezon straalt als te voren
En speelt met uwe trotsche kap
En dartelt om uw ouden toren.

Hef fier Uw beide torens op,
O Ridderzaal van Hollands graven!
Verkond het recht, verkond den plicht
Van onze vorsten en hun braven.

Het beeld des vorsten op Uw hof
Zal van uw ouden roem gewagen; —
Met riddermoed en burgerrecht
Zal Neêrlands volk den zetel schragen,

Dien d'eeuwge God hier heeft gevest
Ten zegen onzer vrije mannen;
En waar Oranjes zegevaan
En krijg en tweedracht zal verbannen.

L. J. J. HAGERAATS.

HET KASTEEL „DIE HAGHE."

Den twaalfden April van het jaar 2107 vóór de geboorte van Christus, alzoo heden juist 4000 jaren geleden, ware het des avonds ten acht ure niet wel mogelijk geweest om hier ter plaatse, om in de groote zaal van Pulchri Studio bijeen te komen, niet mogelijk ook om het gebouw, de straat, de stad, de provincie of zelfs eene plaats ter bijeenkomst aan te duiden, want dat alles sliep toen nog op den bodem der zee den slaap der ongeborenen. De zee, de volle zee was toen nog heer en meester op dit terrein, onze duinen zij waren nog niet gevormd of hoogstens in het eerste stadium hunner vorming en van geheel Holland, van Zeeland en van een groot deel van Utrecht was toen nog geen spoor zelfs aanwezig.

Wel is waar waren de *Rijn*, en de *Maas* en de *Schelde* volijverig bezig om van uit het verre zuiden het zand en de klei, die zij aldaar hadden losgewerkt en losgeschuurd en losgespoeld in zwevenden korreltjens- en slibdeeltjens-toestand meê te voeren en aan te brengen en hier te doen bezinken, doch de zeebodem

hij lag hier zóó diep, van 10 tot 60 en meerdere meters diepte zelfs, zóó diep, dat zij, die onvermoeide arbeiders der natuur, eeuwen bij eeuwen noodig hadden alvorens zij die diepten hadden gevuld, alvorens zij de haar opgedragen taak hadden volbracht en van Holland en van Zeeland den bodem hadden gevormd, die niet, gelijk dien van de aangrenzende *Veluwe* reeds in het diluviale tijdperk was aangelegd.

Dank zij den vereenden arbeid van dit drietal, de Rijn, de Maas en de Schelde, dat met uitzondering van slechts enkele winterdagen nooit rustte, doch dag en nacht zelfs voortwerkte met zijn bezinkings-arbeid, werd de zeebodem vóór hunne mondingen steeds ondieper, tot hij eindelijk was gerezen tot dicht aan de oppervlakte der zee. Toen vormde zich binnen weinige jaren aan den buitengrens van lieverlede eene bank, die onder den vereenden invloed van den zeestroom, van de vloedgolf en van de getijen zich eindelijk verhief tot aan en boven de zeeoppervlakte en de golfslag dekte dien bank met zand, de wind verstoof dat zand tot duinen, en die duinen zij vormden nu in verloop van tijd een kust-rand.

Die duin-rand omzoomde in 't eerst slechts eene binnenzee, die, want de rivieren zij gingen steeds voort met haren grondaanvoerenden arbeid, die steeds ondieper en meer zoetwaterhoudend wordend, eindelijk plantengroei toeliet, en nu kwamen de gele en de witte plompen en tallooze scharen, en de waterduizend-knoop en het fonteinkruid, zij kwamen en groeiden en stierven af en zonken neêr en verdikten de modderlaag, waaruit zich straks eene nieuwe reeks van planten ontwikkelde, die der waterridders, der kattestaarten, der addervaren,

DE ABDIJE VAN EGMOND

der hanevoeten en die van den egelskop en van de dullen en dodden en van het riet en die allen te zamen, zij groeiden en schakelden zich ineen en vormden drijftillen en rietzodden, en op die drijftillen ontstond eindelijk houtgewas, doch de storm en de vloed zij dreven die tillen weg en deden ze stranden, en sloegen ze uiteen, en de boomen zij zonken neêr in het veen, dat zij hielpen vormen, en waaruit hun stammen thans nog als kienhout worden opgedolven — en andere tillen, zij groeiden vast aan den bodem, door moeras omgeven, en langs tallooze spranken brachten nu de rivieren, die aldus hare eigene monding hadden verlegd en verstopt haar te veel in zee.

Ziedaar de arbeid die de natuur heeft moeten verrichten, om het holle, het lage land, om *Hol-land*, en om het land der zee, om *Zee-land* te kunnen vormen, eene reuzenarbeid, zelfs voor haar, de natuur, want tallooze malen kwam de zee vol woede opzetten om met enkele golfslagen jaren arbeids der rivieren, 't zij te vernielen, 't zij te wijzigen, en om in één enkel etmaal de plantengroei eener eeuw te verpletteren, doch met het geduld aan stomme en aan groote krachten eigen, werd telkens de gestoorde arbeid hervat en deze op 't laatst ten einde gebracht.

Zoo ontstond *Holland* — het was inderdaad een *geboren* worden uit volle zee, het was als het ware eene oud-Testamentische Genesis-periode, gelijk dáár, zoo ook hier, eerst is er *zee*, dan verschijnt het *land*, daarop de *plant*, toen het *dier* en eindelijk de bewoner, de *mensch*.

Inderdaad het was nu zoover, hij *kon* komen, de *eerste* Hollander, en hij komt — met een wolvenhuid om zijn lendenen, met eene speer of knods in zijn vuist komt hij, forsch en fier van gestalte, met opgeheven hoofd behoedzaam en voorzichtig nader, terwijl het blauwe oog het terrein verkent en de wind speelt met zijn lange, blonde, gekrulde haren, — anderen volgen en op gindsche hoogte in het woud, naast dien plas, die hem een rijke vischvangst belooft, werd straks van boomstammen en van blad en van riet de eerste hut daargesteld en Holland is bewoond, en in het geschiedboek der volkeren werd *dien* dag een nieuw folio aangelegd.

Arme hutbewoners! hoor ik daar zeggen.

Toch niet, Mevrouw! zij waren rijk, niet arm, ja, rijk! wel is waar, niet wat u thans gelieft rijk te noemen, maar rijk in breederen, in dieperen zin, rijk aan eenvoud, rijk aan gezondheid, rijk aan kracht, rijk vooral door gemis aan behoeften, rijk nog meer in volstrekte onafhankelijkheid, in onafhankelijkheid tegenover allen, tegenover alles, zelfs tegenover zich zelven.

Zij waren niet, gelijk wij, door duizenderlei nietigheden aan plaats en aan tijd gebonden; hun geheele bezitting? het is die hut van boomtakken met leem gedicht en met riet gedekt, en in die hut vindt ge tot bed, slechts eene hoop bladeren, of wat los stroo, tot stoel slechts een bundel takkebosschen, tot tafel slechts een boomstronk tot waschtafel en tot badkamer tevens de beek of 't riviertje en tot handdoek de wind, terwijl een paar vachten hun geheele garde-robe uitmaken; hun bezigheid? het is de jacht of de vischvangst,

hun voedsel? het is de melk en het vleesch van hun vee, het wild van het woud, de visch uit de beek, en een weinigje graan dat zij verbouwen, hun eenige bedienden, het zijn hun eigen handen, en het eenige waarvoor zij leven, en waarvoor zij, als 't moet, ook bereid zijn te sterven, dat is om *vrij* te zijn, en *vrij* te blijven, om geheel zich zelf te kunnen zijn.

Ziedaar, de sociale toestand onzer voorouders ten jare 200 vóór Christus, een ideaal-toestand misschien voor moderne droomers, die evenwel vergeten, welk een naïviteits-stadium, en ook welk een tevredenheids-kapitaal er bij noodig zijn, wil de mensch zich in zóódanigen toestand inderdaad gelukkig kunnen gevoelen.

Welnu aan hen, aan deze onze zóó in-eenvoudige, en krachtvolle voorouders dankt Holland zijn opkomst en zijn ontwikkeling; zij waren de pionniers, de voorbereiders en grondleggers van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, en in de zoo eenvoudige, groote, krachtige en onkreukbare personen dier Republiek vindt gij terug al hun deugden, hun vrijheidszin, hun moed, hun volharding, hun doodsverachting, hun soberheid en hun koppigheid tevens.

Denkt u in plaats dier oude Friezen of dier oude Bataven hier ten jare 200 vóór Christus, eens eene bevolking ontleend aan het 's Gravenhage van heden, eene bevolking voor een groot deel opgevoed bij pap en zuigflesch, gekoesterd in wollen dekens, met den agent van politie om te waarschuwen als het glad is, en met eene bijna eindelooze reeks van leer- en van fatsoen-meesters, onder wier invloed schier alle oorspronkelijkheid verdwijnt. Binnen 12 jaren nà hunne vestiging zou ongetwijfeld de zee en de storm, en de

regen en de vorst, zoodanige kolonie getierceerd hebben en binnen zesmaal 12 jaren zoudt gij van zoodanige kolonie hoogstens nog een Robinson Crusoë hebben kunnen terugvinden.

Neen, om te worden wat wij *geweest* zijn, hadden wij *die* voorouders, die *arme hutbewoners*, zooals u ze geliefde te noemen. noodig, zij toch waren van de specie waarvan de natuur een volk maakt, dat zij tot een 2000-jarigen of langeren leeftijd bestemd, elke weekere, meer koestering behoevende specie zou *die* taak hier niet hebben *kunnen* vervullen, zou het hebben afgelegd, voor *die* taak was menschelijke graniet-stof noodig, welnu die graniet-stof was in hen aanwezig en het resultaat is u bekend, en aan die zelfde graniet-stof dankt ook gij nog uw beste eigenschappen.

Twee geschied-momenten, ze zijn nu voorbij, de rivieren zij hebben Holland gevormd, de zee en de wind saâm zij hebben het omduind, dat is het eerste, het wordings-moment — en van uit het oosten steeds voorttrekkende naar het westen en naar het noordwesten is eindelijk de mensch hier gekomen en heeft bezit genomen van dat land nog pas gevormd, eerst pas ter bewoning gereed gekomen, ziedaar het tweede, het in bezitnemings-, het bewonings-moment.

In welke eeuw, in welk jaar, op welken dag, op welk uur dit alles plaats had, het staat nergens geschreven, de natuur welke in hare oneindigheid de eeuwen schat als wij de dagen, zij verwaarloosd in hare aanteekeningen die voor haar zoo onbeduidende tijdsruimten, waarmede wij uithoofde van onzen korten levensduur alles afmeten.

Een wandelaar die tegen den avond van den 12en April van het jaar 107 vóór Christus, alzoo heden ten dage juist 2000 jaren geleden, de stad 's Gravenhage en de kunstzaal van Pulchri Studio had willen zoeken, ook hij zou daarmede vrij wat moeite gehad hebben met hoeveel studie hij ook mocht hebben gezocht, om, 't zij „die Haghe", 't zij Pulchri te ontdekken, en zoo hij vóór het invallen der duisternis niet had gezorgd binnen een goed gesloten kring van helder opvlammend vuur een veilig nachtleger te zoeken, dan vrees ik, dat deze of geene wolf hem ter besparing van verdere moeite en van verdere studie kalm dien avond zou hebben opgepeuzeld, ten spijt van zijn knods of speer, waarmede hij wandelaar, in de duisternis des wouds, toch bitter weinig ter verdediging kon uitvoeren.

Een 2000 jaren geleden was er van „die Haghe" geen steen, geen spoor zelfs te vinden nog, een dicht moeraswoud dekte den bodem een woud vol geheimzinnig duister en vol geheimzinnig geritsel, te geheimzinniger omdat het geacht werd te zijn de woonplaats, het verblijf en de tempel der Goden, van Wodan, en van Thor, den donderaar, en van Festa, of hoe zij heeten mochten, die eigenaardige Godheden onzer voorouders, wier heldendaden wij beschreven vinden in de oudste Edda van IJsland.

Ter plaatse waar wij nu wonen, bevond zich toen een dier *heilige* wouden, waarin onze voorvaderen bijeenkwamen telkenmale als er in het volksleven dier dagen een belangrijk besluit moest worden genomen, als er recht moest worden gesproken, als er bond-

genootschappen zouden worden aangegaan of opgezegd, als de hulp der Goden moest worden ingeroepen, of *hun* raad moest worden ingewonnen of *hen* dank moest worden gebracht.

En in het diepste van „'t heijlighe bosch daer nu 't 's Graven Haghe staet" (aldus spreekt de Cronijkschrijver van Holland) hadt gé hen bij volle maanlicht bijeen kunnen vinden aan den zoom van een breeden waterplas, door zwaar en dicht geboomte overschaduwd, al de hoofden en al de oudsten uit den omtrek en wel op den avond van *dien* dag, toen verschillende boden de tijding waren komen brengen, dat er vreemde legerbenden van uit het zuiden in aantocht waren.

Op die tijding zijn zij daar bijeengekomen, die forsch gebouwde mannen met hun fieren oogopslag, met hun lange, deels golvende, deels gekrulde haren, en met hun bebaarde bruine gezichten, en dáár in de plechtige stilte van het eeuwenoude woud, om de plaats, al waar op eene kleine hoogte, hun offeraltaar uit enkele ruwe granietblokken daargesteld, stond, zaten zij nu bijeen een vijftig- of zestigtal familie- of gezinshoofden, ten einde te overwegen : *wat te doen?*

Het was een prachtvolle Juni-avond — het jonge eikengroen had, waar het beschenen werd door het volle zilveren licht der maan iets tooverachtig schoons, te tooverachtiger, daar in de diepe, zwarte schaduwen de stammen als 't ware verdwenen. terwijl af en toe een zuchtje door een zacht golvend nijgen en ritselen der bladeren, de diepe stilte verbrak, waarin die mannen daar bijeen zaten, een groep vormend een Rembrandt waardig.

Wat te doen? Eene naderende legerbende beteekende toen zoowel als nu, gevaar, beteekende toen zoowel als nu, roof en moord — het doel eener zoodanige legerbende is altijd in bezitneming, hetzij van grondgebied, hetzij van goed, hetzij van bewoners.

Wat te doen? Te vergeefsch trachtte de priester door het brengen van een offer, de voorlichting der Goden in te roepen, te vergeefsch hoopte hij, 't zij uit de vlucht der vogelen, 't zij uit de geluiden van het woud, eenig kenteeken, zoo mogelijk een wenk te mogen ontdekken, te vergeefsch. Het gevaar dat *nu* dreigde, het was te nieuw voor de vogelen, te nieuw voor hun arme Goden, en in somber stilzwijgen, wachtende op de teekenen die niet ende kwamen, zaten zij daar in wijden kring bijeen, op hun bank van zoden en plaggen, blootshoofds vóór zich uitstarende en wachtende, en dáár onder dat eikenloover en in dat maanlicht en met die koppen en met die kleederdracht en in die stille, ernstige afwachtende houding, eene dier vergaderingen vormende, zóó indrukwekkend, zóó eenvoudig grootsch, als Homerus er nog zag in zijnen tijd, doch als Rembrandt niet meer kon zien in den zijne.

Wachtende op eenig teeken, zaten zij daar, doch al hun Goden, zelfs Thor bleef zwijgen, zoodat eindelijk een der jongsten onder de daar aanwezigen, de allen benauwende stilte verbrak met de vraag, of men vereend den onbekenden vijand dan maar niet tegemoet zou gaan trekken, om dezen zoo mogelijk te lokken binnen hun woud, en hem, daar gekomen, te overvallen en af te maken.

Doch de oudsten, zij schudden het hoofd — niet uit vrees, persoonlijke vrees toch kenden *zij* het aller-

minst, immers het ergste dat hen *kon* overkomen, dat was te sterven. Welnu te sterven als strijder met de wapenen in de hand, dat was de meest gewenschte, dat was een eere-dood, dat was eene onderscheiding zelfs, waarop eene ontwaking in 't zalig Walhalla volgde.

Het was dus niet uit vrees, sterven was voor hen gewin, maar het was uit voorzichtigheid, dat zij, de oudsten, ten raad gaven om een onbekend gevaar, om een onbekende legermacht niet blindelings te gemoet te trekken, maar den vijand, alvorens deze hun grondgebied dichter naderde, te gaan verkennen en zich, zoo mogelijk, te vergewissen *wie* zij waren, en met welk doel zij kwamen, en dit wetend, op nieuw saâm te komen en verder te beraadslagen.

En zoo geschiedde het.

Welnu *wie* waren zij, die daar kwamen in vollen krijgsdosch? Romeinsche legioenen, zonen van Italië.

Wat was dan toch de reden, wat het doel van hun komst, wat toch dreef hen uit het land der zon, uit het land met zijn azuurblauwe overkoepeling met gouden sterren, naar het land van den nevel en van de mist en van den regen en van de sneeuw en van de vorst?

Wat toch dreef hen uit het toen reeds bijna altijd feestvierende Rome, uit die schitterende wereldstad, zooals er misschien geen tweede geweest is, naar deze arme, gure, nooit feestvierende oorden?

Waartoe kwamen zij uit de stad der tempels en der paleizen, naar hier, naar het land, waarin het woud nog tot tempel en waarin een hut van boomtakken en van plaggen nog tot paleis diende?

Kwamen zij als apostelen der beschaving, als maatschappij-hervormers, als opvoeders? — 't zij verre, edele

doeleinden leidden hun schreden niet naar hier, en zoo zij, de Romeinen, al een beslissende invloed ten goeden hebben uitgeoefend op onze voorouders, zoo had dit toch plaats trots hen zelven, en geheel ten eigen bate.

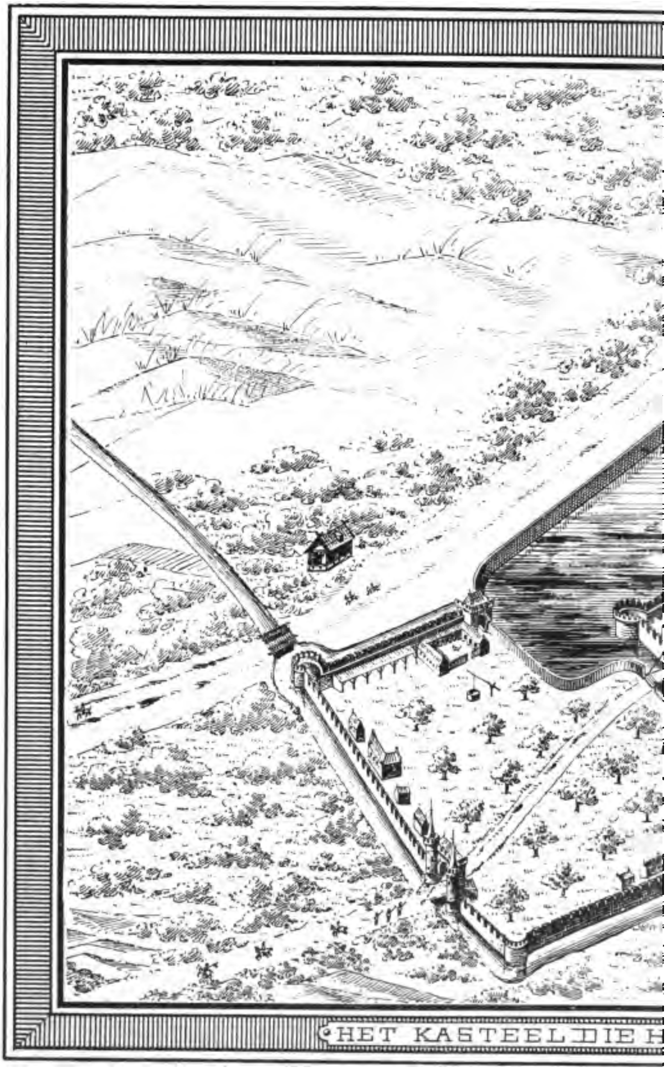
Neen, hun doel was van geheel anderen aard, bovendien zij kwamen niet vrijwillig, zij waren gezonden. *Rome* toch had werk noodig en daarom zocht zij werk, en dat werk heette oorlog. *Rome*, zij had werk noodig, werk voor hare legers, en werk voor hare Generaals, die, gewoon om te gebieden, gewoon om te heerschen en om aan Vorsten en aan Volkeren hunnen wil op te leggen, tehuis, te Rome, terug gekomen, geen gewoon Burger meer konden zijn, zooals in de dagen van *Cincinnatus*, maar al ware het ook ten koste van burgeroorlog, gezach wilden uitoefenen en tot elken prijs zelfs, dáár wilden heerschen en om *dat* te voorkomen zocht *Roma* werk voor hare legioenen en werk voor hare Generaals.

Den eerzuchtigste, en bekwaamste en den daardoor gevaarlijkste dier Generaals, aan een *Cajus Julius César* droeg zij ten jare 18 vóor Christus het Proconsulaat of Stadhouderschap over Gallië op, met de taak om van daar uit Germanië te onderwerpen, met Cato hopend, *dien César* met zijn legioenen in dat land van wouden en van plassen voor altijd onschadelijk te hebben gemaakt. Doch ziet, toen diezelfde *César* tien jaren later in Rome terugkwam, had hij geheel Gallië, had hij Germanië en zelfs Brittanië onderworpen, was machtiger en uit een Republikeinsch oogpunt gevaarlijker dan ooit, deed zich tot Dictator uitroepen en had de dolk van een Brutus het niet verhinderd. zij, *Roma* zelve, zou hem het „El Viva Imperatore" hebben toegeroepen, en hem den keizerskroon hebben aangeboden.

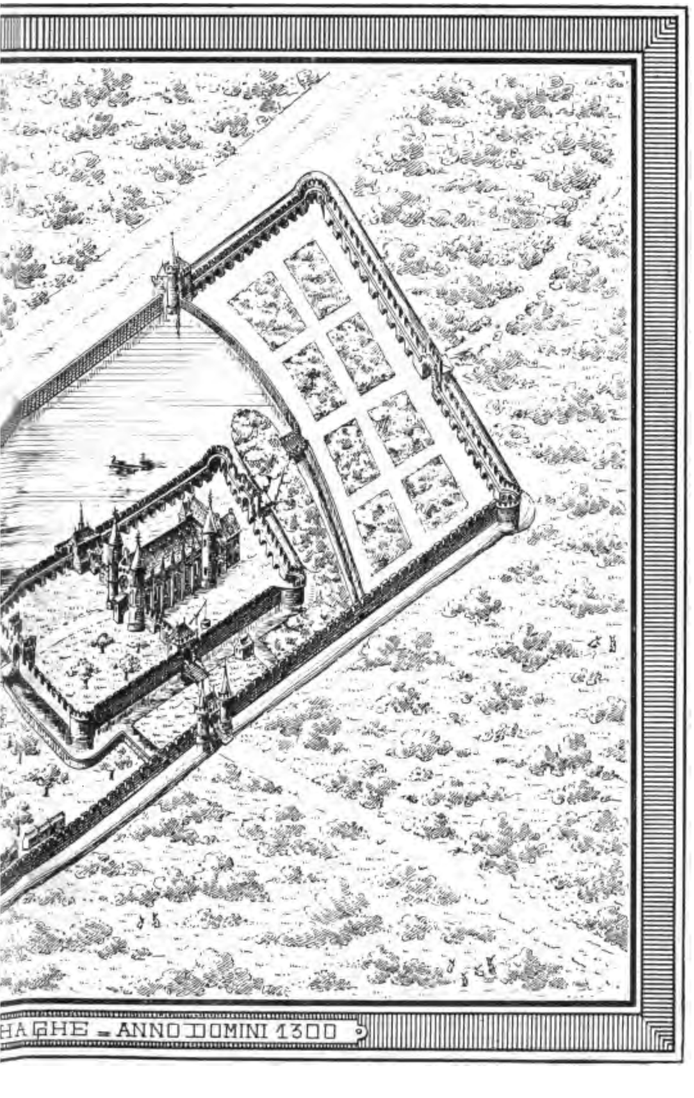
Ziedaar de reden, waarom zij, de Romeinen, ten onzen kwamen, langzaam en voorzichtig, met elken volkstam afzonderlijk als 't kon, verdragen sluitende en als 't niet kon, met het zwaard vernietigende wat tegenstand bood — en toen de door onze voorzichtige voorouders, de Batavieren, Friezen, Marezaten en Kaninefaten, of hoe zij verder heeten mogten, de bewoners dezer duin- en woud-streken, toen de door hen op verkenning uitgezondenen, op de vraag, *wie* en *wat* zoekt ge? ten antwoord ontvingen: „wij zoeken uw vriendschap, uw bondgenootschap" en met *dat* antwoord tevens berichtten, dat tegen een macht zóo gewapend en zóo geordend en zóo krijgsbedreven, hun moed en hun doodsverachting niet kon baten, toen werd in eene plechtige vergadering in het heilige woud besloten het door de Romeinen aangeboden bondgenootschap te aanvaarden.

Dank zij dit bondgenootschap vestigden zich nu de Romeinen kalm in deze streken, onder den naam van bondgenooten, van „fratres et amicos" feitelijk deze landen in bezit nemende.

En om dat bezit te verzekeren, gingen zij heerbanen aanleggen en in enkele rivieren vaste veeren, beschermd door kasteelen daarstellen, zooals bij *Doesburg*, *Maastricht*, *Nijmegen* en *Utrecht,* en eindelijk, nadat herhaalde invallen van Friezen en van Germanen de noodzakelijkheid daarvan hadden aangetoond, den geheelen linker Rijn-oever van af *Katwijk* tot aan *Maintz* tijdens Brutus beschermen door een 50-tal kasteelen, en deze aldus tot eene vaste verdedigingslinie vormen, die van toen af bezet werd door een tiental legioenen, elk legioen ten getale van 6000 man.

HET KASTEEL DIE H

HAGHE – ANNO DOMINI 1300

Vier eeuwen aan een bleven de Romeinen hier, de veldheeren wisselden, de legioenen wisselden, het z.g. broederschap veranderde in cijns-plicht, de z g. welwillende vriend veranderde maar al te vaak in een inhalige in-bezitnemer van al wat maar bruikbaar geacht werd. doch wat er ook wisselde. de Romeinsche overheersching bleef.

Het mag gezegd worden, dat die overheersching voor ons land, voor onze voorouders in de gevolgen is gebleken een weldaad te zijn.

Het is waar, menig ossehuid is als schattingsproduct van hier naar Rome gegaan, of onderweg reeds verbruikt voor schoeisel of wapenrusting; het is waar menig boot, menig paard of rund werd gerequireerd en aan zijn bezitter ontnomen. wiens eenigste bezit het wellicht was; het is waar. vele waren de ouders die hun zonen konden beweenen. welke, 't zij in Italië, 't zij in Klein-Azië, 't zij in Afrika. 't zij elders. op posten van gevaar of op posten van eer waren gevallen, doch dat alles neemt niet weg, dat het Romeinsche interregnum ons liet een batig saldo, een ontwikkelings-saldo van beteekenis.

Zij. die Romeinen toch, zij leerden ons die geen bouwsteenen bezaten, om van eigen bodem-stof, van eigen klei steenen te bakken, en om van die steenen met behulp van wat kalk en wat zand muren te metselen. bruggen te bouwen. magazijnen daar te stellen en kasteelen te stichten; zij leerden ons kanalen graven, dijken opwerpen, rivieren afleiden; zij leerden ons de waarde van wetten. de waarde en het gebruik der metalen, zoowel tot ruil- als tot verdedigings-middel,

en ook leerden zij ons lezen en schrijven, het gebruik van een alphabet en van cijfers.

Om dat saldo goed te kunnen waardeeren dient men zich een oogenblik weg te denken dien Julius César met zijn legioenen, dien Drusus en onzen Claudius Civilis, weg te denken als hadden zij nooit bestaan — welnu vier eeuwen langer zouden dan onze voorouders hier in deze duinstreken, geheel aan zich zelven zijn overgelaten, met naburige stam- of rasgenooten natuurlijk af en toe in krijg, al was het maar om de diefstal éëner enkele koe of van één enkel paard, en in *dien* krijg evenzeer ossehuiden, én paarden én runderen én zonen verliezende, winnende wel in haat, niet in baat, niet in ontwikkeling, want een volk in zoodanig stadium van zijn aan zich zelven overgelaten, komt niet tot geest-ontwikkeling, maar gaat eêr achter- dan vooruit, het verliest aan eenvoud en tevredenheid wat het wint aan slimheid.

Een volk, zoowel als een mensch, heeft een opvoeder, een wakker-schudder, heeft iemand, of iets, noodig, dat al zijn latente goede eigenschappen in actie brengt, een volk zoowel als een mensch heeft beweging, heeft wrijving noodig; de groote vraag is echter *die* beweging en *die* wrijving zóó te leiden, dat zij *niet* wordt eene slijtende, eene zich zelven verteerende, maar eene polijstende, eene glans én gloed én leven gevende én hooger leven wekkende beweging.

En hij, om 't even hoe zijn naam is, 't zij een Solon, 't zij een Pericles, een Mohammed, een Karel de Groote, of een Luther, hij, die aan een volk eene zoodanige hooger leven wekkende beweging en wrijving weet te geven is menschdom-vormer en weldoener tevens.

Welnu, *die* beteekenis had de Romeinsche overheersching onwillekeurig voor ons, zij gaf meer dan zij nam, zij nam stof en zij gaf ontwikkeling, en had die Romeinsche overheersching niet plaats gevonden, dan is de veronderstelling niet te gewaagd, dat dan onze geheele ontwikkelings- en volksgeschiedenis, en ook ons tegenwoordig zijn en ons saldo aan intellect waarschijnlijk een geheel andere zou zijn.

Op nauwelijks drie kwartier afstands van 's Gravenhage, tusschen het tegenwoordige dorp *Voorburg* en de Geestbrug, bevond zich eene belangrijke Romeinsche post het *Forum Adriani.*

Daar aan het riviertje *de Vliet*, dat uit den Boven-Rijn ontspringend, voorbij het oude Flenium (Vlaardingen) in den Zuider-Rijn- of Maas-mond uitloopt, had Keizer Adrianus ten jare 117 nà Chr. eene marktplaats of een forum aangelegd, dat binnen zijn ringmuren eene ruimte van drie hectaren besloeg, en behalve magazijnen, schuren en opslagplaatsen, tevens bevatte tempels, een praetorium, officiers- en soldaten-woningen, badinrichtingen, enz., kortom, alles wat een Romeinsch kamp en wat het Romeinsche leven in die dagen vroeg.

De ligging was goed gekozen, beschermd voor en toch dicht bij zee, en door den Vliet in verbinding met twee open riviermonden, zoodat de schepen beladen met koren uit Brittanië, destijds de voorraadschuur der Romeinsche legers, dáár ten allen tijde hunne lading konden komen brengen en eene lading van Bataafsche producten konden innemen, terwijl bij overvallen, voor de bezetting den weg naar zee, langs het voor-kasteel *Brittenburg*, ter plaatse van ons Katwijk-Buiten, steeds open bleef.

Door de Romeinen in de vijfde eeuw nà Chr. verlaten, was het Forum Adriani in het bezit gekomen onzer voorouders, die het deels betrokken, deels ook bij wijze van steengroeve benutten, en in oorlogstijd daarin een toevlucht en een wijkplaats zochten, zoo ook ten jare 856, toen de Noormannen na de riviermonden binnengezeild te zijn, hun krijgers ontscheepten en alles verwoestend landwaarts introkken. De oude vervallen veste, hoezeer daarvoor niet meer berekend, werd door hen belegerd en ingenomen, van de verdedigers het meerendeel en daaronder de beide aanvoerders de Graven *Gerlach* en *Dibbold* gedood, en de overigen als slaven meegevoerd, en de gebouwen en ringmuren tot bijna met den grond geslecht. (*)

De ruïne, zij diende daarna opnieuw tot steengroeve voor de bouwbehoeften van de bewoners uit den omtrek, tot dat ten slotte de laatste sporen verdwenen of wel met gras en distels en met kreupelhout overgroeid waren en daarmede zelfs de naam van en de herinnering aan het oude Forum Adriani voor eeuwen verloren ging.

Wel vond men in de 16e, 17e en 18e eeuw ter

(*) De Klerck der Laage Landen bij der Zee zegt in zijn Chronijk van Holland:

«Nae desen als in den jaer ons Heeren achthondert ende LVI «quamen die Deenen ende Noormans van Noerwegen mit horen «scepen in Hollant, daer sij alten groten heer brochten, ende «mit groter wreetheeden destrueerden sij al' t lant, en de braeken «die kercken, ende sij worpen neder alten groten Casteel by «Voirburch, dat eertijds des Coninxs Aurindilius was. Die Hol«lantders die setten hem doe ter weer metter selver macht die «sy hadden, mer die Deenen waeren hem te zwaer. Daer bleven «twe Ridders doot, die geheeten waeren Heer *Dybbout* ende «Heer *Gheeslof* mit veel Hollanders. Ende die Deenen namen «wijven ende kijnders ende voer dese met hem in vreemde landen."

plaatse af en toe nog eenige Romeinsche munten, doch eerst ten jare 1829 werden op het tegenwoordige buitengoed *Arentsburg*, door Professor *Reuvens* de fundeeringen van het vroegere Forum teruggevonden en wel ter diepte van ongeveer anderhalve Meter beneden het maaiveld, welke fundeeringen, vooral door toedoen van Koning Willem I toen van onder het geboomte en tuingewas werden ontgraven en blootgelegd.

Het waren die fundeeringen en kelders, deels van tuf- en deels van bak-steen, welke verspreid over een terrein van drie hectaren, getuigden van de beteekenis en van den omvang dezer Romeinsche stichting en van de veelsoortige gebouwen waaruit deze eertijds bestond, waarvan toen tevens nog eenige bevloeringen in marmer-mozaïk werden gevonden. gelijk mede enkele marmeren beeldwerken, altaren, geloftesteenen, huisraad en vaatwerk.

Uit de opschriften en uit de stempels o. a. op de gebakken pannen, blijkt, dat zoowel het eerste als het dertigste *Romeinsche* legioen hier in bezetting moet hebben gelegen. In het Rijks-Museum van Oudheden te *Leiden* worden de meeste voorwerpen, door Prof. Reuvens bij deze ontgraving gevonden, nog bewaard.

Behalve nog eenige Romeinsche fundeeringen, bij het huis *Leeuwenstein*, tusschen *Voorburg* en den *Leidschen dam* gelegen, heeft men in den omtrek van 's Gravenhage geene bouwresten uit het Romeinsche tijdvak aangetroffen, geene ook, uit het Merovingische en uit het daarop gevolgde Carolingische tijdvak.

Met dat Carolingische tijdvak echter, begint er wat meer historisch licht te schijnen, en in dat tijdvak treedt

er tevens eene nieuwe periode in, het ontstaan van het Graafschap Holland.

Met het vertrek der Romeinen in de vijfde eeuw nà Christus, toen Rome, beducht voor de groote volksverhuizingen en volksverschuivingen, die, een Bandjir gelijk, alles verwoestende en vernietigende Italië en haar zelve bedreigden, tot zelfbehoud hare legioenen uit de wingewesten moest terugroepen, met dat vertrek eindigde hier de Romeinsche cultuur en keerden, onder den invloed der naar hier gedrongen nieuwe volksstammen de primitieve dagen van voorheen ten deele weder terug, zoodat de beschavings arbeid later, grootendeels weder opnieuw moest aanvangen in deze streken.

Wie was het, die niet alleen vrijwillig zich met die taak belastte, doch ook ten vollen berekend was die taak te volbrengen, en aan onze stoere voorouders, trots hun zelven wellicht, teruggaf wat zij verloren hadden, kennis en wetenschap, orde en wet, en hen bovendien bracht wat zij nog niet bezaten, of althans nog niet begrepen hadden, godsdienst?

De man, welke die taak op zich nam en volbracht, was *Karel de Groote*, *Carolus Magnus*, en naar hem wordt dit tijdvak het *Carolingische* genoemd.

Met Karel de Groote begint de tweede ontwikkelingsgeschiedenis van ons land. Hij, de grootste Vorst zoowel onzer als der geheele Europeesche geschiedenis, hij was één dier zeldzame mannen, als er in elke groep van tien eeuwen hoogstens *één* geboren wordt, wat meer zegt, hoogstens één geboren schijnt te *kunnen* worden. De natuur toch heeft een tiental eeuwen noodig om een Karel de Groote te *kunnen* produceeren.

Hij was één van die lichtgevers en één van die wegwijzers, welke de volkeren behoeven, willen zij niet in kortzichtig égoïsme te gronde gaan.

Hij had het oog eens Zieners, een wil even onverbiddelijk als dien van het noodlot, eñ toch het hart van een mensch.

Hij was *Vorst* in de hoogste beteekenis de woords, de alles ziende, de alles hoorende, de waar noodig, overal tegenwoordige, de alles leidende, de alles besturende, de alles begrijpende, de alles vóórziende en tevens de voor allen toegankelijke.

Wee hem, die zijn wegen of plannen doorkruiste, hij werd verpletterd, wel hem, die hem daarin te gemoet kwam, hem werd de hand eens vriends gereikt.

En hetzij, dat hij toefde op zijn kasteel te *Ingelheim*, hetzij dat hij toefde op zijn kasteel op den Hunerberg te *Nijmegen* of dat hij is te *Aken*, waar hij is, van dáár uit overziet hij met zijn zienersblik de grenzen zijns rijks, dat bijna dat der Romeinschen Keizers in grootte evenaarde, van dáár uit, overziet hij allen en alles binnen dat Rijk, en alles wat daarin hulpe of steun, of leiding of straffe, of tuchtiging behoefde.

Ziet daar slechts een vluchtig, niet meer dan een gestippeld contour beeld van *dien* man, die, had hij zonen en kleinzonen kunnen hebben, hem als Vorst gelijk, de menschheid en ons, vijf en zelfs meer eeuwen tobbens en zuchtens had kunnen besparen.

Wat hij voor ons, wat hij voor onze voorouders deed?

Hij vestigde hier voor goed het Christendom, hij bracht ons scholen, gaf ons geschreven wetten, deed overal en voor allen recht spreken, deed wegen aanleggen, gaf ons een munt, gaf ons boeken, leerde ons

weder bouwen en bracht hier rust en orde en veiligheid, en daardoor handel en welvaart.

Die Oud-Friesche en Saksische koppen evenwel, zij vonden dit alles niet noodig, zij wilden liever in hun onbewusten domheids-toestand volharden, maar Karel de Groote hij vroeg niet, naar hetgeen zij voor zich zelven meenden noodig te hebben, maar naar hetgeen hij voor hen noodig achtte en met een: „gehoorzaam of sterf,” trad hij op als opvoeder en hervormer.

Het was eene ruwe, eene barre methode, ik stem het u toe, maar het was ook een ruwe, een barre tijd, de landman, die zaaien wil, hij vraagt niet eerst aan de aarde die hij doorsnijdt met zijn ploegijzer, hindert het u ook, doe ik u ook pijn, hij weet, dat zoo het ploegijzer er niet ter volle diepte doorgaat, dat die aarde slechts distels kan voortbrengen, zoo ook Karel de Groote, waar noodig, daar was het zwaard zijn ploegijzer om te kunnen zaaien en om te doen oogsten, wat hij voor aller welzijn noodig of gewenscht achtte.

Hij vestigde hier voor goed het Christendom — dat moge nu in vele onzer negentiende eeuwsche oogen iets zeer alledaagsch, en iets zeer gewoons schijnen, doch inderdaad was het dat *toen* niet — het was voor *dien* tijd eene zaak van het hoogste gewicht, het eerst noodige, wilde een volk tot verdere ontwikkeling kunnen komen.

Christen *te worden*, dat beteekende *toen* nog iets anders dan *nu* Christen *te zijn*, het gaf een volslagen ommekeer in het geheele volksbestaan, het opende nieuwe gezichtspunten in 't maatschappelijke, zoowel als in 't staatkundige. het was de onvermijdelijk eerste stap tot beschaving, d. w. z. tot een meer intellectueel en tot een hooger moreel, tot een meer redegevend,

een meer individueel en een meer zich zelfbewust bestaan. De komst van het Christendom stond in die dagen gelijk met eene maatschappelijke revolutie, en vormt waar zij optreedt in hare gevolgen de eigenaardigste en weldadigste revolutie, die de geschiedenis ons heeft opgeteekend. Gelijk bij elke revolutie, zoo was ook hier een partij van behoud, 't zij dan uit eigenbelang, 't zij omdat men wars was van iets nieuws, en van daar dat het zwaard van Karel den Groote den knoop eindelijk wel moest doorhakken „laat u doopen tot Christen of sterf."

En van uit het Groene Eiland, van uit Ierland, dat reeds in de 5e eeuw door St. Patrick tot het Christendom was gebracht, kwamen zij tot ons die geloofshelden, de eersten en de besten van hun land, een Willebrordus, een Bonifacius, een Willehadus, eene Walburga, alles en allen achterlatend, om in voor hen onbekende streken, om aan hen onbekende natuurgenooten, om aan onze heidensche voorouders, als 't kon, moest het zijn zelfs met opoffering van eigen leven, de Christelijke godsdienst te brengen en hen tot Christenen te bekeeren.

Het was eene uiterst moeitevolle, eene dikwerf bijna hopelooze taak, om die stoere koppen onzer voorouders, wier taal zij natuurlijk eerst moesten leeren spreken, ontvankelijk te maken voor hun leer, en dat konden zij eerst, nadat zij hun vertrouwen hadden gewonnen, door hunne zieken te genezen, door hen met goeden uitslag bekroonden raad te geven ten opzichte van hun vee, of van hun land, of van hun woningbouw, en eerst zóo langs individueelen weg de harten winnend, wonnen zij eindelijk ook de hoofden, en zóó op het laatst den geheelen mensch.

Te *Utrecht*, alwaar de Frankische koning Dagobert I, na deze stad destijds *Trecht* of *Viltenburg* geheeten, omstreeks het jaar 630 op de Friezen veroverd en den Romeinschen burgt aldaar herbouwd te hebben reeds ten jare 630 een klein eenvoudig houten kerkje, het St. Thomaskerkje voor de eerste Christenen gesticht had, dat evenwel door de Friezen reeds spoedig verwoest was, te *Utrecht* kwam in 695 Sinte Willeboort (*
„daer hij vaste bij Sinte Thomas-kercke die gedestrueert
„ende nedergevallen lach, een bedehuys dede maecken
„in die eer des Heiligen Cruces ende sette ende wijede
„die eerste Vonte t'Utrecht, opdat die geloovige men-
„schen eenen zekeren toeganck aldaer hebben mochten
„'t ontfaen dat Sacrement der Heiliger Dopen."

Zoo werd Utrecht, dat door Pepijn van Heristal reeds in 697 tot een Bisschopszetel verheven werd, het centraalpunt voor de verspreiding van het Christendom in deze streken, dat evenwel alleen dank zij de herhaalde overwinningen der Frankische koningen op de weerspannige Friezen stand hield, en eerst door Karel den Groote voor goed hier gevestigd werd.

Te *Voorschoten*, het oude *Foraschate* werd reeds spoedig daarna eene kerk gesticht, die op hare beurt de moederkerk werd van de kapellen te *Voorburg*, te *Veurne* en in het *Schakenbosch*.

Was de eindelijke zege van het Christendom met Utrecht tot uitgangs-, tot middelpunt, het belangrijkste feit voor de geestelijke en voor de intellectueele ont-

(* Zie de Klerk uit de Laage Landen bij der Zee. bladz. 18.

wikkeling dezer streken, de aanhoudende invallen der Noormannen, een gevolg van het krachteloos bestuur van Karel de Groote's zonen en kleinzonen, zij werden de oorzaak van eene in hare gevolgen hoogst belangrijke gebeurtenis voor de maatschappelijke en voor de zelfstandige staatsontwikkeling dezer streken.

Onder den indruk toch van het schrikbewind dier Noormannen, die de riviermonden binnenzeilende met hunne kleine schepen, alles verwoestend steeds verder landwaarts in drongen, *Wijk bij Duurstede*, de toen zeer belangrijke handelstad Dorestat, bij herhaling plunderden, *Tiel* verbrandden en zich zelfs langer dan eene halve eeuw te *Utrecht* vestigden, onder den indruk dier aanhoudende invallen was het, dat volgens den Klerck uit de Laage Landen, „in het jaer ons „Heeren achthondert LXIII, des negenden dages voir „Sinte Jansdach nativitatis, als de Coninck der „Vrancken Kaerl die Cale, die was Lodewijcks soen, „die Grote Kaerls soen was. sat in eenre stede. die „Pladeel (* heete, ende plach te staen in Brabant „opter Kempen, daer hij vernam dat die Deenen ende Noor-„mans Hollant verwoest hadden, ende dat volck doot „geslagen; ende om des wille zoe gaff hy doer beede „Haghens des eedelen Grave, eenen genoemt Didericke „of Dirck, die des Princen Walcherius Broder was, „geboren van der Crone van Vrancken al Hollant ende „die Kercke 't Egmonde mit hoeren toebehoeren, dat's „te verstaen van Zuythardeshage ter voertrap van „Kinche toe .... Ende geven onsen lieve getrouwen

(* Sedert Bladel genaamd bij Reuzel in de Meyerijsche Kempen gelegen.

„Manne Dirck voirsz. alle 't voirsz. lant mitten dienst-
„luden, die daer nu in sijn of namaels in woonen sullen,
„mit bosch, mit mersch, mit weijde, mit water ende
„mit heijde, ende al datter toebehoert; Ende gebiede,
„dat hem nijemant hinder doe, om dat wij willen dat
„dese gifte gestadige blijve totten eewijgen dagen, zoe
„hebben wij dese letteren bezegelt mit onsen vingerlin
„van goude, gegeven tot Pladeele."

Het is aldus, dat ons de oorsprong van het Graafschap Holland wordt medegedeeld.

Met dezen Edelen Heer Diderik of Dirk begint volgens de aangehaalde schrijver, de geschiedenis van het Hollandsche Gravenhuis; waarschijnlijk waren de beide Graven Gheerhof en Dijbbout, die bij de verdediging van het Forum Adriani in het jaar 856 tegen de Noormannen sneuvelden, met dezen Dirk den Eersten verwant, en hadden zij als Gouwgraven van *Masaland* en van *Rinland*, namens den Frankischen Vorst, reeds het bewind over deze streken, hoe het zij, de geschiedenis van het Graafschap Holland, zij vangt eerst aan met deze beleening door Karel den Kale. De oudste brief echter, dien wij bezitten. waarin dit Graafschap bij name genoemd wordt dagteekent eerst van het jaar 1054 en het is eerst Dirk III, die in een onzer overgebleven archiefstukken van 1083 als Comes Hollandensium voorkomt.

Zoo was dan naast het Bisdom van Utrecht alhier eene tweede macht, het Graefscap van Hollant ontstaan, machten, beiden gevestigd door Frankische Vorsten,

en dat niet *ten koste* van hun Rijk maar met geen ander doel, dan om *hun* Vorstelijk gezach in deze streken te bevestigen, verder uit te breiden en te verdedigen.

En die beide machten, de geestelijke en de wereldlijke, aanvankelijk vertegenwoordigd door twee hoofdambtenaren van denzelfden Vorst, verplicht elkaar te steunen en slechts het Rijksbelang in het oog te houden, zij ontwikkelden zich van lieverlede tot twee vrij wel onafhankelijke heerschappijen, beiden er op uit om hun rechtsgebied en hun bezit te vergrooten, beiden al heel spoedig het Rijksbelang achterstellend voor het plaatselijk en voor hun eigenbelang, zoodat eerlang de samenwerking van weleer plaats maakte voor onderlinge wrijving, voor strijd zelfs; welnu, die beide machten, zij zijn de uitgangspunten, de twee grondzuilen van ons tegenwoordig volksbestaan.

De Kerk van Utrecht, wier geestelijk bestuur ongeveer $^2/_3$ gedeelte van ons Nederland omvatte, zij werd voor een groot deel de stichtster en de leidster der tallooze Kerkelijke stichtingen, die zoo op het laatst der 12e als in den loop der 13e eeuw allerwege in ons land verrezen en ongemerkt de oorsprong werden van tal onzer dorpen en van vele onzer steden.

En de school, welke Willebrordus aan zijne kloosterstichting te Utrecht verbonden had, „in monasterio quod Trecht nominatur," die school eerst hoogst bescheiden van inrichting en taak en klein van omvang, zij werd nadat de Noormannen ten jare 917 eindelijk voor goed verdreven waren, en Bisschop Balderic van Cleef de stad Utrecht herbouwd en ommuurd had, en de Godshuizen van Sint Maarten en van Sint Salvator had

hersteld en opnieuw bevolkt, die school zij werd in de 10de eeuw, eene der belangrijkste van West-Europa, alwaar zelfs van uit Gallicië, van Zwaben en Beijeren, van uit Saksen en Brittanniê jongelieden kwamen om te studeeren, of om tot priesters en geloofsverspreiders en tot wetenschap-brengers en volks-opvoeders te worden opgeleid.

En de Bisschop van Utrecht, hij was aanvankelijk slechts de Eerste onder de priesters zijner diocees, uitsluitend het hoofd zijner geestelijken en de bestuurder der geestelijke aangelegenheden, terwijl een Graaf, de Graaf over den Gouw Nifterlake, binnen welken Gouw Utrecht gelegen was, namens den Keizer, binnen Utrecht recht sprak, wanneer noodig, krijg voerde en er den fiscus vertegenwoordigde.

Van lieverlede echter werd Utrechtsch Bisschop Wereldlijk Vorst tevens; door giften en schenkingen, zoowel van nederigen als van hooggeplaatsten, werden de rechten en vooral de bezittingen der oude Sint-Maartenskerk en die van het Bisdom steeds uitgebreider en steeds omvangrijker en de Bisschoppen daardoor onwillekeurig zoowel geestelijke als wereldlijke Machtvoerders, en daar nu de wereldlijke zaken hier beneden meestal meer zorg baren en meer tijd vragen dan de geestelijke zaken, zoo zien wij niet zelden in vervolg van tijd, een Bisschop met het zwaard in de hand zijne legers aanvoeren en meer er op uit om land en goed, dan om zielen te veroveren.

Doch gelijktijdig met en naast het zich aldus ontwikkelende Bisdom, ontwikkelde zich het Graafschap Holland.

Ook hier, in het Graafschap, is in den aanvang alles hoogst bescheiden, alles uiterst eenvoudig. De Graaf toch, oorspronkelijk slechts de eerste ambtenaar zijns Keizers, diens plaats- of stedehouder, in wiens naam hij recht sprak, namens wien hij belastingen hief en ten behoeve van wien hij voor rust én voor vrede én voor bescherming van de zwakken of hulpbehoevenden zorgde, de Graaf, hij was wel beleend met meerendeels woeste bosch- en moeras- en duin-gronden, doch hij was geen bezitter dier gronden, slechts gebruiker, slecht vrucht-trekker, met de taak van verdediger, meer niet.

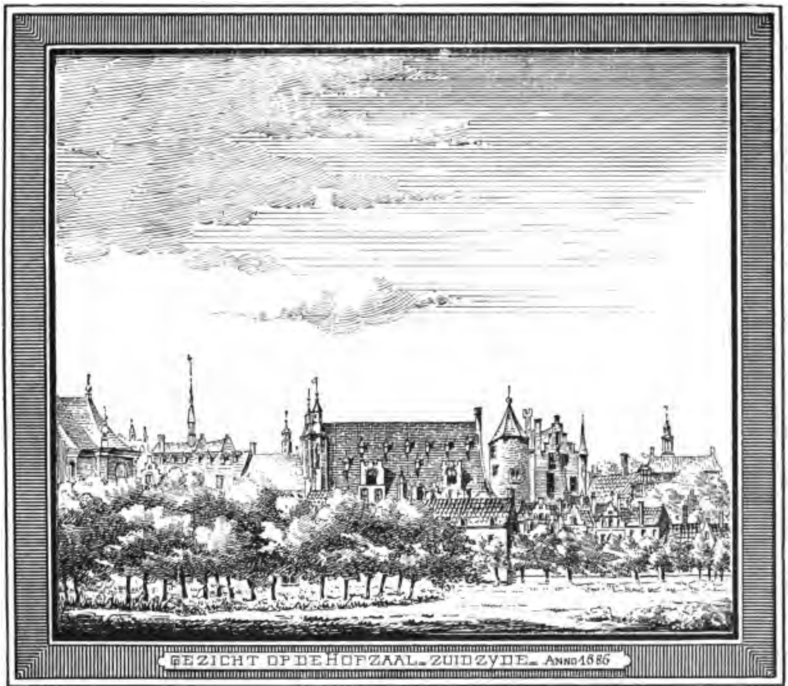
De maatschappelijke positie onzer eerste Graven, zij was dan ook eene hoogst bescheidene, rondtrekkende om recht te spreken, uittrekkende om de kusten te verdedigen, tol heffende, wegen aanleggende, tienden innende, de kerk beschermende, in één woord, over alles en over allen toezicht houdende voor zijn Vorst, en verblijf houdende hetzij binnen een ruw houten landhuis, een soort blokhuis, door eene palisadeering omgeven en beschut, hetzij binnen de ommuring van een voormalig Romeinsch kasteel, of in de toevallige reste eener Romeinsche villa.

Doch de Keizer, hij resideerde zoo tal van dagen reizens ver van dit in *zijn* oogen, zoo onbeduidend Graafschap Holland, hij was voortdurend zóó druk bezet met *Zuid-Duitsche* of met *Italiaansche* of met kerkelijke aangelegenheden en hij bezat bovendien zóó weinige van de eigenschappen van eenen Karel den Groote, dat het niet te verwonderen valt, dat onze Graven, deze omstandigheden ten eigen bate, tot eigen gezachs- en machts-uitbreiding benutteden.

Daarbij kwam, dat de Graven uit het Hollandsche Huis meerendeels merkwaardige Mannen waren, blijkbaar altijd op hun „qui vive' tegenover den Keizer, tegenover den Bisschop, tegenover den Vlaming, tegenover al hunne buren, mannen bovendien, die niet alleen medegingen met hunnen tijd, maar die tevens de teekenen en de stroomingen der tijden voorzagen, en die stroomingen wisten te leiden tot hun voordeel en toen dan ook ruim vier eeuwen nà dien giftbrief door Karel den Kale te Pladeele gegeven met den zoon van Floris de V het Hollandsche Huis uitstierf, had, dank zij de leiding en dank zij de opvolgende daden van het 20 tal Graven uit dat Huis, Holland reeds een standpunt van bloei en reeds een standpunt van welvaart en van vrijheid bereikt, als wij ten dien tijde alléén in Vlaanderen en in Italië terugvinden.

De taak, die elke zoon uit dat Huis van zijn vader, elke opvolgende van elken voorgaanden Graaf, als iets dat van zelf sprak, scheen over te nemen, was: uitbreiding van gezach, uitbreiding van bezit, en zich eene steeds onafhankelijkere positie tegenover den Keizer, hun leenheer te verzekeren.

Reeds nà Dirk den I^e^ zien wij het leen als een erfelijk leen overgaan op zijnen zoon Dirk den II^en^, en *die* zoon, hij reeds wist te bewerken dat Keizer Otto den IIIe, in Augustus van het jaar 985 op het Rijkskasteel te Nijmegen logeerende, hem al hetgeen hij in leen had overdroeg, in vollen vrijen eigendom, „in proprium, in perpetuum", met de macht om weg te schenken, te verruilen en daarmede allenthalve naar welgevallen te handelen — en de kleinzoon van dezen Dirk

GEZICHT OP DE HOFZAAL. ZUIDZYDE. ANNO 1686

Naar J. Kip

den IIen, hij gevoelde zich reeds machtig genoeg om zonder 's Keizers toestemming ten jare 1015 de Maas, door middel van een versterkt tolhuis, het huis ter Merwede, ter plaatse van het tegenwoordige Dordrecht, aftesluiten; machtig genoeg ook, om, toen Keizer Hendrik de IIe in 1018 te Nijmegen het Paaschfeest vierende, hem gelastte, dat tolhuis aftebreken en de tolheffing op de Maas aldaar te staken, aan die lastgeving niet te voldoen, maar zijn tolhuis zóó te versterken en zóó te verdedigen, dat het vereenigde leger van Hertog Godfried van Lotharingen en van Bisschop Adelbold van Utrecht, uitgetrokken om het, involge 's Keizers opdracht te verwoesten, aldaar den 29e Juli van dat jaar geheel verslagen werd, zoodat dit tolhuis, waaraan de stad Dordrecht haren oorsprong dankt, sedert in het ongestoorde bezit der Hollandsche Graven is gebleven.

Te gelijkertijd ook, trachtten de Graven zoo noord- als noord-oostwaarts hun gebied uit te breiden; reeds „Dirk de IIe beginde in twedracht te worden mitten „Westvriesen, daer hij tegens oirlochde ende street ende „maectse hem onderdanich. Ende dwancse daertoe dat se „hoeren doeren van hoeren huysen in dat Oist maecten, „ende di soe leege, dat zij in den inganck ende in den „uytganck bocken ende neijgen mosten in onderdanicheyt „hoeren rechte Heere, wanttet een onbekent volck „was van wanseeden” — aldus schrijft de Klerck uit de Laage Landen bij der Zee, in zijn Chronyk van Holland. —

Doch de onderdanigheid der Friezen was telken male slechts van zeer korten duur; het was geen volk om onderdanig te zijn, geen landstreek ook om met eere veroverd of in bezit gehouden te kunnen worden, on-

toegankelijk als het bijna was door zijn moerassen, zijn wouden en zijn plassen, doch de Hollandsche Graven zij schenen het zich nu eenmaal tot levenstaak te hebben gesteld om de Friezen te onderwerpen, en om behalve Graven van Holland, ook Graven van West-Friesland te willen zijn en hoezeer meer dan één hunner die taak met zijn leven heeft moeten betalen, elke volgende Graaf hij rustte niet aleer hij de dood van zijnen gesneuvelden voorganger had gewroken, en zoo werden de West-Friezen, eindelijk na drie eeuwen van strijd. ten jare 1290 door Floris den Ven voor goed bedwongen; „alstoen kwamen alle die poorteren vóór den „Grave te samen, dien gemeenlijcke met vrijen moet „wille hulden met gestaefden eede, dat zij hem ende „zijnen Nacomelingen, Graven tot Holland, kenden voir „hoeren rechten Lansheer."

Doch het was niet enkel door behulp van het zwaard, niet enkel door ruw geweld en door eene zekere brutaliteit, toen „het recht van den sterkste" genoemd, dat onze Graven, hooghartige, vermetele en ondernemende Ridders als zij waren, hun doel, vergrooting van aanzien, van macht, van invloed en van grondgebied trachtten te bereiken, zij bezigden daartoe ook andere middelen, en volgden daartoe ook nog andere wegen.

Door het sluiten o. a, van huwelijksverbintenissen met aanzienlijke vorstelijke familiën, met de dochters van Hertogen, van Koningen of Keizers wisten zij inderdaad hun invloed te vergrooten; steun en aanhang te erlangen op de Rijksdagen; tegenwicht te ontwikkelen tegenover den invloed der Bisschoppen, der Vlamingen en der Lotharingers; bondgenooten te winnen voor nieuwe ondernemingen, of middelaars bij grensregelingen, en, wat vooral *hun* volk ten goeden kwam,

tevens nieuwe handelswegen te openen, en vrijdom van tollen te erlangen, waardoor de nijverheid, de handel en scheepvaart, en dus de welvaart, in hooge mate bevorderd werd, 't geen natuurlijk hen zelven mede ten goede kwam.

Door het stichten van kloosters en van abdijen, zooals die te Egmond en te Rijnsburg. welke zij, ten einde ze te vrijwaren voor het Geestelijk oppergezach van de Bisschoppen van Utrecht, in de directe bescherming der Pausen opdroegen, bevorderden zij de beoefening en de verspreiding van wetenschap en van kunst, en zorgden zij tevens voor een refugium voor *die* hunner familieleden of onderzaten, die in *die* dagen vooral, het rustige en het bespiegelende, kalme kloosterleven verkozen boven het meerendeels nog vrij onrustige en nog vrij onzekere Maatschappelijke leven; trouwens de kloosters, althans velen dezer, het waren in *die* dagen, kerken, scholen, academiën, kunst-ateliers, en werk- en oefen-plaatsen tevens, alwaar men de kundigste en de begaafdste mannen op theologisch, philosophisch, wetenschappelijk, economisch en kunstgebied bijeenvond; het waren de ontwikkelings-centra, die in voortdurend contact met andere geestelijke stichtingen derzelfde, of van andere orden, zoo in- als buitenlands, toen beschikten over een schat van ervaring, eene ervaring, in eeuwen, op elk gebied van het weten en van het kunnen opgedaan.

En opdat eene abdij als die te Egmond, zich geheel en al aan die taak, ontwikkeling van al wat ontwikkeling zocht of behoefde, kon en zou wijden, begiftigden zij, de Graven, haar met tal van bezittingen, met tal van privilegiën en met kostbare handschriften, en zoo werd deze abdij, de belangrijkste en de nuttigste

in hun Graafschap, welke abdij zij tevens bestemden tot hun Mausoleum, want het was dáár, in de Grafkelders onder het koor dezer kerk, dat zij, de Graven, wenschten dat hun stoffelijk overschot zou worden bijgezet, en, dat zij als wachters op de grenzen van hun Kennemerland wilden uitrusten van hun taak, aan de kloostersbroeders de zorg overlatende om voor het heil hunner zielen te waken.

En terwijl zij Kloosters en Abdijen en Kerken stichtten *binnen* hun gebied, namen zij tevens reeds gestichte of wel *buiten* hun Graafschap gelegen abdijen onder hunne hooge bescherming, en ook ruilden zij soms met deze van grondgebied, ten einde het ter verdediging te ver of te geisoleerd gelegene te verwisselen tegen meer nabijgelegene, aan het geheel meer ten goeden komende en dit meer afrondende landstreken, en hunne broeders en jongere zonen, zij stelden dezen aan, 't zij tot stedehouders over onderdeelen van hun gebied, 't zij tot baljuwen, of wel zij begiftigden hen met uitgestrekte landgoederen en stonden hen toe daarop een Kasteel te bouwen en zoo ontstonden de stamhuizen van Teylingen, van Brederode, van Voorne, van Haemstede, en zoo vele andere; en bleek het mogelijk, dan zorgden zij dat hun zonen of verwanten werden verkoren tot prior of tot abt over de belangrijkste kloosters of abdijen, of ware het mogelijk, tot Bisschop van Utrecht.

En daar persoonlijke moed, kracht en behendigheid in *die* dagen mede belangrijke factoren waren, zoo zien wij onze Graven deelnemen aan tournooien en aan kruistochten, kortom de Hollandsche Graven, zij waren overal te vinden, wáár, hetzij eer, hetzij voordeel te behalen viel; geen wonder dan ook, dat, gesteund door

eene nijvere, arbeidzame, matige en mede op *haar* voordeel bedachte bevolking, het Graafschap Holland snel toenam in ontwikkeling, in aanzien, in bloei en in welvaart,

Reeds van Floris den IIen af, reeds in het begin der twaalfde eeuw, waren de Hollandsche Graven onder huns gelijken bekend door hun grootsche hofhouding, waarin wij reeds Edelen aantreffen in de betrekking van spijsdrager en in dien van schenker; nog ééne eeuw later, en aan den jeugdigen Graaf Willem den IIen wordt de Duitsche Keizers kroon aangeboden, en beschouwd als een Vorst, machtig en krachtig genoeg om aan het pauselijk gezach in Duitschland en in Italië straks wereldlijken steun bij te zetten.

Hoezeer bij voortduring bedacht op eer en gewin versmaadden zij, de Graven, toch mede niet de verstrooiingen en de verpoozingen des levens; vooral de jacht was éen hunner aangenaamste verpoozingen, waartoe de uitgestrekte bosch- en geest-gronden. destijds een wildert of wildernis genoemd, met de daarin aanwezige wolven, vossen, herten en reeën, ruimschoots gelegenheid aanboden.

Vooral „*Het Haghehoute*" zooals de boschstreek tusschen 's Gravezande en Leijden toen genoemd werd, was een hunner uitverkoren jachtgronden, en in *dat* Haghehoute, lieten zij dan ook reeds vroegtijdig een jachthuis timmeren,waarin zij,desgewenscht,een jachtmaal of feest konden geven, of, overvallen door slecht weêr, een veilig onderdak konden vinden, en dat eenvoudige jachthuis, het werd later de toevallige oorzaak van het ontstaan van ons *'s-Gravenhage.*

Evenals Brussel haar ontstaan moet te danken hebben

aan een jachtslot door Karel, Hertog van Lorraine in de 10e eeuw, in de wildrijke bosschen van Soignies gebouwd, evenzoo, hoezeer eerst een drietal eeuwen later, bepaalde de aanwezigheid van dat jachthuis in het *Haghehoute*, Graaf Willem's keuze omtrent de plaats alwaar hij zijn kasteel zou bouwen; dat kasteel, het kasteel „die Haghe", het werd gebouwd, en daaromheen verrees al spoedig een *dorp*, dat een viertal eeuwen den naam van *dorp* bleef behouden, al was het dan ook volgens Huygens „het dorp der dorpen", dat daarna werd opgenomen onder de z. g. n. „kleine steden", en dat thans in zielental reeds Neêrlands derde stad en zijn *eerste* is als Vorstelijke Residentie, als zetel der Regeering, én door hare ligging bij zee en omgeven door bosch en duin.

Aan den bouw van *dat* kasteel „die Haghe" dankt niet enkel de stad 's-Gravenhage haar oorsprong en zijn, maar *dat* kasteel, sedert, tevens de zetel van het Grafelijk en van het dit opvolgend bewind, is in dubbele mate van historisch belang, namelijk als centraalpunt in onze geschiedenis, en als het uitgangspunt voor de wording van 's-Gravenhage.

Waar hadden onze Graven vóór dien hun regeeringszetel?

Onze eerste Graven, zij hadden geen vast verblijf; niet, wat men nu eene Residentie noemt. Als Stedehouders of vertegenwoordigers der Frankische Vorsten toch, waren zij verplicht om jaarlijks het hun door den Vorst toevertrouwde gewest, hun Graafschap, een of meermalen zelfs, rond te reizen, ten einde in *eigen* persoon recht te spreken, zich zelven te overtuigen of alles goed werd beheerd, of niemand ongelijk werd aangedaan, en tevens om alle inwonenden in staat te stellen

zich met hunne klachten, wenschen en begeerten onmiddellijk tot hen te kunnen wenden.

Dit eigenaardige gebruik, één der wijze instellingen nog van Karel den Groote, het bleef van kracht, ook toen de Graven in plaats van ambtenaren des Keizers diens Vasallen geworden waren, en als zoodanig zich van lieverlede onafhankelijk,zich zelven als Landsheer, en de inwoners als *hunne* onderdanen gingen beschouwen; toen vooral, was het in hooge mate nuttig om zich in persoon te overtuigen van de belangen en van de behoeften der landzaten, en om niet alleen in hoogste instantie, maar tevens om op gezette tijden overal in persoon recht te komen spreken, zich zelven met eigen oogen te vergewissen van de veiligheid en toestand des lands, van de houding hunner onder-vasallen, toezicht te houden op eigen bezittingen of stichtingen en de opbrengst der tienden of beden te bevorderen of in ontvangst te komen nemen.

En zoo zien wij onze Graven, vergezeld van eenige Edelen en van hunnen Secretaris of Clerc, jaarlijks hunne Landstreken, hunne hoeven en de steden eens, en vele dezer, zelfs meermalen, bezoeken, en aldaar, terwijl het gezach van hun vertegenwoordiger, den Drost of Baljuw zoolang geschorst werd, in persoon de vierschaar spannen en alles regelen wat ter voorkoming van geschillen, ter water-keering en ter bevordering of voor de veiligheid van den handel noodig, nuttig of gewenscht was.

Uit de verschillende, nu nog aanwezige oude stukken, onze oorkonden, als daar zijn, de handvesten, de keuren, de verdragen, de gift- of gunst-brieven der Graven, die alle niet alleen den dag maar ook de plaats hunner onder-

teekening vermelden, blijkt het duidelijk *waar* zij zich achtereenvolgens bevonden en met behulp van den reiswijzer door wijlen den Rijksarchivaris Mr. L. Ph. C. van den Bergh daaruit afgeleid, kan men inderdaad onze Hollandsche Graven voor een groot deel op hun rondreizen of tourneeën, van plaats tot plaats, volgen en zich tevens door raadpleging dier oorkonden eenigermate een denkbeeld vormen van hun werkkring en taak.

Op zoodanige rondreis nu, nam de Graaf zijn intrek, hetzij op zijn eigen landhoeven, hetzij in eene der abdijen als die te Egmond, of die te Middelburg, die zijn bizondere bescherming en gunst genoten, hetzij in eigen herbergen, hetzij in eigen huizen of Hoven.

Ten behoeve zijner tourneeën toch, had de Graaf zich in vele steden het bezit of het gebruik van een huis, van eene *Grafelijke Herberg*, verzekerd, dat voor hem altijd openstond, waarin hij met zijn „ghesinde" zijn intrek kon nemen, zoo dikwijls hij zich in de stad mocht bevinden, en dat daartoe door een „'s Gravenwaerd" werd bewaard, bewoond en rein gehouden.

Zulk eene herberg verzekerde de Graaf zich meestal door aan een vermogend poorter, die toch voor zich zelven van plan was een ruim huis te bouwen, eene somme gelds tot de timmeringe ter hulpe te geven, onder voorwaarde, dat dit huis voor hem den Graaf en zijn gevolg, telkens als hij de stad bezocht *„eene opene Herberg"* zou zijn; was zoodanig huis voltooid, dan droeg de bouwheer dit op aan den Graaf en ontving het van dezen weder tot een onversterfelijk leen terug.

Aldus was ten jare 1341 Jan Pont, een aanzienlijk poorter en schepen, 's Gravenwaerd tot *Aemstelredamme*, en tevens „voorschieter van ghereeden gelde" als 'sGraven beurs ledig mocht zijn, eene kwaal, waaraan die beurs nog al eens lijdende was. Te *Rotterdam* was het huis van Jan Pieterszoon, 's Graven Herberg, te *Schiedam* was zekere Reinout 's Gravenwaerd, te *Dordrecht* was het huis van Henegouwen in de Voorstraat, de Gravelijke Herberg, welk huis eerst in 1883 is gesloopt; te *Alkmaar* had Willem de IIe zich in 1252 „digt bij „'t waeter van de Miendt, een Huijs doen stigten tot „zijner Herberge, als hij zich ter Stede zou bevinden."

In andere steden echter bezat de Graaf een *kasteel*, waar hij Hof hield, als hij ter plaatse was, hoezeer wij ons van zoodanige kasteelen geene al te groote voorstelling mogen maken, want men woonde in de 11e, 12e en 13e eeuw op hoogst bescheiden voet, en meer dan één Grafelijk kasteel dier dagen, zou door menig uwer voor eigen gebruik zelfs, werkelijk ten eenenmale onbewoonbaar zijn verklaard, zoo weinig ruimte en vooral zoo weinig comfort bood het aan.

Met uitzondering van het huis des Graven, ja menigmaal zelfs met inbegrip van dit, werd alles toen nog van hout gebouwd, en de daken gedekt met stroo of met riet of zelfs met graszoden; slechts zeldzaam nog zijn ze gedekt met houten leien of scaliën. Alléén de gevangenis was overal van *steen* gebouwd, en wordt dan ook in de litteratuur dier dagen kortweg niet anders dan „*de Steen*" en de cipier „*de Steenbewaarder*" genoemd,

Johan Veldenaar zegt in zijn kronijk:

»De Hertog Godevaert stichte in 't jaer 1071 die »stede van *Delft*, ende hi dede een schoon kasteel bi

„make, daer hij sijn woonstat hield met sijn gesin, „ende alwaer hi in 1075 op het heimelick gemack „laeghartig vermoord werd."

Smallegange zegt in zijn Cronijck van Zeeland:

„Binnen di stede van *Ziericzee* hadden de Graven „voormaels een schoon Casteel, rondsomme wel be„muert, doen bouwen, waerin zij haer onthielden, soo „wanneer zij haer tot Ziericzee lieten vinden. Doch „hetselve is met der tijt vergaen, en op deselve Erve „stond nadien, een Huys daer de Burchgrave sijn „hooge Vierschare houdende was, welk genoemd wierd „'s Graven-Hof en lach bij 't marctveld achter de Mon„sterkerk. Tweemael 's jaers placht de Graef of sijnen „Momboor er de Hooge Vierschaer te houden."

Gouthoeven zegt in zijn Cronijck:

„Dat de oude Graven van Holland tot *'s Gravenzande* „een Slodt hadden, daar se des somers haer meeste „vertreck hadden"; van dit slot zijn in 1546 de fundamenten teruggevonden. „De memorie van dit Palays „offte Hof leeft nog voort in de Hoflaen, ende in het „Hoflant in 's Gravesande zeer bekent, en 't huys, daer „vóór den oorloghe den Pastoor woonde, plagh eertijts „de Keucken te zijn van 's Graven Hof."

Ook binnen de stad *Leiden*, Hollands eerste stad destijds, en „de kamer van Holland" geheeten, stond weleer bezijden de Pieterskerk een Grafelijk slot, door diepe grachten omgeven en tegenover den Koningsweg met eene brug, „die men ter Hove gaet."

„Op *dit* Gravelijk Slot was het, dat in Augustus van het jaar 1228, Willem de IIe, de stichter van 's-Gravenhage geboren werd; hier ook was het, dat het Grafelijk gezin zich onthield, toen in 1235, een bode het bericht kwam brengen van den zoo

onverwachten dood van Willem's vader, van Floris den IVen en op ditzelfde slot werden bij gelegenheid van de geboorte en van den doop van Floris den Ven, door Willem den IIen schitterende feesten gegeven, en de Pieterskerk, tot aandenken aan dat doopfeest, vergroot met eene prachtige kapel en verrijkt met eene kostbare doopvont.

In het jaar 1360 evenwel gaf de toenmalige Graaf Hertog Albrecht van Beijeren deeze zijne Woning, Hof, en Boomgaard in leen aan Heere Gerard van Egmond onder dit beding, „dat het zijne opene herberg zou „blijven, en er altijd twintig bedden met hun toebehooren te zijner dienste gespreid zouden staan." — Aldus, Van Mieris.

Van geen dezer Gravelijke verblijven evenwel, noch van dat *Delft*, noch van dat te *Zierikzee*, noch van dat te *'s Gravesande*. noch van dat te *Leiden*, en evenmin van de Grafelijke lusthuyzen te *Aelbrechtsbergen* en te *Vogelensanck* is iets overgebleven; zelfs geen ruïnes er van resten ons. 't is alles spoorloos verdwenen, of wel de plaats waar zij stonden, zoo bezet met andere gebouwen, dat men zich daar thans bezwaarlijk zelfs een Grafelijk Slot kan denken.

Alleen de stad *Haarlem*. zij heeft nog het voornaamste gedeelte van haar oud-Grafelijk kasteel bewaard; wel is waar niet meer volkomen intact, maar toch is er nog zooveel over, dat wij ons, eenigermate kunnen voorstellen, hoe dit gebouw er in de 13e eeuw, zoo uit- als inwendig, uitzag. Het is de van groote baksteenen opgetrokken, door pilasters met segmentbogen geleedde en nog met kanteelen voorziene vleugel van het Raadhuis,

dat, staande aan de Markt, „aen de pueije, ofte gevel, eer-„tijts met ouder Graven beeldenissen uijt steen ge-„houwen, versiert was, ende zich zeer heerlick toonde." (Aldus J. J. Orlers in zijne Beschijving der Stad Leyden.)

En de vestibule van dit Raadhuis, het is nog de oude Hal of de Groote Zaal, waarin een Floris de IVe ten jare 1233, waarin een Willem de IIe ten jare 1242 en 1247, 't zij recht spraken, 't zij Hof hielden, 't zij feesten gaven, of wel de privilegiën onderteekenden waaraan Haarlem haar vroegtijdigen bloei te danken had.

In dit gebouw, waarin de laatste Graaf uit het Hollandsche Huis, Jan de Ie ten jare 1209 stierf, en in die zelfde ruw afgewerkte en zoo eigenaardig eenvoudige en groote zaal met hare zware, geel bruin gevlekte eiken moerbalken, gesteund door karbeels en muurstijlen, was het, dat den 23sten September van het vorige jaar Haarlemsch Gemeentebestuur onze beide Koninginnen ontving en een ontbijt aanbood.

De tegelen vloer, hij was toen met een zacht rood tapijt gedekt; de wanden waartegen de van ouderdom zwart geworden beeltenissen der Graven en Gravinnen hangen, zij waren versierd met een lambris van roode stof aan een mat gouden lijst bevestigd; de deuren welke die zaal ontsieren, zij waren zeer wijselijk gedekt met zware gordijnen aan ringen hangende; en aan de oude moerbalken hingen een vijftal glinsterend gepoetste koperen kaarsen-kronen, terwijl in groote vergulde letteren het „welkom!" boven den hoofdingang prijkte, en er eene keur van planten ter weerszijden langs de breede trap geplaatst was, die van uit de Hal naar de raadkamers leidt.

En na den eersten welkomsgroet, hernam Haarlemsch

Burgemeester, hernam de waardige Heer Jordens het woord en sprak:

„Hier in het hart van Holland, staan wij op klassieken „grond. De feestdisch is voor U aangericht in de Groote „Hal van het Slot, alwaar de oud-Hollandsche Graven „in de 13e eeuw reeds hun Hof, en hun verblijf hielden.

„Reeds 600 jaren zijn er verloopen sedert Graaf „Willem de IIe, sedert Floris de Ve hier, in deze eigenste „zaal, ter feest-disch aanzaten.

„Ziet, boven onze hoofden hangt eene herinnering „aan den eersten Groenlands-vaarder, aan Linschoten, „die het in 1596 meegebrachte walvischbeen aan zijne „geboortestad vereerde. De meesterstukken van onzen „grooten Haarlemschen schilder, van *Franz Hals*, door „Uwe Majesteiten bereids bewonderd, versieren het ge„bouw, welks groote Hal thans onze feestzaal is. Het „is dus een klassiek plekje gronds, al waar Uwe Maje„steiten, naar de oude gewoonte van Neêrlands Vorsten „thans hare „blijde incomste" vieren."

Zoo sprak de Heer Jordens, aldus Hare Majesteiten eene ontvangst bereidende, indrukwekkender, waardiger en eigenaardiger dan eenige andere ontvangst had kunnen zijn, dan eenige andere Stad Haar had kunnen bereiden, want geen enkele Stad in Nederl. beschikt over zoodanige feestzaal uit het verleden, Haarlem is daarin inderdaad eenig.

Was de woning, het zoogenaamde Hof der Graven, eerst betrekkelijk klein van omvang en hoogst eenvoudig, wijl zij meest op reis zijnde meer logeerden dan wel woonden, en buitendien slechts een klein Hofpersoneel hadden, met de ver-

kiezing van Graaf Willem den IIe tot Duitsch-Keizer, ten jare 1247 werd dit anders.

Deze jonge Graaf van Holland, en Zeeland, die zich op 19-jarigen leeftijd vermat de toen werkelijk niet benijdenswaardige Keizerskroon door het toeval hem aan geboden, te aanvaarden, hij was een dier stoute, een dier onverschrokken Hollandsche Graven, die, gevaren niet achtend, elke gelegenheid tot machtsuitbreiding aangrepen, en als zoodanig nam hij nu in jeugdigen overmoed eene taak en een last op zich, waarvoor andere en machtiger Vorsten dan hij heuschelijk bedankt hadden.

Het bezit toch dier kroon, het verleende geen aureool van glans of van macht, het beteekende niets dan strijd, en wel een strijd van dien negentienjarigen Hollandschen Graaf met het toen nog zóó machtige Keizershuis der Hohenstaufen.

De Paus verbitterd op dit Hohenstaufsche Huis, had het van den Keizerskroon vervallen verklaard en liet na den dood van Hendrik van Thüringen onzen Willem tot Tegen-Keizer, of wel, zoolang hij nog niet te Rome gezalfd zou zijn, tot Roomsch-Koning uitroepen.

Wat bewoog dien jongen Graaf om zoodanige reuzentaak te aanvaarden? wat dreef hem om zijn bloeiend en rustig Graafschap als 't ware te wisselen tegen eene kroon, in wier bezit, want dit kon hij weten, hij zich eerst na jaren van inspanning en na jaren van strijd zou kunnen verheugen?

Het was zijn jeugd, het waren zijn ridderlijke eigenschappen, het was zijn behoefte aan breederen vleugelenslag, aan ruimer gebied, dat hem vol moed zich zijne verkiezing tot Roomsch-koning te Woeringen liet welgevallen, en vol hoop en vol goede verwachting was

het, dat hij ná de belegering en ná de eindelijke inname van Aken, zich dáár in de kapel van Karel den Grooten op Allerheiligendag van het jaar 1248 de Keizers-kroon op het hoofd liet zetten, begroet door de Hertogen, de Graven, de Baronnen en Grooten des Rijks met de woorden: „Den grooten en vreedzamen „Koning zij heil, eer, lang leven en overwinning.”

En in de Keizerlijke Burcht, door Karel den Grooten gebouwd, was het de eerste November-week van dat jaar 1248 met het geven van tal van feesten en met het verleenen van tal van gunstbewijzen. dat de gekroonde zijn werk aanvaardde, en zegt Melis Stoke: „Hoech draghende was hi ēn stoute sere, So dat hi hiet der Heren Here!”

En toen eindelijk de Duitsche Rijksaangelegenheden hem ten jare 1249 vergunden om een tijdlang naar Holland te gaan, *toen* was het, dat hij besloot om zich aldaar een kasteel te stichten het opperhoofd der Duitsche Staten, een Roomsch-Koning en straks een Duitsch-Keizer waardig, en dicht in de buurt zijner geboorteplaats Leiden, dicht bij Delft, waar zijne moei Richardis woonde, en dicht ook bij zijn Hof te 's-Gravezande, en bij het door zijne Moeder gestichte klooster te Loosduinen, en wel in het „Haghe Houte”. tegenover het aldaar aan de beek gelegen oud-Grafelijke jachthuis, koos hij de plaats alwaar dat kasteel zou worden gebouwd, en van alle zijden werden nu arbeidslieden en materialen ontboden en met den Paleys-bouw begonnen, die slechts door zijn vroegtijdigen dood werd onderbroken.

Mogen wij onze kroniek-schrijvers gelooven, dan was het in den winter van het jaar 1249 op 1250, welke

winter Koning Willem ongestoord in zijn Graafschap, en wel deels in Holland en deels in Zeeland doorbracht, dat hij in de maand Januari te 's-Gravezande zijnde, het ontwerp voor den bouw van zijn paleis „die Haghe" liet opmaken.

Dáár, zooals Meerman zegt, in het stille woud, dat zich uitstrekt van af de Maas tot aan de Zaan, te midden van het hooge geboomte, wilde hij, de Koning zich een verblijf stichten, waarin hij, eenmaal in het rustig bezit der Keizers-kroon, zijne Rijksdagen kon houden en de Duitsche Vorsten, de Rijksvasallen, en Grooten naar behooren zou kunnen ontvangen en herbergen.

Geen der Grafelijke verblijven toch, te Zierikzee, te 's-Gravezande, te Leiden of te Haarlem was daartoe in 't minst geschikt, trouwens ook het prestige eischte, dat de, althans in titel, *eerste* Vorst van Europa, een eigen, grootsch en hem waardig gebouw bezat, waarin hij allen ter Rijksvergadering kon nooden, waarin hij feesten kon geven, en waarin hij naar behooren Recht zou kunnen spreken in hoogste instantie.

Het is geen wonder, dat deze 23-jarige Vorst tot dit denkbeeld kwam; hij begreep zeer goed, dat het eenvoudig Grafelijk verblijf van zijnen Vader, hem — Duitsch-Keizer straks, — zou schaden in de oogen zijner machtige leenmannen, en in de jaren, welke hij sedert zijne verkiezing tot Roomsch-Koning in Duitschland had doorgebracht, had hij gezien hoe een Duitsch-Keizer logeerde en behoorde te logeeren en hoe de Rijks-Paleizen, waarop de Hohenstaufen, zijne tegenstanders resideerden, waren ingericht.

Het Rijks-paleis te *Nijmegen*, door Karel den Grooten op den Hunerberg aldaar gebouwd en door Keizer Frederik Barbarossa ten jare 1155 herbouwd, het kon hem hiertoe niet dienen, want uit dringenden geldnood, had hij tijdens de belegering van Aken dit paleis met het bijbehoorend gebied, en met de al de daarop wonende Edelen, Leenmannen, Stedelingen, Dienstbaren en Vrijgelatenen verpand of vervreemd voor 16.000 Mark, fijn zilvers, aan Graaf Otto den IIIen van Gelder.

Het Rijks-paleis te *Aken*, mede door Karel den Grooten gesticht, en alwaar hij, Koning Willem, in 1248 zijn acht-daagsch koningsfeest had gegeven, het kon hem daartoe evenmin dienen; het lag te ver buiten zijn erflanden, buiten zijn Graafschap, alwaar hij juist rust en verpoozing hoopte te vinden van de vele en van de drukkende lasten en van de bijna eindelooze bezwaren en moeiten aan zijn koningschap verbonden.

Van daar dat hij wilde bouwen, en hoe hij moest bouwen, dat had hij behalve aan deze Rijksburchten, vooral gezien aan het Reichs-Palast te *Ingelheim*.

Dat paleis toch te Ingelheim, tusschen Bingen en Mainz, bezuiden den rechter Rijnoever gelegen, het had in die dagen in Duitschland zijn weerga niet; door Karel den Grooten gebouwd, was het beroemd door zijn 100 marmeren zuilen uit Rome en uit Ravenna afkomstig, door zijn prachtvolle bronzen reliefdeuren, afgehangen volgens de sage in gouden posten, beroemd ook door zijn muurschilderingen en marmermozaïken, die de daden van een Alexander, van een Hannibal, van een Julius Cesar, van een Constantijn en van een Théoderik den Grooten voorstelden.

Tot *dat* paleis, ommuurd en omgracht, en door

Hohenstaufische aanhangers bezet, was hem op zijn tocht van Keulen naar Aken den toegang geweigerd, zoodat hij wel verplicht was geweest het toen te belegeren en zich stormerhand den 28sten Maart 1249 een toegang te verschaffen, waarna hij er een korten tijd zijn intrek had genomen.

Vol bouwplannen dus, kwam Koning Willem dien winter in zijn Graafschap terug, of zooals de Klerk uit de Laage Landen bij der Zee ons zegt:

„Nu is Coninc Willem in Hollant gecomen, daer „hij mit groter weerdicheyt ontvangen wort, als 't wel „recht was, ende quam rechtte voert *in de Haege*, „ende deede ontbieden verstandele wercklude, om een „Coninclijc Palleijs aldaer te maecken, dat noch huden-„daechs die Oude Sael heet."

En Goudhoeven zegt in zijn Hollandsche Chronyk:

„Dat Koning Willem bij rade zijner Heeren dat „Hof, dat t' *'s Gravesande* plach te wesen, getransle-„teert en overgeset heeft *in den Hage*, om aldaer te „tracteren de swaere saken des Rijks en des Lands, „om aldaer sulcke manijere dije glorie en eere van „Hollant andere natien, die daer dikwijls bij hem „quamen kondig te maken." —

Na dat jaar 1250, toen Konig Willem tot dien bouw overging, zijn er nu 643 jaren verloopen, en thans is het de vraag, wat blijkt er van *dat* paleis toen te zijn gebouwd; heeft hij inderdaad gesticht en voltooid een gebouw, waarin hij Rijksdagen kon houden, waarin hij zijn Keurvorsten en al de Geestelijke en Wereldlijke Hoofden van zijn Keizerrijk kon nooden en kon ontvangen en kon herbergen ook? —

Op die vraag, die inderdaad niet zonder historische,

althans niet zonder archeologische waarde is, meen ik, hoezeer niet dan na herhaalde en dan na zorgvuldige raadpleging der oudste op ons Binnenhof nog bestaande gebouwen, en na raadpleging tevens der voorhanden schrifturen betreffende dat tijdvak, te mogen antwoorden:

„Het ontwerp voor den paleisbouw, in zijn geheel, is zeer zeker door Koning Willem vastgesteld, doch aan dat ontwerp is vóór zijnen dood, blijkens de daar van nog bestaande gegevens, hoogst waarschijnlijk, weinig meer tot stand gekomen, dan de buitengrachten en de buitenmuren met hunne poorten en bruggen, dan de binnengrachten en dan een grooter of kleiner gedeelte van den voor de woning des Vorsten bestemden vleugel van het kasteel."

De *Woonzaal*, van dat kasteel, wij vinden deze, hoezeer bij herhaling verbouwd, nog terug in de Crimineele zaal van het tegenwoordige Gerechtshof, de *Koken* en de *Bottelerie* in den nog vrij intact gebleven overwelfden kelder onder die zaal, en daar aangrenzend nog een paar traptorens, terwijl 21 M. meer bewesten, eene door de Hofzaal sedert over- en ombouwde kelderverdieping niet enkel getuigt, van het bestaan van andere gebouwen, maar tevens, dat het bouwplan, door Willem den IIen vastgesteld en in uitvoerig gebracht, door zijnen zoon is gewijzigd, en dat daarbij gedeelten, tijdens Willem reeds gebouwd, moeten zijn afgebroken.

Meer dan het bovengenoemde, dan die oude woonzaal, de koken, de bottelerie, een paar traptorens, en een kelder, rest ons van Koning Willem's bouw niet; al het overige dagteekent uit lateren tijd.

Dat aan hem, dat aan Koning Willem, het ontwerp

van het geheel te danken is, dit blijkt voldoende uit den zóó ruimen en zóó grootschen, en voor ons land althans eenigen aanleg van *dit* Kasteel, dat binnen zijn buitengrachten een oppervlak van niet minder dan vijftien hectaren besloeg; dat blijkt ook uit de overeenkomst met de Reichspaläste te Ingelheim en te Aken, alwaar gelijk hier, de gebouwen gegroepeerd waren om twee centra, namelijk om de feest- of vergader-zaal als voornaamste, en bezijden deze, om eene hofkerk of hofkapel als tweede middelpunt.

Dat Koning Willem zijn paleisbouw niet spoediger en niet verder heeft kunnen voltôoien, vond zijn reden in voortdurend geldgebrek; hij was altijd in penuria, altijd en peine, en verpandde en vervreemdde burchten, steden, tollen, tienden, kortom al wat zich daartoe eenigzins eigende, om zich maar te kunnen redden. Buitendien was hij gul van aard; hij gaf gaarne en hij gaf veel, vooral voor de stichting of voor den herbouw van kerken en van kloosters. Geen wonder dan ook, dat een zoo omvangrijk werk als deze paleisbouw slechts uiterst langzaam vorderde en dat men begon met daarvan het eerst noodige, de omgrachting en ommuring aanteleggen en aftewerken, en met het woon-gedeelte op te trekken.

'sKonings vroegtijdige en onverwachte dood,— slechts een zoon, vier jaren oud tot opvolger nalatende, — had tengevolge dat de verdere bouw toen gestaakt werd om eerst later, toen *die* zoon, onze Floris de V, als Graaf van Holland en Zeeland de Regeering had aanvaard. te worden hervat, en hoezeer dan ook gewijzigd, te worden voltooid.

Koning Willem heeft zijne nieuwe woning, zijn Hof,

nimmer betrokken. daartoe ontbrak aan het geheel nog te veel; wel bezitten wij eene oorkonde in September 1254 door hem „apud Hagam" geteekend, doch waarschijnlijk logeerde hij toen, evenals in 1242 op het jachthuis. Trouwens de Rijks- of Hofdag door hem in Juni 1254 op het hoewel verpande, maar daartoe, zoo noodig toch beschikbaar gebleven, Rijkspaleis te Nijmegen gehouden, bevestigt. dat zijn in aanbouw zijnd paleis „die Haghe" tot het houden van Rijksdagen nog niet ver genoeg gevorderd was.

Floris de Ve echter, hij voltooide de stichting zijns Vaders, hoezeer met zoodanige wijzigingen als de veranderde omstandigheden daartoe aanleiding gaven, wijl er nu inplaats van een Rijks-Paleis, inplaats van een Paleis voor een Duitsch-Keizer, slechts gevorderd werd een Grafelijk Kasteel.

De Klerck uit de Laage Landen meldt ons:
„ende hij Grave Florens, der Kaerlen Godt, dede „maecken die hoege Saele ende die Capelle in den Haege" — en Joannes de Beka, de Utrechtsche ka„nunnik zegt in zijn Cronijk:
„Dese edele Grave Florijs, die onlange hier te voeren „heerlike Woenijnghe ende Palaijse tijmmerde in Haer„lem-hout, datter Voghelen-Zanc hiet, Ende oec die „Cappelle ende die hoghe Zale in den Haghe, dair hij „mijt Jonchers ende mijt Jonc-Vrouwen in der Wil„dernissen des bossches stedelick in plach te jaghen, „ende die wapenen mijt Ridderliker manieren hantieren „plach."

Waarschijnlijk gedurende de jaren 1274 tot 1284

werd het grootsche werk hervat en ten einde gebracht, althans van Augustus 1284 af vinden wij, blijkens de door hem geteekende oorkonden, Floris de Ve bijna bij voortduring „in die Haghe" of „in Hagam," zoodat men daaruit mag afleiden. dat hij in den zomer van dat jaar het nieuwe kasteel moet hebben betrokken en dat van *dat* jaar af „het kasteel die Haghe" is geworden de residentie onzer Graven.

Het was Gerard van Leijden, 's Graven Floris Clerc, „Clericus Noster" die volgens Philippus à Leijdis den kasteelbouw leidde, den bouwmeester was.

Nieuwe woonvertrekken, zij werden beoosten de reeds bestaande aangelegd en opgetrokken, en de groote feest- en ontvangzaal, de Hal, welke volgens het plan van Willem II, in het belang der woonvertrekken. veel verder westwaarts daarvan gebouwd had zullen worden, deze zaal, zij werd nu, hoezeer ten koste van het uitzicht der woning, slechts op een afstand van ongeveer zes Meter daarvan gebouwd, en om haar al daar te kunnen bouwen, zelfs een nu in den weg staand woongebouw van Willem II afgebroken, met uitzondering evenwel van de beneden- of kelderverdieping, die ons nog rest, en toen door de Groote Zaal over- en ombouwd is.

De Hofkapel werd gesticht, de Vijver gegraven, de Voorpoort tevens tot 's Graven-steen of Gevangenpoort ingericht, de verdere poorten met torens en met nieuwe bruggen voorzien en het geheel voltooid en betrokken en de Hollandsche banier, de roode liebaard op het gouden veld, in top geheschen.

Van dien zomerdag af, in het jaar onzes Heeren 1284, toen de van alle torens vroolijk wapperende banieren; toen het blijde hoorngeschal der poortbewaarders; toen de neêrgelaten valbruggen, de wijd geopende poort- en zaaldeuren, de in volle wapenrusting achter de kanteelen der muren en op de weergangen geposteerde boogschutters en piekeniers, en het in massa toegestroomde landvolk, als ook tal van poorters uit de naburige steden, en de bloem van Hollandsch Ridderschap, toen dit alles saâm: 's Graven Floris komst op het nieuwe kasteel en de inwijding en betrekking van het grootsche door zijnen vader begonnen bouwwerk verkondigde, van *dien* Augustusdag af, dagteekent ons 's-Gravenhage; die dag, het was inderdaad *haar* geboortedag.

Zij, die feestvierenden dáár, zij wisten het niet, zij konden het niet vermoeden zelfs, welke eene plaats, welke eene beteekenis *dat kasteel* in de geschiedenis van Holland en Zeeland, en straks in dien der Nederlanden zou gaan innemen; zij wisten het niet, noch konden het veronderstellen, dat die zelfde Grafelijke Woning, reeds een 150 jaar later voor eeuwen tot zetel zou worden aangewezen voor ons *eerste* en voor ons *oudste* Rechtscollege „Het Hof van Holland"; veel minder dat in die zelfde feestzaal, drie eeuwen later de Republiek der Vereenigde Nederlanden zou worden gefundeerd, en dat binnen die zaal door *hunne* nakomelingen aan een Graaf van Holland, tevens Koning van Spanje, de gehoorzaamheid zou worden opgezegd, wijl hij hunne Privilegiën schond en hunne Rechten en Vrijheden verkortte.

Zij, die feestvierenden, zij konden het niet vermoeden,

dat het Kasteel, dat nu werd ingewijd, later door aanbouw gewijzigd en vergroot, *de Residentie* zou worden van onze Vorsten van Oranje, de Regeeringszetel onzer Hoog Mogenden, voor eeuwen de vergaderzalen zou bevatten van 's Lands afgevaardigden en de werkkamers van mannen als een Oldenbarneveld en als een de Witt.

En evenmin, konden zij het vermoeden, dat binnen de enceinte van dat zelfde kasteel, zes eeuwen later de Staten-Generaal van een Koningrijk der Nederlanden zouden vergaderen, en datzelfde Holland van *eigen* Koningen, aldaar den eed van trouw aan 's Lands Grondwet in ontvangst zou nemen.

Inderdaad dat kasteel „die Haghe", of, zooals de reste er van nu heet, „het Binnenhof", het is een unicum; het is het aan historische herinneringen rijkste èn waardevolste èn eerbiedwaardigste wat Nederland bezit; bij honderdtallen, neen wellicht bij duizendtallen zijn ze te noemen de elkaar opvolgende namen onzer voorouders, die dáár een grooter of een kleiner deel huns levens en wel het beste, het actiefste en het degelijkste deel huns levens hebben doorgebracht, met zich te wijden aan 'sLands zaken; en bij honderd- en wellicht bij duizendtallen zijn eveneens te noemen de elkaar opvolgende besluiten dáár genomen, besluiten, die het fondament vormen van het Nederland van heden.

Hoe zag op *dien* Augustusdag van het jaar 1284 het toen ingewijde kasteel er uit, welke veranderingen heeft het sedert ondergaan en wat rest ons nog van het toen aanwezige?

Bij dit kasteel, denke men evenwel niet aan eene veste of aan een versterkte burcht, opgericht en ge-

sticht uit een beschermings- of uit een verdedigingsoogpunt, zooals b. v. het kasteel *Muiden* aan den mond van de Vecht, zooals het kasteel *Brederode* aan den mond van den Kinhem, zooals het kasteel *Medemblik* ter Kust-, of zooals het kasteel *Haemstede* ter eilandsverdediging; neen, het kasteel *die Haghe*, het had geen ander doel dan om te dienen tot verblijf voor den Graaf en tot de ontvangst van diens leen- en dienst-mannen, diens rechtvragenden of gasten.

In die dagen evenwel, waarin elke leenman een eigen burcht bewoonde, door diepe grachten omgeven, en meestal voorzien met rondeelen en zware torens, in die dagen was het noodig, dat de Grafelijke woning althans beveiligd was voor een coup de main, en van daar dat zij werd omgracht en ommuurd, en alléén door verdedigbare poorten en over ophaalbruggen toegankelijk was.

Van eene bepaalde belegering van dit kasteel is dan ook in de geschiedboeken geen sprake; in gevaarvolle tijden werd de bestuurszetel tijdelijk overgeplaatst binnen de goed versterkte stad Delft. Alleen ten jare 1479 schijnt het kasteel enkele dagen te zijn bedreigd; de Valkeniers toch van den Hoekschgezinden Wolfert van Borsselen, den Stedehouder van den Bourgondischen Graaf Karel den Stouten. zij waren in twist geraakt met de dienaren van den Kabeljauwschgezinden Heer van Wassenaar, eene twist, die zoo hoog liep, dat zelfs de partijgenooten uit Haarlem en uit Amsterdam daaraan kwamen deelnemen. Een nog tijdig gesloten verdrag voorkwam echter de vermeestering van het Hof, zooals het kasteel toen genoemd werd, dat evenwel wegens schending van dat verdrag nog aan eene plundering blootstond.

Het kasteel, zooals dit door Graaf Floris V voltooid en betrokken was, besloeg een rechthoekig, langwerpig terrein, ter breedte van ongeveer 2100 M, bij eene lengte van ± 7200 M., en alzoo eene ruimte van nagenoeg 15 hectaren, in lengterichting in drie gedeelten verdeeld, namelijk in een westelijk-, een midden- en in een oostelijk gedeelte.

Het westelijk- of vóór-gedeelte begrensd door den zandweg van Leiden naar 's-Gravezande, vormde een ommuurd en omgracht, en door Poorten gesloten *Voor-* of *Nederhof*, het tegenwoordige *Buitenhof*, met de nog bestaande *Gevangenpoort* tot noordelijke toegangspoort.

Het midden-gedeelte, bevatte het eigenlijke Kasteel, dat zelf ook weder met grachten, bruggen en poorten, en buitendien nog met muren, was afgesloten, en binnen die grachten eene breedte had van nagenoeg 100 el′ bij eene lengte van 180 el′; een oppervlak alzoo van bijna 2 hectaren innemende.

Het oostelijk- of achter-gedeelte, mede omgracht en ommuurd, diende tot 's-Graven boemgaerd of vergier en bevatte zijn wandel- en coel-tune, zijn grasperken en prieëlen, zijn rozen en madelieven, zijn leliën, violetten en acoleiën, zijn eglantieren en moerbezieboomen, zijn pesekens of perziken, zijn faisanten, pauwen en verder pluimgedierte.

En terwijl zich op het *Voorhof* de stallen, de schuren, het Valkenhuus, het Hondenhuus en de woningen van het stal- en dienst- en van het lagere wachtpersoneel bevonden, stond en staat nog midden op het *Binnenhof*, juist tegenover de Middenpoort, later de Stadhouderspoort genoemd, de *Groote Zaal* met hare vrije voortrap, waarmede „men ginc ten palayse opwaért." Achter die Zaal, doch daarmede in aansluiting, bevonden zich

de Grafelijke woonvertrekken, de groote eetzaal, alwaar de Graaf met zijn Gezin en met den Geestelijke diè het „Benedicite” uitsprak, zijn maaltijden nuttigde; voorts de kemenaden of slaapvertrekken, de waerderobes, de kinder camer, de joncvrouwen-camer, de cnapen-camer, de clerce-camer, de camer daer men 't boeck screef ende waer de groete scriene stond, dat met yser besleghen is, en eindelijk de wapen-camer, en onder deze vertrekken bevonden zich de koken, de bottelerie, de taelgerie, de paenterie en hoe zij verder heeten mochten, die vertrekken van huishoudelijken aard en van huishoudelijke bestemming.

Terwijl deze groep van gebouwen het midden van het ruime Binnenhof innam, stond noordwaarts daarvan, langs de Vijverzijde, eene tweede doch kleinerė groep, met de aan de H. Maagd Maria en aan den apostel Andreas gewijde Hof-Kapel tot hoofdgebouw, en bij, en om die Hof-Kapel, die door een open gang of laube met de Grafelijke woning verbonden was, eene doopkapel, de priesterwoning en voorts de vertrekken, waarin de Graaf zijn hooge gasten deed logeeren, en in aansluiting daarmede of althans dicht daarnevens de castelynie, de woning van den casteleyn van het Hof, die te zorgen had voor het logies der gasten niet enkel, maar tevens het oppertoezicht hield over al de gebouwen, hoven en tuinen, kortom over het Kasteel met al wat daartoe behoorde.

En nevens de beide Hoofd-poorten, namelijk bij de Midden-poort, die leidt naar het Voor-Hof, en bij de Hóf-poort, die men ter Spuije gaet, waren de verblijven voor de wacht, de schade-borstiers-camer en de armborstiers-camer en de portierswoningen, terwijl zich langs de ommuringen de overige dependances bevonden.

Dit alles te zamen vormde, wat men noemde „het Grafelijk Kasteel" of „het Hof."

En van dit Kasteel, was de Groote Feest-Zaal, het hoofdgebouw, het alles domineerend middelpunt en door afmeting en constructie, tevens ook het architectonisch belangrijkste gedeelte.

Die dertiende-eeuwsche Zaal, zij was inderdaad van haren bouw af tot aan het jaar 1861 eenig in Europa eenig in den paleisbouw, eenig ook in de burgerlijke en in de kerkelijke architectuur; de geschiedenis der bouwkunst, zij weet vóór of uit de dertiende eeuw geen tweede zaal aan te wijzen van zoodanige afmetingen. bij eene zóó stoute, zóó logisch-constructive, en eene toch zóó eenvoudige overkapping. Die Zaal, of Hal, zij was behalve eene feest- of eere-zaal een architectonisch monument, en een monument, waarin was neergelegd, ál de eenvoud, en ál de constructive stoutheid en ál de grootheid der toen, hier althans nog, jeugdige Middel eeuwsche kunst, die groot wist te zijn. juist door soberheid en eenvoud, groot, zoowel door proportie als door afmeting en talentvol door hare dikwerf zoo naïeve soluties en door hare steeds zoo ongezocht treffende constructies, waaruit een waarheid en waaruit een durven sprak, als wij in geen ander kunsttijdperk sedert terug kunnen vinden.

Eene overkapping toch als die dezer Zaal te scheppen, namelijk van 17.80 M' vrije spanning, en die overkapping geheel vrij te wrochten, namelijk zonder bint-balken, zonder trek- of koppel-ijzers. zonder ankers zelfs, en dat niettegenstaande eene nokhoogte van 29 M' boven de bestrating en bij eene zoodanige lengte, en dit alles zóó te doen. dat, had het haar. die

Hal, niet aan tijdig onderhoud bij herhaling en telkens voor langen tijd ontbroken, dat zij, *diezelfde* overkapping, trots tallooze stormen, trots alles wat zij van den tijd of van het weder had moeten verduren, zes eeuwen ná dien, *nog* in volle kracht, *nog* in volle grootheid, *nog* in volle waarde aanwezig had *kunnen* zijn, dat getuigt van een technisch talent, dat getuigt van een bouwmeestersoog in dien Gerard van Leijden, als onze bouwmeesters, trots al hunne studiën, trots al hunne hulpmiddelen en trots de negentiende eeuw waarin zij leven, niet meer bezitten.

Ik zeg niet te veel, de zaal zelve, zij getuigt het, want toen *die* kap na jaren van gebrek aan onderhoud, eindelijk verteerd, vergaan, verrot was, en algeheele vernieuwing eischte, toen, en dit is pas een 30 jaren geleden, toen wist de Landsbouwmeester dier dagen, niettegenstaande hij voor een bekwaam man doorging, toch niets beters te maken dan de kap die haar *nu* dekt, en de kap die haar „de Groote Schoone Zaele” van weleer, *nu* dekt, is zóó, dat Gerard van Leiden, 's Graven Floris' bouwraad, dien bouwmeester der 19e eeuw die aldus zijn zaal restaureerde, nog niet als krullejongen had willen, nog niet als krullejongen had kunnen gebruiken, maar hem, vrees ik, wel tot Kraagstuk onder een der spantpoten zou hebben willen laten nagelen, met een „parleur, ziedaar uwe plaats, gij spreekt veel maar kunt weinig, wij clerici, spreken weinig, maar kunnen meer.”

Hoe zij er van binnen uitzag *die* zaal, van het Grafelijk Kasteel voordat zij ten jare 1861 hare eiken spanten één voor één zag neersmijten, om helaas plaats te maken voor gegoten ijzeren kolommetjes en boogjes, en voor gestucadoorde latgewelven, hoe zij er

toen uitzag, dit kan, hoezeer slechts onvolledig, blijken, uit, nevenstaande teekening welke echter evenmin den indruk harer afmeting, als dien van haar kalmen eenvoud ten volle kan teruggeven; rechthoekig van vorm, met eene binnenwerksche breedte van 17.80 M., bij eene lengte van nagenoeg 38 M. en eene hoogte van 26 M., besloeg zij een vrij oppervlak van 676 M^2., waarin zoonoodig een 1400 tot 1500 menschen plaats konden vinden; en die ruimte, zij was voor en achter afgesloten door hooge topgevels, en ter weerszijden door lagere gevels met gekanteelde weergangen, rustende op vooruitspringende tusschen contreforten geslagen segmentbogen. Op die, door contreforten versterkte zijgevels, stond nu, de ziende of de open bekapping, door een vijftal tusschen- en twee eindspanten in zes vakken of velden verdeeld, en door een 6-tal groote en een 34 tal kleine dakvensters ruimschoots verlicht. Behalve die oude kap, die bijna overal de sporen van lekkage vertoonde, en die, als het stortregende, in stroomen waters, haar gebrek aan onderhoud, waarin zij zelve toch niet kon voorzien, haar verdriet en haar naderend einde deed kennen, behalve die oude kap, trof binnen de zaal toen niets uw oog, dan de enkele nog met glas in lood voorziene vensters in de eindgevels, dan de spitsbogige nissen in de zijgevels, die de vroeger reeds gedichtte zijramen ten deele hadden vervangen, dan het ontbreken eener schouw, en dan de in de tegel-bevloering, eerst korten tijd geleden, uitgekapte goot, waardoor het inlekkende hemelwater een uitweg werd aangeboden ter groote Zaaldeure uit.

Van bizondere versiering, van eenig schilderwerk of van profileeringen was nu of vroeger geen sprake, die kap, zij was geheel van kantig eikenhout gebouwd,

niettegenstaande de afmeting der kapbeenen, schoren en binten, 40 bij 45 c.M, en die der oplangers 18 bij 23 cM. ruimschoots ruimte tot versiering of tot profileering had toegelaten.

De eenigste versiering, zij bestond in enkele gebeeldhouwde kraagstukken onder de karbeels en boogstukken; trouwens de geheele waarde, de charme dezer zaal, zij lag niet in de bewerking, niet in de afwerking, maar in hare proportie, in hare imposante afmetingen, en vooral in de zóó opvallend stoute en in de toch zóó eenvoudige samenstelling *dier* bekapping, welke juist door de afwezigheid van bijna alle versiering een te treffender indruk vormde, en juist daaraan het karakter harer grootschheid dankte.

En nu?

Van dat Kasteel van Graaf Floris den Ven, en waarin op Goeden Vrijdag, op den 23en Maart 1296, zijne Gemalin Beatrix stierf, van dat Kasteel bezitten wij behalve den Vijver, weinig meer, dat ons nog den ouden toestand herinnert.

Het Buiten-Hof toch, het is het vroegere Voor-Hof niet meer, dat ommuurd en omgracht en door poorten gesloten en met lage, kleine woningen ten deele omzet, toen aan drie zijden omgeven lag door het hooge geboomte van het Haghe Houte; in plaats van den jachthoorn hoort ge nu op dat Voor-Hof het schelle gebel en het glijdend geraas van een tram; in plaats van het vogelen-koor uit het woud, het gegons en het rumoer der stad; en ter plaatse van 's Graven peerden en koetsen, valken en honden, leeuwen en beeren, vinden wij nu stille vertrekken met kalme ambtenaren, en in

de plaats van den Steen-bewaarder van weleer, op de Voor-Poort een concierge, die den bezoeker vergast op een bijna eindeloos relaas van akeligheden.

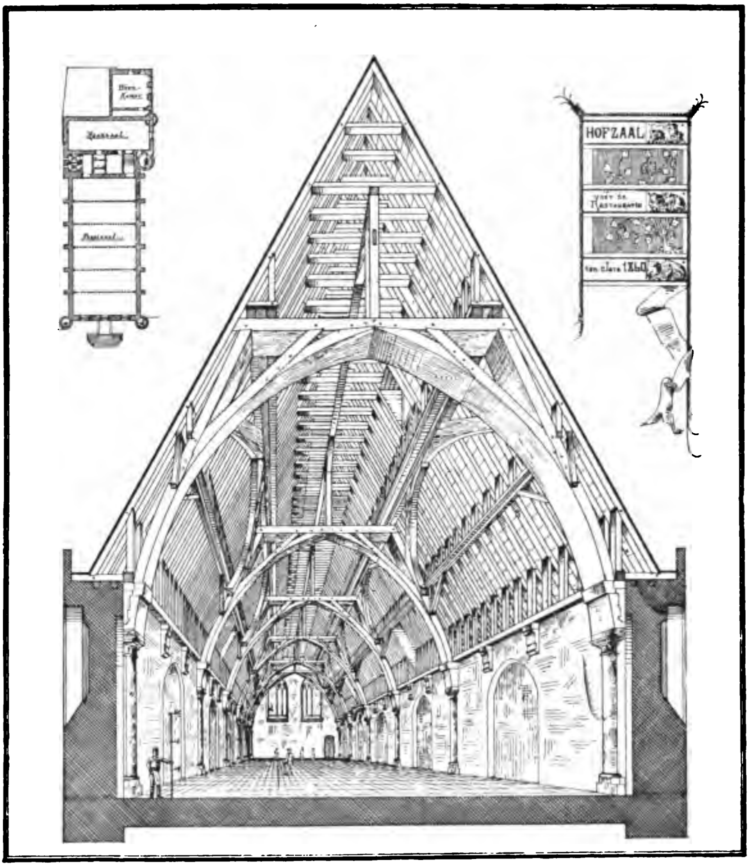
Ook zijn afmetingen heeft dat oude Voor-Hof niet meer. Door tal van grootere en van kleinere woningen, hotels, societeiten, kroegen, enz. is niet alleen de enceinte verkleind, de ruimte van het Hof van voorheen bezet en ingenomen, maar dat Hof, toen als het ware eene afgesloten ruimte in het woud, nu verlaagd, en vernederd tot weinig meer dan een stadspleintje.

En het *Binnen-Hof*?

Ik wenschte in staat te zijn, al ware het slechts voor één enkel uur, om u dat Binnen-Hof te kunnen doen zien, zooals het was ten jare 1284 — in staat ook, om zaal voor zaal, vertrek voor vertrek, u een blik te kunnen doen slaan, in het Gràvelijk verblijf en daarmede in het leven, dier dagen.

Als gij toen stondt op het Voor-Hof, waarover een paar zandwegen door diepe wapensporen belijnd, u den weg wezen naar de Hoofd- of Midden-poort van het kasteel, dan kondt gij *dat* Binnen-Hof in volle afmeting, in volle beteekenis, in volle grootheid en glorie vóór u zien, van rondsomme door grachten omsloten, die zich ten noorden aansloten aan den vijver en met een krans van gekanteelde muren voorzien, van wier weergangen, een vroolijk boogschutter u een nieuwsgierig hei daar! of hola! toeriep.

De beide poortgebouwen met hunne versterkingen, zij toonden u, dat die valbruggen niet voor een ieder werden neêrgelaten en dat de Graaf van Holland, hoezeer bereid om volgens 's Lands zeden en wetten op gezette tijden een elk te woord te staan, toch op

Hofzaal vóór de Restauratie ten jare 1860.

eigen terrein en in eigen huis en Hof geen ongenoode gasten wenschte te ontvangen.

En hóog boven die ommuring en hóog boven die poortgebouwen uit, verhief zich midden op dat Binnen-Hof „de Schone, Hoghe, Grote Zaele'' met hare stoute bekapping, met hare beide ronde traptorens van wier spitsen de Hollandsche banier wapperde, en het roosvenster, en zelfs de hoofdingang in den voorgevel met zijn voortrap en zijn eiken deuren, gij zaagt deze over de ommuring heen, terwijl, al voortwandelende over het Voor-Hof de zijgevel der zaal meer in het gezicht kwam met zijn kanteelingen, met zijn forsche bogen, zijn zware contreforten, zijn breede in lood gevatte ramen, en met zijn met leiën gedekte bekapping met haar dakvensters, haar ooievaarsnesten en haar schoorsteen, waarop een leeuw tot windvaan diende.

Trouwens, hoe of waar gij ook mocht wandelen, 't zij op dat Voor-Hof, 'tzij het in om het kasteel gelegen woud, overal van waar het kasteel te zien was, was het diezelfde zaal, die uw oog boeide en trok, en die het u vertelde, *ik* ben de Vorst onder deze gebouwen.

En de hoek- en traptorentjes achter, of beoosten de zaal in 't gezicht komende, zij grensden en duidden aan „de Oude Zaele'' door Koning Willem gebouwd en vormden met de woongebouwen,alle wisselende in grootte en in hoogte, en met hunne onderscheidene zadeldaken, hunne verschillende afmetingen en lijnen, inderdaad eene hoogst imposante groep.

En bezijden, en grenzende aan de ommuring, stond langs den Vijver de bescheiden Hof-Kapel met haar houten dakruitertje waarin de klok hing, die allen dagelijks ter misse riep met haar „hora est'' of wel door somber gelui het een ieder kenbaar maakte, als er een lid van het

Grafelijk gezin het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld, en naast die kapel zaagt ge een groep van kleine en lage gebouwtjes, en iets verder oostwaarts de castelanije, gebouwen die alle, laag als zij waren, het u vertelden, dat de Graaf van uit zijn woonvertrekken, ook aan die zijde prijs stelde op een vrij en onbelemmerd uitzicht op den Vijver en op het Haghe-Houte daar buiten.

En *dat* Binnen-Hof, nu voor twee derde van zijn oppervlak bebouwd en bezet en ingenomen, het was toen tenauwernood voor $^1/_{10}$ gedeelte bebouwd, al het overige was vrij, was ruimte, was lucht, was licht en was zon, toen nog alleen met een paar schaduwrijke linden, hier en daar, en met een schilderachtige born-put in gindsch hoekje bezet.

En het terrein nu ingenomen door den Korten Vijverberg, de Lange Houtstraat en het Plein, dat was toen eene lust-warande, waarin een pluim-graaf voor het gevogelte, en waarin een zwanen-graaf voor de zwanen zorgde en waarin de Hollandsche Graaf „daer 't uijttermaten scoen was hem ginc vermeijen” na den eten, zittend bij een der beide grasvelden of prayeelen, waarvan het een, naast den rozelaer mit rozen wit ende roet wel ene groter halver mile breet was.

Zóó was het ten jare 1284, en nu? . . . . .
Och het Binnenhof van het heden, het is u bekend, ge doorwandelt of passeert het immers bijna dagelijks, zoo dat ik de vergelijking tusschen het toen en nu gerust aan ieder uwer zelf mag overlaten.

Wat ons nog rest van dit kasteel van Floris den Ven?

Goddank, nog de Vijver, hij is nog niet tot bouwterrein gebruikt; doch, ook dat zelfs heeft inderdaad wei-

nig, bitter weinig maar gescheeld. En behalve den Vijver, hebben wij nog de Groote zaal, doch *die* zaal in zoodanigen toestand, zóó ommanteld, zóó ombouwd, zóó met gegoten ijzer bezet en ontsierd, en zóó gevuld, dat ik u verzoek het vooral geen enkel vreemdeling te willen vertellen, dat, van het vorstelijk kasteel door Willem den IIen ontworpen en begonnen, de zaal door Floris den Ven gesticht nog bestaat, en dat die zaal, het belangrijkste monument uit de geschiedenis van Holland en Zeeland, het gedenkwaardigste monument uit de geschiedenis der Nederlanden en tot aan 1861 ons merkwaardigste architectonische monument tevens, nog bestaat, en dat niet te Veere, maar in de Residentie-stad 's Gravenhage op het Binnen-Hof, altijd nog wachtende, altijd nog hopende, op den tijd, dat zij, in eere hersteld, in zich zal voelen herleven al de Groote Dagen van het verleden, en weder als vroeger binnen hare wanden met ontdekten hoofde de vader zijnen zoon zal zien rondgeleiden en hem dien zoon zal hooren vertellen, al wat er daar binnen voor Nederland belangrijks én grootsch én gedenkwaardigs heeft plaats gevonden.

Moge het de Vereeniging „die Haghe” gegeven zijn, om binnen een niet al te lang tijdsverloop, die zaal weder in eere te doen herstellen.

'S-GRAVENHAGE, C. H. PETERS.

HET GESCHIL
OVER HET COMMANDO VAN HET GARNIZOEN
TE 'S-GRAVENHAGE.

1785—1786

DOOR

MR. J. B. J. N. RIDDER DE VAN DER SCHUEREN.

Het prachtige zomerweder lokte op Zondag, 4 September 1785 omstreeks 12 uur 's middags meer menschen naar de wachtparade op het Plein, dan gewoonlijk het geval was. Men zoude meenen, dat dit dagelijks terugkeerend schouwspel, in de week te $9^1/_2$ en des Zondags te 12 uur, langzamerhand alle aantrekkelijkheid voor de Hagenaars had moeten verliezen, maar toch bleef de wachtparade voor velen hunner eene reden of een voorwendsel, om op het Plein rond te slenteren of eenigen tijd in het koffiehuis op den hoek der Korte

Houtstraat te vertoeven, en dan tevens de inspectie der afkomende en optrekkende wacht gade te slaan.

Op bedoelden 4 September waren het evenwel niet alleen de soldaten der Hollandsche en Zwitsersche gardes, die de aandacht der toeschouwers trokken; op den hoek van het Plein stond een groepje mannen, op wie al zeer spoedig veler oog gevestigd was. Het waren enkele leden van het kortelings opgerichte haagsche exercitie-genootschap en eenige hunner vrienden en geestverwanten, die van elders waren overgekomen: allen voorzien van de insignes van hun genootschap, sommigen zelfs met sabel of degen gewapend. De Hagenaars waren: de procureur Hartevelt, de twee gebroeders Arnold, W. van de Pol en P. H. Martens; de vreemdelingen: de makelaar Voogd uit Schiedam, de distillateur Hartevelt uit Leiden, luitenant der Grenadiers-compagnie van het exercitiegenootschap aldaar, gekleed in volle uniform: blauwen rok met gouden knoopen en witte onderkleeding; Drosman, zilversmidsgezel uit Vlaardingen, en de Leidsche studenten Engelke en Hartenroth. Het was niet te verwonderen, dat zij, aldus openlijk op de parade verschijnend, opzien baarden; want het exercitiegenootschap was te 's-Gravenhage alles behalve populair: de schutterij had zich, zooveel zij konde tegen de oprichting verzet, en de meerendeels prinsgezinde burgerij ergerde zich er in, dat de clubisten, als zij in hunne uniform gekleed waren, geen oranje kokarde aan den hoed droegen.

De stemming van het publiek uitte zich gedurende de parade in menige aardigheid, die den genootschappers in het voorbijgaan werd toegevoegd; vooral de uniform van Hartevelt was het doelwit van talrijke schimpscheuten, waarbij zich boven anderen een paar

lakeien van den Prins en de oud luitenant ter zee Sloot onderscheidden: de laatste, een hevige oranjeklant, die er zich op beroemde. dat hij een paar dagen te voren aan een officier van het exercitie-genootschap te Wijk-bij-Duurstede. in het openbaar een slag in het aangezicht had gegeven. Maar toen de parade was afgeloopen en de clubisten het Plein overstaken, om zich naar de Lange Poten te begeven, bleef het niet bij enkele spotternijen. Opeens weerklonk van alle zijden uit den mond der talrijke straatjongens de scheldnaam. dien zij voor de clubisten hadden uitgedacht, en het geroep van „*weegl* ..... daar zijn de *weegl* ....!" overstemde elk ander gerucht. Tegelijk drongen de jongens, al ras door volwassenen gevolgd, tegen de clubisten aan, zoodat deze, behalve de procureur Hartevelt, die zich in stilte uit de voeten maakte, niet beter wisten te doen, dan hun toevlucht te zoeken op den hoogen stoep van een borstelwinkel, zijnde het eerste huis van de Poten, naast het logement der afgevaardigden van Rotterdam. Van daar trachtte Hartevelt, die zeker meende dat zijn uniform eenigen indruk zoude maken.het volk toe te spreken, maar zijne welsprekendheid verloor alle uitwerking door de onstuimigheid van Martens, die zijn degen trok, en daarmede zoo woest en onhandig begon rond te zwaaien, dat hij voor vriend en vijand beiden gevaarlijk werd. Waarschijnlijk had hij nog ongelukken begaan, zoo niet de luitenant Sloot ware toegesprongen, om hem zijn wapen te ontrukken. Er ontstond nu een worsteling, waarbij de clubisten hun verheven standpunt verlieten, en waaronder van weerskanten menige stokslag werd uitgedeeld, maar die toch spoedig daarmede eindigde, dat de leden der exercitie-genootschappen, hoewel steeds

geduwd en gedrongen hun weg weder konden vervolgen, terwijl Martens zijn degen had weten te behouden. Maar dat wapen werd in de Spuistraat, nabij de woning van den bekenden boekverkooper Gosse wederom de aanleiding tot eene nieuwe schermutseling. Een zekere Pino, een spekslagers-jongen uit het Wijd Achterom, wist tusschen het volk door te sluipen, en greep onverhoeds den degen vast, dien Martens nu als een wandelstok gebruikte. Martens verloor den degen een oogenblik, maar wist de punt weder te vatten, en bij de worsteling die nu tusschen hem en Pino ontstond, brak het wapen in twee stukken, die later op straat terug gevonden en aan den Procureur-Generaal bij den Hove gebracht werden.

De wandelaars, die aldus opnieuw een bewijs van de slechte gezindheid der burgers ontvangen hadden, achtten het thans geraden, om de woning van een hunner vrienden, den schilder van Weemen op den hoek der Veenestraat in te gaan, en het volk, dat hen gevolgd had, schijnt zich daarna al zeer spoedig te hebben verspreid, want toen kort daarop de Drossaart van den Hove van Holland, die bericht van de wanordelijkheden gekregen had, met eenige dienaars bij van Weemen verscheen, om de clubisten onder veilig geleide, den een naar zijne woning, den ander buiten de stad te begeleiden, wenschten de heeren volstrekt niet van dat aanbod gebruik te maken, maar verlangden integendeel zich te begeven naar de herberg van Everse, nabij de Vischmarkt, waar de leden van het haagsche exercitie-genootschap gewoon waren, van hunne wapenoefeningen te komen uitrusten. De drossaart had tegen dat verzoek geen bezwaar en weldra zaten de vrienden rustig bij Everse bijeen, toen zij gestoord werden door

een dienaar van den Procureur-Generaal, die ook zijnerzijds berichten had ontvangen van het straatrumoer, en verlangde, dat de clubisten ten Hove zouden verschijnen, om voor gecommitteerde Raden verklaring omtrent het gebeurde af te leggen. Niet allen waren zij echter daartoe in staat; de Hagenaars en de twee Leidsche Studenten, die op de parade reeds niet geheel nuchter waren, waren door den twist en door hun verblijf in de herberg nog meer opgewonden geraakt, en verzochten, dat, om zich omtrent het gebeurde te beter te kunnen recolligeeren, hun verhoor mocht worden uitgesteld tot den morgen van den volgenden dag. Dat verzoek werd hun toegestaan, en zij verlieten het Hof, terwijl Gecommitteerde Raden aanstonds met het opnemen der verklaringen van de overigen aanvingen. Die verhooren duurden tot 's namiddags 5 uur en toen zij eindelijk waren afgeloopen, bood de Procureur-Generaal den clubisten aan, om hen door eenige zijner dienaars te doen begeleiden naar de Stadsherberg aan het Zieken, alwaar zij des morgens waren afgestapt en van waar zij rustig en zonder verder lastig gevallen te worden de stad zouden kunnen verlaten. Maar dat was wederom volstrekt niet naar hun zin: hetzij dat zij het gebeurde in den voormiddag zoo heel erg niet vonden: hetzij dat zij door hunne aanwezigheid de Haagsche oranjeklanten wilden tergen; zij dankten den Procureur-Generaal voor zijn aanbod en verlangden onbegeleid de stad in te gaan.

Op het Binnenhof ontmoetten zij eenige hunner vrienden, die op hen hadden gewacht en nu begaven zij zich gezamenlijk naar de woning van den Procureur Hartevelt in de Boekhorststraat. Weldra werden zij opgemerkt en gevolgd en het duurde niet lang of eene

gansche bende straatjongens omringde hen joelend en schreeuwend en bracht hen naar de woning van den procureur. Daar vonden zij den looier van Rijssen en den bloemist Alberts, leden van het Haagsche genootschap; in den tuin van laatstgenoemden aan de Uileboomen hadden de wapenoefeningen van het genootschap plaats. Het volk bleef voor de woning staan, maar, hoewel een enkele straatjongen met vuil of steentjes gooide, wanordelijkheden hadden er eigenlijk toch niet plaats. Nu gaf Voogd zijn voornemen te kennen, om naar de Stadsherberg terug te keeren, waar zijn rijtuig was uitgespannen, en van Rijssen en Alberts boden zich aan, om hem derwaarts te vergezellen, maar dat ging niet zoo rustig, als zij gedacht hadden. Zoodra zij op straat verschenen, weerklonk het bekende scheldwoord; zij werden door de jongens met straatvuil geworpen en ten slotte zoo in het nauw gebracht, dat zij in de woning van Westman in de Wagenstraat vluchtten, die evenwel niet op hun aanwezigheid in zijn huis schijnt gesteld te zijn geweest, want hij liet hen onmiddellijk weder uit door een achterdeur, uitkomende op de Dunne Bierkade. Daar geraakten de drie vrienden uit elkander: Alberts, die bij de prinsgezinden bijzonder gehaat was, werd achtervolgd tot de Stille Veerkade, waar hij in de woning van den timmerman Vianen vluchtte; Voogd ging naar de Wagenbrug, om langs het Groenewegje de Stadsherberg aan het Zieken te bereiken, maar dat ging niet gemakkelijk: op de brug reeds verloor hij pruik en hoed, en hoewel hij later zijn hoed terug kreeg, de pruik werd in het water geworpen en diende der straatjeugd tot vermaak, en bij het afgaan der brug kreeg hij van eene vrouw met een paraplui een

slag op het nu ontblootte hoofd, waardoor hij verwond werd en hevig begon te bloeden. Gelukkig kwam hem nu de loodgieter Rotteveel te hulp, die door zijn vastberaden optreden, het volk zooveel ontzach wist in te boezemen, dat de arme Voogd niet verder werd lastig gevallen; wel weerklonk nog nu en dan het hatelijk scheldwoord, maar hij kwam toch behouden door de staldeur in de Stadsherberg aan.

Middelerwijl had de Drossaard bericht ontvangen, dat een volksmenigte zich voor de woning van den procureur Hartevelt had verzameld en hij toog terstond met eenige gerechtsdienaars derwaarts, om de orde te herstellen. Daar aankomende. vond hij geen ongeregeldheden, maar vernam hij, dat er op de Veerkade gevochten werd. Hij ging er dadelijk met eenige zijner mannen heen, terwijl de procureur en de jongste Arnold hem vergezelden; dat hij den laatsten met zich nam, was zeker zonderling, want de jongeling was nog steeds beschonken en nam een sabel mede, die hij onder zijn rok voor zijn borst verborg. Het eerst gingen zij naar de woning van Vianen, alwaar zij veel volk bijeen vonden, maar zonder dat er eenige baldadigheid gebeurd was. Na eenig zoeken vonden zij Alberts op de vliering verborgen; zij namen hem mede en begaven zich toen, waarom is niet recht duidelijk, naar de Stadsherberg. De menigte die voor de woning van Vianen had gestaan, volgde nu den Drossaard en zijn gezelschap en zonder eerbied voor den ambtenaar werd er gedrongen, met vuil en steentjes geworpen en niet het minst „*weegl . . . weegl . . . .*" geroepen. Tot dadelijkheden kwam het evenwel niet voordat men aan het eind van het Groenewegje gekomen was; daar ontmoette een soldaat der Hollandsche garde de ver-

volgde patriotten, en hetzij uit moedwil, hetzij dat hij zelf gestooten werd, hij kwam zeer onzacht tegen Arnold aan, die, opgewonden als hij was, zijn sabel van onder zijn rok te voorschijn haalde: de soldaat greep zijn arm en ontnam hem zonder moeite zijn wapen, maar werd op hetzelfde oogenblik door de dienaren van den Drossaard aangegrepen en op diens bevel als gevangene mede genomen naar de Stadsherberg. Dit verbitterde het volk in hooge mate, vooral toen de soldaat vóór het logement gekomen, zich verzette en zich met beide handen aan het hek vastklampte, zoodat de gerechtsdienaren hem met geweld naar binnen moesten sleuren: het volk wilde de Stadsherberg binnendringen en de voor den ingang geplaatste gerechtsdienaar kon het slechts met moeite tegenhouden: hij moest zelfs van zijn stok gebruik maken, toen een soldaat hem aangreep, om hem op zijde te duwen; en lang zoude hij den toegang niet hebben kunnen verdedigen, ware er geen hulp van de hoofdwacht komen opdagen. De Drossaard toch, had door eene dienstbode den Procureur-Generaal kennis van zijn toestand gegeven en deze had de hulp der militaire macht ingeroepen. De Drossaard liet nu een rijtuig komen, en er verscheen een open phaëton, zeker grooter dan de rijtuigen die wij thans onder dien naam kennen, waarin een zonderling gezelschap plaats nam. Vooreerst de Drossaard met een paar dienaren en den gearresteerden soldaat, voorts Voogd, met verbonden hoofd, de procureur Hartevelt, de tuinman Alberts, en Arnold, die nog steeds in opgewonden toestand verkeerde. Onder bedekking der soldaten ging men naar de Voorpoort, alwaar de arrestant in bewaring werd gesteld, en van daar naar de woning van den Procureur-Generaal, die, toen hij bemerkte, dat eenige menschen

in de nabijheid bleven stilstaan, de hulp der ruiterwacht inriep; maar vóór dat de dragonders verschenen, waren de enkele nieuwsgierigen reeds huns weegs gegaan. Na eenige oogenblikken toevens konden dan ook zijne bezoekers ongehinderd vertrekken, en de rust werd verder dien avond niet meer gestoord. Wel was men bevreesd, dat twee leden der Staten van Holland, die met hunne familie dien ochtend per jacht naar Leidschendam waren gevaren, bij hun terugkeer overlast van het volk konden krijgen, waarom eenige ruiters naar het Zieken werden gezonden, maar die patrouille vond daar alles in volmaakte rust. De kalmte was teruggekeerd en werd ook de volgende dagen niet gestoord: alleen werden in den nacht van 7 op 8 September eenige ruiten in drie woningen ingeworpen, o.a. bij den Heer Paulus, fiscaal bij de admiraliteit van de Maas; maar de daders werden niet ontdekt, en het was dus niet uit te maken of die baldadigheid in eenig verband stond met de oploopen van den 4 September.

Men zoude meenen, dat de geheele zaak nu was afgeloopen, maar de tegenstanders van den Prins in de Staten van Holland dachten er anders over. Reeds van den aanvang van den ongelukkigen engelschen oorlog af, waarvan alle schuld op Willem V geworpen werd, was men begonnen de rechten en bevoegdheden van den Stadhouder, Kapitein en Admiraal-generaal te betwisten en zoo mogelijk, ze hem te ontnemen; en daarbij had men steeds in het oog gehouden, dat het, om zijn gezag voor goed te vernietigen, noodzakelijk was, om vooreerst zijn invloed en macht over het krijgsvolk in te korten. Het is hier de plaats niet om uitvoerig uit een te zetten, wie in dien strijd het recht

aan zijn zijde had, noch om in het breede alle argumenten weer te geven, die in het geschil, dat ons hier bezig houdt, van weerszijden werden aangevoerd : het zij genoeg te vermelden, dat de algemeene bewoordingen, waarin de verheffing der Prinsen Willem III en IV tot de waardigheden hunner voorvaderen was geschied, zonder duidelijk omschreven instructie en de niet uitdrukkelijke afschaffing van besluiten, genomen onder de werking van het Eeuwig Edict, hoewel ze in strijd waren met de rechten van den Stadhouder Kapitein en Admiraal-generaal, zooals die eerlijk en ter goeder trouw steeds waren opgevat, omstandigheden waren, die aan de Staten althans een schijn van recht gaven voor de besluiten, die door hen in de jaren 1782-87 genomen waren.

Nadat men begonnen was, met de militaire jurisdictie op te heffen, had men belemmeringen gebracht in de benoeming en de bevordering der officieren, waartoe steeds den Stadhouder Kapitein-Generaal een onbeperkte bevoegdheid was toegekend ; daarna had men den Prins het recht der patenten ontnomen, d. i. de bevoegdheid om troepen in deze of die stad in garnizoen te leggen ; nu moest hem nog het commando over het garnizoen der residentie worden ontnomen. en zijne lijfgarde worden afgeschaft. Om hiertoe te komen moesten de voren omschreven, weinig beduidende, oploopen tot voorwendsel dienen, en zeker is deze aanslag op zijne waardigheid de meest grievende beleediging geweest die den Prins werd aangedaan, niet alleen omdat het hier zijn eigen persoon betrof, maar vooral om het nietig voorwendsel waaronder, en de sluiksche wijze waarop, hem een door zijn voorzaten steeds uitgeoefend recht, werd ontnomen.

In de vergadering der Staten van Holland van Donderdag 8 September, droegen de afgevaardigden van Haarlem (*les enfants perdus du parti*, zooals ten Hove hen in een brief aan van Goens noemde) voor, dat zij met leedwezen en verontwaardiging vernomen hadden de geweldadige afloop en verregaande samenrottingen, die er den vorigen Zondag in Den Haag bij herhaling hadden plaats gehad, en zij stelden mitsdien voor, dat de staten zouden besluiten, dat alle samenscholing en geweld aan den lijve zouden worden gestraft, dat gecommitteerde Raden een nauwgezet onderzoek zouden instellen, en hangend de deliberatie der Staten zouden worden gemachtigd, om van tijd tot tijd, patrouilles door Den Haag te laten gaan, om elke rustverstoring te beletten. De Staten, na de heeren van Haarlem voor hun ijver en attentie bedankt te hebben, besloten overeenkomstig hun voorstel, doch met aanteekening der Ridderschap en Edelen, dat zij zich met het laatste punt, betreffende de patrouilles niet vereenigden. Daarin lag dan ook de kern van het besluit; want in den toestand van kalmte, waarin den Haag verkeerde, waren buitengewone maatregelen tot handhaving der orde niet noodig, maar door Gecommitteerde Raden te machtigen, om patrouilles door de stad te doen trekken, door hun dus een rechtstreeksch gezag voor het krijgsvolk te geven, werd het commando over het garnizoen, dat steeds door den Stadhouder Kapitein-Generaal was gevoerd, met een pennestreek feitelijk aan hem ontnomen, en aan genoemd college opgedragen.

Gecommitteerde Raden ontboden terstond den kapitein commandant der hoofdwacht [1]) en vernamen van hem,

[1]) De Hoofdwacht bevond zich op het Binnenhof, onmiddellijk naast de Stadhouderspoort aan de Zuidzijde. De Ruiterwacht

dat op last van den Prins, iederen avond, en tweemaal 's nachts, patrouilles door de stad gezonden werden, die in bijzondere omstandigheden nog werden vermeerderd. De Raden gaven nu bevel, dat dagelijks bij het vallen van den avond patrouilles zouden worden uitgezonden, en dat hiermede moest worden voortgegaan van uur tot uur, tot 's morgens zes uur toe; en tevens droegen zij den kapitein op, om dit bevel over te brengen aan den Luit.-generaal Sandoz, commandeerend officier van het garnizoen, opdat hij, zoo noodig, de hoofdwacht zoude kunnen verdubbelen.

De kapitein, die niet begreep wat dit alles beteekende, deed terstond rapport van zijn onderhoud met gecommitteerde Raden aan den Prins, die even verbaasd als ontstemd over de wijze, waarop hij thans behandeld werd, zich onmiddellijk naar de vergadering der gecommitteerde Raden begaf, alwaar hij zijn verontwaardiging over de gegeven bevelen onverholen uitsprak, en de onmiddellijke intrekking daarvan vorderde, of, zoo gecommitteerde Raden meenden met het oog op het Besluit der Staten, hiertoe niet bevoegd te zijn, verlangde hij, dat de Staten nog dienzelfden dag zouden vergaderen, om zijn bezwaren aan te hooren. Dit laatste geschiedde: des avonds ten 8 uur vergaderden de Staten op nieuw en lieten den Prins in hunne vergadering toe, alwaar hij met klem van redenen zijn goed recht staande hield en er op wees, dat hij steeds de souvereiniteit der Staten had erkend, en hunne bevelen stipt had nagekomen, zooals hij dan

was gevestigd op het Buitenhof in de tegenwoordige Hoofdwacht.

Het garnizoen bestond uit: 2 bataillons hollandsche gardes, 2 bataillons zwitsersche gardes, 1 escadron gardes du corps, 6 escadrons gardes te paard en 6 escadrons gardedragonders.

ook nu orders aan het garnizoen had gegeven, in overeenstemming met het dien ochtend genomen besluit. Hij legde aan de Staten eene lange memorie over, die aldus eindigde: Ik houde mij verzeekert, dat de intentie van U Edele Groot Mog. niet kan zijn, om mij te depossedeeren van het commando der Militie, mij als Gouverneur en Capitein Generaal dezer Provincie door U E. G. M. gedefereert, en vleije mij dus, dat Hoogstdezelver mij daarbij zullen maintineeren, en van mij requireeren om door de Militie, alhier garnizoen houdende, de behulpzame hand te doen bieden tot stuiting van alle moedwil en desordres wanneer Hoogstdezelve assistentie zullen noodig oordeelen.

Nadat de Prins de vergadering had verlaten, bevestigden de Staten hun besluit, keurden de maatregelen door Gecomm. Raden genomen goed, en droegen dezen op, om den commandant der hoofdwacht nog dienzelfden avond te ontbieden, en hem op het hart te drukken, dat hij de aan hem gegeven bevelen stipt had te gehoorzamen, en dat hij zich vooral niet mocht storen aan orders, die in strijd daarmede, aan hem, door wien ook, zouden mogen worden gegeven.

Het Stadhouderlijk Hof zat intusschen niet stil, maar gaf van al het gebeurde kennis aan den koning van Pruisen. Deze, die sints 1782 reeds herhaaldelijk voor den Prins en zijne rechten in de bres was gesprongen, nu eens door brieven aan de Staten, dan weder door vertoogen van zijn gezant Thulemeier, trok zich ook nu de zaak aan. Reeds op 18 September schreef hij een brief aan de Staten van Holland, tot ondersteuning van den aanspraken van zijn neef. De Staten toonden zich zeer geraakt, over de tusschenkomst van een

vreemden vorst in deze aangelegenheid van binnenlandsch bestuur: zij oordeelden, dat het geschil nu was geworden eene zaak van de uiterste delicatesse, en besloten den 5 November na lange beraadslagingen, om den koning in de meest beleefde bewoordingen te antwoorden, dat zij het door hen ingenomen standpunt bleven handhaven.

Ook nu nog hield de Prins zich niet geslagen. In December richtte hij tot de Staten, eene lange memorie die met al de op deze zaak betrekking hebbende stukken aan de Ridderschap en de stemmende steden werd medegedeeld, ten einde op eene latere bijeenkomst een besluit te nemen. Dit geschiedde eerst op 17 Julij 1786, toen met eene meerderheid van slechts ééne stem het volgende besluit werd genomen: Is goedgevonden en verstaan op de gronden, bij het voorzegd rapport (van 5 November 1785) gelegd, de H. H. Gecommitteerde Raaden bij deze te gelasten zich voortaan nopens het garnizoen van den Haag stiptelijk te gedragen naar den inhoud van H. E. G. M. Resolutie van 4 en 5 Maart 1672, [1]) met relatie tot al de poincten daarin vervat. En zal extract bij missive worden gezonden aan Z. H. tot deszelfs informatie. Vóór dit besluit stemden Dordrecht, Haarlem, Leijden, Gouda, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven, Alkmaar, Monnikendam en Purmerend; tegen stemden: de Ridderschap, Delft, Amsterdam. Rotterdam. Brielle. Hoorn, Enkhuizen, Edam en Medemblik.

Wel schreef de Prins nogmaals aan de Staten om zijne verontwaardiging lucht te geven, dat met zoo

[1]) Hierbij was bepaald, dat de troepen, uitmakende het garnizoen van den Haag onder niemands bevel zouden staan, dan onder dat der Staten van Holland of hunne gecomm. Raden.

geringe meerderheid van stemmen hem een recht werd ontnomen, dat door zijne voorouders steeds onbetwist was uitgeoefend, maar. zooals te voorzien was, ook deze laatste poging mislukte: den 17 Augustus handhaafden de Staten hun eenmaal genomen besluit.

Gecommitteerde Raden hadden zich intusschen gehaast. om eene ordonnantie voor het garnizoen op te stellen, en die aan den kolonel v. Boetselaer, die Sandoz als commandeerend-officier was opgevolgd, toe te zenden, met last, om daaraan naauwgezet de hand te houden, en ze aan alle officieren en manschappen van het garnizoen hoofd voor hoofd mede te deelen. Daarin werd aan de lijfgardes van Hun E. G. M., zoo te voet als te paard, en aan alle andere militie, garnizoen houdend te 's Gravenhage medegedeeld: dat zij uitsluitend onder de bevelen stonden der gecomm. Raden, die het wachtwoord zouden geven, en het militair gezag in allen opzichte uitoefenen, zonder dat ooit iemand, wie hij ook wezen mocht. eenig bevel aan het garnizoen zoude mogen geven. Die ordonnantie was een nieuwe beleediging voor den Prins, eene nieuwe miskenning van de rechten, die hem en zijn voorvaderen steeds, zij het ook stilzwijgend, waren toegekend. Immers, de bataillons en escadrons der garde, waren ook in de stadhouderlooze tijdvakken blijven bestaan, als lijfwacht der Staten, krachtens het besluit van 1651, maar telkens na de verheffingen van Willem III en Willem IV, tot het stadhouderschap, waren die troepen geacht te zijn de garde van Z. H.; zij werden aldus genoemd en behandeld; het wapen der Staten werd in hunne vaandels vervangen door dat van den Prins, en de gardes du corps, deden daarenboven nog een afzonderlijken eed van trouw aan den Stadhouder,

die hen op zeer bijzondere wijze aan zijn persoon verbond. Door dus nu op eens in de ordonnantie die troepen te betitelen als gardes der Staten van Holland werd onverwacht en dus op des te beleedigender wijze den Prins een nieuwen slag in het aangezicht gegeven.

De kolonel van Boetselaer deelde de ordonnantie aan het garnizoen mede en deed daarvan bericht aan de Gecomm. Raden onder bijvoeging van een rapport van den kolonel van der Capellen, commandant van het escadron gardes du corps, waaruit bleek dat verscheidene manschappen, met het oog op hun eed aan den Prins, bezwaar maakten zich aan den nieuwen staat van zaken te onderwerpen. Dien tegenstand overwonnen de Staten zeer spoedig door op 29 October te besluiten: dat de gardes du corps gelijk stonden met de andere troepen der militie, en dus door geen anderen eed moesten zijn gebonden: de door hen afgelegde eed werd daarom gecasseerd en alle officieren en manschappen van dien eed ontslagen. Dit nieuwe besluit zou aan het escadron hoofd voor hoofd worden voorgelezen, en wie daartegen eenige bedenking opperde, onmiddellijk uit den dienst worden verwijderd.

Terzelfder tijd besloten de Staten, dat de vaandels der garde wederom zouden worden veranderd en weldra had de Hollandsche leeuw het prinsenwapen vervangen, niet echter zonder groot ongenoegen der officieren, dat zich kort daarna lucht gaf, door het laakbaar gedrag van een jong officier, die, terwijl hij de wacht had, zijn vaandel zoodanig beschilderde, dat de Hollandsche leeuw zich vertoonde, met een strop om den hals, hangend aan een galg.

De Prins was door de hem aangedane bejegingen zoozeer ontstemd, dat hij met zijn gezin en zijn gevolg

den Haag verliet, om beurtelings te Nijmegen en op het Loo zijn verblijf te houden, totdat de komst der Pruisische legermacht, hem in het volgend jaar gelegenheid gaf, om in Holland terug te komen.

'S-GRAVENHAGE.

EEN ENGELSCHMAN, EEREBURGER VAN 'S-GRAVENHAGE EN ROTTERDAM.

16 Febr. 1814 „op de voordragt van den President Burgemeester, ter vergadering gedaan, om aan den Heer Charles Grant, welke op den 24ᵉ November 1813. de heugchelijke en hoogstbelangrijke tijding uit Londen had overgebragt, dat het Engelsche gouvernement bereid was om onze pogingen tot redding en verlossing des vaderlands op het kragtdadigst met Troupen en Krijgsammunutiën te ondersteunen, benevens den last van Z. K. H. den Heere Prince van Orange en Nassau (destijds te Londen zijnde) om Nederland des zelvs aanstaande overkomst aan te kondigen. En wijders door den Heer President voorn: gecommuniceert zijnde het voornemen van den Burgemeester der Stad Rotterdam, om gem: Heer Charles Grant, Burger van het grootmagtig Engelsch Koninkrijk, welke een overganglijk recht heeft verworven op de erkentelijkheid der Ingezetenen aldaar, en hem dus het Burgerregt dier stad aan te bieden, is, na voorgaande deliberaties goedgevonden om gem: Heer Charles Grant als een hulde van erkentelijkheid mede aan te bieden het Burgerregt deser Hofplaats; en voorts gemeenschappelijk met de stad Rotterdam, in één diploma, het burgerrecht der beide steden in een gouden doos te vereeren.

(Korte Notulen v. h. Prov. Bestuur.) R.

BARTHOLOMEUS VAN BASSEN,

SCHILDER—ARCHITECT.

(MET PORTRET.) [1])

Onder de schilders van binnenhuizen en vooral van kerk-interieurs, die reeds in het eerste vierendeel der XVIIe eeuw hier te lande bloeiden, verdient *Bartholomeus van Bassen* eene eerste plaats. Hij was de voorlooper der grootste meesters op dit gebied, zelfs waarschijnlijk de leermeester van een hunner — *Gerard Houckgeest* —, [2]) en maakte zich bovendien nog verdienstelijk als architect voor de stad zijner inwoning, 's-Gravenhage.

Zijne schilderijen zijn zeer verschillend van kunstwaarde, en het is jammer dat juist in de Haagsche Musea geene puikgewrochten van zijne hand bewaard worden. Het zeer omvangrijke doek van het Gemeente-

[1]) Dit portret werd welwillend geteekend door het werkend lid der vereeniging den Heer P. de Josselin de Jong, naar de schilderij van Janson van Ceulen op het Gemeente-Museum.

[2]) Houckgeest heeft zelfs naar van Bassen geëtst. Zie J. Ph. van der Kellen's Peintre graveur.

Museum, fantastische gebouwen met rijke stoffage, behoort niet tot zijne goede werken; het is uit zijne laatste jaren (1644.) Het inwendige van eene kerk, in het Mauritshuis, 1626 geschilderd, is eene ietwat kale en vervelende schilderij. Uitmuntend daarentegen is het binnenste van een deftig vertrek, waarin zich een gezelschap elegante vechtersbazen bevindt, in de verzameling van der Burgh te 's-Gravenhage.

Dit 1628 gejaarmerkte stuk is, evenals de kerk in 't Mauritshuis, door *Esaias van de Velde* gestoffeerd, die dit ook deed op een geheel dergelijk stuk zonder jaartal in 's-Rijks-Museum te Amsterdam, en voor een derde, soortgelijk interieur in het Museum te Darmstadt. Met groote nauwkeurigheid is in deze vertrekken de geheele inrichting afgebeeld, zoodat wij ons daardoor volkomen in eene woning uit den aanvang der XVIIe eeuw kunnen verplaatsen. Aardig en leerrijk zijn o. a. de verschillende lijsten om de talrijke schilderijen die de wanden bedekken, de meubels, enz. Voortreffelijk is alles geteekend, en in een fijn grijzen, helderen toon gehouden.

Esaias van de Velde schijnt bij herhaling de stukken van van Bassen met figuren te hebben opgeluisterd: dit bleek mij uit oude inventarissen van zijn tijd. Eéns deed dit ook Frans Francken II te Antwerpen. Een gezicht in eene katholieke kerk, berustende in het Museum te Berlijn, gem. *B. van Bassen 1624* bevat nog de woorden: *F. Franck figuravit, invenit.* Men heeft daaruit willen opmaken dat *van Bassen* eenigen tijd in Antwerpen doorbracht. Dit kan niet lang geweest zijn, want juist in 1624, en wel op den 28 Januari, lieten *Bartholomeus van Bassen*, jongman, en *Aaltje Pieter van Gilst*, jongedochter, hun huwelijk ten stad-

Bartholomeus van Bassen.

huize van 's-Gravenhage aanteekenen; de geboden gingen niet in de beide kerken der Nederlandsche Hervormde Gemeente. Hij noemt zich: alhier wonende En in het volgende jaar, 9 Maart 1625, verhuurt onze schilder, „wonende in 's Gravenhage," aan een kleermaker zijn huis in de Cromstraetsteeg te Delft daar „de vergulde lijst" heeft uitgehangen. [1]) Daar had *van Bassen* waarschijnlijk vroeger zelf gewoond. Hij was reeds in 1613 Lid van het Delftsche St. Lucas-Gilde [2]) en bleef er denkelijk tot 1622, in welk jaar hij Lid van het Haagsche St. Lucas-Gilde werd. En in Den Haag zou hij blijven wonen tot aan zijn dood.

Reeds in 1627 benoemde men hem tot Deken van het Gilde, later o. a. in 1636, was hij nog Hoofdman er van. In 1634 schijnt hij voor de Haagsche schutterij bezig geweest te zijn. Tenminste in de „Rekeningen" dier schutterij vond ik over 1634:

Bartel van Bassen, over eenige teyckeningen naer te maecken XII £

Het schijnt hem goed gegaan te zijn: 22 Sept. 1639 kocht hij een „onvolmaeckte huysinge ende erve, staende en gelegen in de Molstraet alhier". Dit was de *Nieuwe* Molstraat, want 8 October 1655 draagt Pieter Pater, als procuratie hebbende van Mr. Arnolt v. Bassen, dit huis over aan Reinburch van Gils, blijkbaar een bloedverwant

---

[1]) Prot. Not. P. Camerling, Delft.

[2]) Wij kennen zijn geboortejaar niet: maar mogen het naar deze gegevens op circa 1590—1595 stellen. Walpole (Anecdotes of painting in England) zegt, dat hij in Antwerpen geboren is en vermeldt twee schilderijen, vermoedelijk door hem gedurende een kort verblijf in Engeland geschilderd. Het zijn Karel I met zijne gemalin, bij den maaltijd, en de Koning en de Koningin van Boheme, aan hun huwelijks festijn. Deze stukken bevinden zich nog te Hampton Court: het eerste is gejaarmerkt 1635.

van de vrouw van zijn vader. De Wed. v. d. Ketel wordt nog onder de belendingen genoemd. Hij woonde daar deftig; naast hem woonden o. a. Jonkhr. Willem van Outshoorn en de Wed. van wijlen den Heere van de Ketel. Hij betaalde met een rentebrief van 125 gulden 's-jaars, „te lossen den penninck scsthien". Van Bassen bezat nog in 1645 (volgens het „Clapwaeckersboeck") dat huis; woonde toen echter „over de bierkaey" in een stads-huis.

27 October 1638 werd onze schilder aangenomen tot Controleur van 's-Haags werken en werklieden, in plaats van Mr. Arie van 's-Gravesande, „mette vrije bewoninge „van 's-Haechs huysinge over de bijer Cade ende op „soedanige instructie als hem salle ter handen gestelt „werden, voor den tijt van 3 jaeren". [1]) 4 Jan. 1639 deed hij zijn eed als zoodanig. en reeds 23 Nov. 1640 werd zijne gagie van 200 op 300 guldens 's-jaars gebracht In 1646 werd die op f 500.—, in 1648 op f 700.— gebracht. Den 18den Mei 1649 werd aan Van Bassen en aan P. Azn. Noorwits beiden als „fabryckeurs" der stad opgedragen modellen te maken tot den bouw van eene nieuwe kerk. Dat van den laatsten werd gekozen. (Zie Haagsch Jaarboekje van 1893, blz. 156.)

Omstreeks 1634 werd van Bassen naar Arnhem geroepen. waar hij plannen ontwierp voor de restauratie van het Stadhuis, die echter maar gedeeltelijk gevolgd werden. (v. Hasselt, Arnhemsche Oudheden.) [2])

Toen hij den titel „fabrycq" van den Haag ontving, schijnt het noodig geweest te zijn, dat men hem in 1652 deed

[1]) Deze en andere stukken uit de „Resolutiën van Schout, Burgemren en Schepenen.

[2]) Vergelijk Dr. Galland. Geschichte der Holländischen Baukunst. 1890, bldz. 237.

aanzeggen „dat hij in deze qualiteit geene wercken, „cleyn ofte groot, bij 's-Haechs Mrs. Timmerluyden, „Metselaers, ofte eenighe andere Ambachtsluyden in „dienst van den Haghe sijnde, en sal laten maecken „als met expres consent ende voorweten van de Heeren Burgemren &c." Hoewel sedert 1639 tot aan zijn dood in dienst der stad als bouwkundige, is van zijne werkzaamheden weinig of niets bekend. Meer in het bijzonder wordt hij genoemd in 1647. Onder zijne leiding werd in dat jaar het torentje op het Raadhuis gebouwd, en in verband daarmede het vertrek, thans dienende tot spreekkamer voor Burgemeester en Wethouders. Eene bespreking van dien bouw van den fabriekmeester met den Haagschen Magistraat wordt zichtbaar voorgesteld op de schilderij van Cornelis Janssens van Ceulen op het Gemeente-Museum. 14 Juny 1648 maakten Bartholdt van Bassen, fabryck van 's-Gravenhage, en Juffr. Alida van Gils, echteluyden, hun testament. [1]) 27 October 1652 wijzigde de reeds stervende kunstenaar dit stuk, dat hij bevende onderteekende. Zijne echtgenoote was hem in April van dat jaar ontvallen (zij werd 13 April 1652 in de Groote kerk begraven) en 28 Nov. 1652 werd het stoffelijk overschot van Bartholomeus van Bassen daar mede bijgezet. Over beiden werd 4 pozen geluid, waarvoor *f* 13.— betaald werd. Hij had zich in de laatste jaren van zijn leven nog op allerhande wijzen nuttig gemaakt. In de „Specificatie van penningen, bij Burgemren betaelt over oncosten opte Uytvaert ende begraeffenisse van Syn Hoochheit den Prince van Orange (Prins Frederik Hendrik) hoger ende onsterffelijcker memorie — enz. (29 April 1648) vinden wij o. a.:

---

[1]) Prot. Not. P. v. Groenewegen, den Haag.

Noch betaelt aen *Bartholt van Bassen* overt maecken ende schilderen van een Arcus triumphalis aen de brugge ten eynde van 't Zuyteynde, de somma van 100 ponden

In 1650 werd hem en *Jacobus van der Merck* (mede schilder) betaald 30 £ „voor het stoppen van eenighe gaeten in seeckere schilderije mitsgaders het schoonmaecken ende herschilderen van deselve schilderije, blijkende als voren, enz."

Zijn zoon *Aernoudt van Bassen* werd Advocaat van den Hove van Hollandt, huwde met *Adriana van Poelenburgh*, dochter van den vermaarden Utrechtschen schilder Cornelis van Poelenburgh, en ontving bij zijn trouwen *f* 1500 van zijn vader.

Ik acht het niet noodig hier eene opsomming te geven van alle schilderijen, thans nog van *van Bassen* aanwezigen, over de geheele wereld verspreid. Uiterst talrijk zijn ze niet; waarschijnlijk heeft hij in lateren tijd weinig kunnen schilderen, daar hij te veel te doen had met zijne architectonische bezigheden. Zijn portret is ons bewaard op eene schilderij (No. 132) van het Haagsche Gemeente-Museum, door *Cornelis Janssens van Ceulen* geschilderd.

A. BREDIUS.

EEN VORSTELIJK LEGAAT.

Bij testament den 1 Januari 1669 gepasseerd voor den Notaris Beeckman te 's-Gravenhage. vermaakt Pieter Boelen *f* 100.000 aan het Comptoir van Holland, onder last van jaarlyksche uitkeering eener som van *f* 5000.—, ten behoeve van de armen van alle gezindten te 's-Gravenhage.

'S-GRAVENHAGE, W.

DE STADHOUDER FREDERIK HENDRIK DRINKT VLOEIBAAR GOUD.

Nog altijd worden er beschuldigingen uitgebracht tegen Spinoza, o. a. dat hij zou getracht hebben goud te maken en als bewijs wordt aangehaald de brief aan „Myn Heer G. H. Schuller Der Medecijnen Doctor te Amsterdam," geschreven uit Den Haag den 18 November 1675.

Schuller, ten volle overtuigd goud vervaardigd te hebben, had aan Spinoza omstandig bericht hoe hij dit verkreeg. Deze antwoordt hem: „Nam quo magis rem ipsam cogito, mihi magis persuadeo, te non aurum confesisse, sed parvum quod in Antimonio latebat separavisse." Hieruit blijkt daghelder, dat, voorzooveel hij er van afweet, de doctor geen goud heeft gemaakt, maar ten volle overtuigd is, dat het weinigje

gevonden goud in het gebezigde antimoon aanwezig zal zijn geweest; m. a. w. antimoon-erts bevat dikwerf sporen van goud, bijgevolg is de doctor op een dwaalspoor. Spinoza-zelf dacht er niet aan om goud te maken; immers de groote denker had eer en aanzien afgeslagen en werkte rustig voor zijn dagelijksch brood. Niet toepasselijk op hem is Margarete's verzuchting:

> Nach Golde drängt,
> Am Golde hängt
> Doch Alles. Ach wir Armen!

Al zoekende naar bewijsplaatsen, viel het oog op de noot p. XLIX van de „Mémoires de Constantin Huygens", uitgegeven door wijlen den hoogleeraar Theodorus Jorissen, La Haye 1873. 8°. Daar leest men, dat Frederik Hendrik *drinkbaar goud* heeft gebruikt. Huygens laat zich bedektelijk uit, dat de verschijnselen in 's prinsen laatste ongesteldheid nog op iets anders doelden dan op die der ziekte als zoodanig. De stadhouder overleed den 14 Maart 1647.

Jorissen deed te vergeefs onderzoek naar de samenstelling van het aurum potabile, or potable of drinkbaar goud: „Je n'ai pu découvrir la composition de ce rémède." Nu, dat zal waarschijnlijk niemand kunnen, tenzij een geluksvogel een ontcijferbaar alchemistiesch handschrift ontdekke. Tot in de dertiende eeuw gehuldigd als levens-elixir en univerzeel geneesmiddel, moest het van toen af de heerschappij deelen met den steen der wijzen.

Het drinkbaar goud, een olieachtige alcoholiesche vloeistof, wordt verkregen door bij een dissolutie van goudchlorure (een oplossing van één deel bladgoud

in vier deelen koningswater,) te voegen een vluchtige olie: oleum menthae, lavendulae, foeniculi, melissae, anisi en derg. Zoo eenvoudig echter handelde de aschblazer of alchemist niet met den koning der metalen, de zon ☉ of ☉ (sol), zooals het goud wordt afgebeeld. Stoken en overhalen was zijn lust en zijn leven; bovendien, wilde iets aanspraak maken op duurzaamheid, dan moest er bij zijn sterrevocht, humidum astrale d. i. keukenzout, h e t zout bij uitnemendheid. Daarom, naar mijn bescheiden meening, moet eerder gedacht worden aan auro-natricum chloratum of aurum muriaticum natronatum, bestaande uit éen atoom goud-chloried éen atoom chloornatrium of keukenzout. en éen atoom water. Het kristal, een geel langwerpig-vierhoekig prisma, is oplosbaar in water. Dit praeparaat werd gebruikt in klierziekte, slepende huid-aandoeningen, kanker en constitutioneele syphilis; als *cordiaal* of hartversterking d. i. als levenverlengend middel had het zijns gelijken niet.

Jorissen zegt verder: „Le baron de Gent, qui paraît s'être - beaucoup occupé de médicaments de ce genre, écrit au prince le 14 Février 1642: conforme le commendement qu'il a pleu à Vostre Altesse me donner, je me suis informé particulièrement des effects de l'*Or potable* es personnes qui s'en sont servies". Il lui envoie des certificats de plusieurs honnêtes gens. „Celuy qui fait cest *Or potable* s'appelle Jean Anthoine vander Haegen: il demeure icy (Amsterdam) près de Jan Homberts Toorn in de Coninghstraat, joignant le signe de la Lantgravinne de Hessen".

De Hagenaar Adriaan Helvetius gaf uit, als voornaam man, dus zonder vóornaam: Helvetius, medecin de S. A. R. Monseigneur LE DUC d'Orleans: Traité

des maladies les plus frequentes, et des remedes specifiques pour les guerrir. A Liege 1715, 12°; waarin hij vertelt, dat door hem drinkbaar goud wordt bereid „in je bijzijn, meneer, binnen een half uur tijds". Hij prijst het zeer bij zeeziekte, verouderd braken en afgaan: vijftien druppels in wijn of bouillon om de vier uren en nà herstel alleen des morgens. Voorts is het onmisbaar bij legio ongesteldheden. In de Methode du sieur Helvetius, [denzelfden Adriaan]. A. la Haye 1710, 8°, leest men op de laatste p. (124):

„On trouve tous ces remedes preparez chez monsieur Pierre Rottermond, apotecaire des pauvres de la Haye, demeurant dans le Hoogstraet, à la Haye en Hollande." Pieter van Rottermond, stads-apotheker, woonde op de Hoogstraat (oostzijde) in de *Son*; verg. mijn Haagsche doctoren bl. 55, doch vooral mijn opstel in het Haagsch Jaarboekje voor 1893 bl. 12.

„Le médecin, qui fut particulièrement consulté, vervolgt Jorissen, fut Andr. Cnoffelius, médecin de Vladislas IV et de Joan Casimir, rois de Pologne. Il s'était beaucoup occupé de la goutte. Déjà en 1628 il avait publié Diss. de dicto medicorum oppobrio podagra (Argentorati). En 1643, quand il passa quelque temps dans les Pays-Bas, il publia chez Joh. Blaeu Epistola de podagra curata." [Amsterdam.]

De geschiedenis der geneeskunde kent twee gelijknamige doctoren *Andreas* Cnoffelius, Cnöffel, Cnoeffel, Knoeffel of Cneuffel. Alle biografen noemen hen broeders; volgens Lodewijk Gąsiorowski (1807—63) echter zijn zij vader en zoon, beiden te Bautzen geboren.

De oudste Andreas was lijfarts van twee Poolsche koningen; zooals Jorissen terecht zegt. Hij verzamelde een aanzienlijk vermogen door den handel in geheim-

middelen; vertoefde hier in 1643, twee jaar later te Parijs met het Poolsche gezantschap en stierf den 24 December 1658 in de legerplaats vóor Thorn.

De jongste Andreas was lijfarts van den bisschop van Ermland en van Polen's koningen Michel en Joan III. Hij overleed in 1699 als burgemeester vàn en tè Marienburg. Van den oudste kennen wij vier of vijf schrifturen. van den jongste enkele verspreide opstellen, o. a. Responsum ad positiones de spiritu mundi, quod in se continet reserationem tumbae Semiramidis, te vinden in het aanhangsel der werken van de „Akademie Deutscher Naturforscher" voor 1673 en '74. Het graf was den alchemist een zeer geliefd onderwerp; de somberheid echter werd in 1672 een aardigheid voor den Franschman H. d'Atremont. Die Franschen!

DR. R. KRUL.

DEN HAAG, Maart 1893.

VOOR DE DAMES.

*** Madame C. Bang Arnhoot heeft de eer de Dames van goeden smaak te verwittigen, dat zy een assortiment Hoeden van Parys ontvangen heeft; voorts alle nieuwe modes, voor het jaargetyde geschikt; alsmede guirlandes voor het haar, en garnituren voor Robes. Alles fraai en tegen een redelyken prys. Men adressere zich op de Plaats no. 15, in den Haag. (Feuille d'affiches, annonces et avis divers de la Haye, le 10 janvier 1812.)

R.

BIJZONDERHEDEN BETREFFENDE DEN MOORD DER GEBROEDERS DE WITT.

In 't begin van 1893 zagen eenige zeer onderhoudend geschreven en belangrijke *Studiën en schetsen op het gebied van de Geschiedenis en de Letterkunde van Nederland* van den *Conservator der Handschriften a/d Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage* — J. Tideman — het licht.

Onder deze zeer lezenswaardige opstellen trok een verhandeling over *Johan de Witt* en *Lodewijk XIV* mijn speciale aandacht en geven de aan het slot vermelde *aanteekeningen* (blz. 87, 2e al.) mij aanleiding nog eenige bijzonderheden te vermelden aangaande den moord der gebroeders *De Witt*, welke bijzonderheden wellicht voor menigen belangstellende in 's lands historie onbekend zijn. [1])

---

[1]) De volgende bijzonderheid is ontleend aan een origineel handschrift van I. Oudaan: Rotterdamsze en Haaghse Daghaanteekeningen van 1663—1691.

In weerwil der ijverigste nasporingen is het mij niet gelukt Oudaans handschrift te ontdekken.

„Den 20 Aug. 1692 Vr. Maria van Berckel, vrouw van den Ruwaard gekregen hebbende de tijding, dat haar man ontslagen was, komt des namiddags van *Delft* naar *den Haag* toe in de koets, om haar man en den pensionaris J. de Witt haar broeder te bezoeken, en komende voorbij *Rijswijk* werd ontmoet van zeker Heer, die haar zeide, dat den geheelen *Haag* in roer was, en dat ze bezig waren om beyde dese Heeren te vermoorden, haar ten hoogsten aanradendende niet verder te gaan, maar weder te keeren om verder ongeluk voor te komen, waar op zij in dese overgroote droefheyd en ontsteltenis goed vond te gaan naar het huys van de Predikant te *Rijswijk*, haar bekend, en die ten haren huijse veel vriendschap genoten had, maar dese onbeschaamde en onbermhartige, in plaats van haar in huys te nemen en te vertroosten, weygerd haar alles, onder pretext van gevaar voor hem en van zijn huys en uit vreese van ongunst van 't Hof enz. Waar op dese zoo bedroefde vrouw genoodzaakt was naar *Delft* te keeren bij hare vrienden, en die nagt aldaar te vertoeven.

Des volgenden daags zullende naar *Rotterdam* gaan, ontmoet haar in de schuijte een Man van *den Haag* afgekomen, die aldaar zeer omstandig vertelde de moord van de broeders, waarvan hij oor- en ooggetuijge geweest was, en toonde met eenen een vinger, den Ruwaard afgesneden zijnde, onkundig dat de huijsvrouw van den Ruwaard in de schuijt was, waar op de Ruwaardinne hem verzogt dese vinger te mogen zien, zeggende dese vinger heeft nog gisteren aan mijn Mans hand gestaan en is mij wel bekend.

Daar op wierd desen man met een zodanige ontroeringe aangedaan over dit zijn onkundig voorval en ontmoetinge, dat hij als een doode stijf van zig zelven

viel. terwijl de Ruwaardinne met eene meer dan mannelijke kloekmoedigheid dese vertellinge aangehoord, en de vinger hares mans gezien en in handen genomen hadde, hetwelke voor allen de reijsende luijden, aldaar tegenwoordig, zoo ten aansien van dien man, als van de Ruwaardinne geen kleijne verwondering, alteratie en medelijden veroorzaakte."

Een andere bijzonderheid is de „*Brief van den Scherpreghter op zijn doodt-bedde gesonden aen Mevrouwe de Witt. wed. van den Ruaerd Cornelis de Witt.*"

Geduldige Vrouwe de Witt.

Naer groetenisse dient dese, als dat ick niet kan naelaten van UE bekent te maken hoe dat ick bedroeft ben, dat toen ick ·tot (a) Geervliet was, acht dagen voor sijn doot ..... maer sprack doen sonder kennis, maer heb nu eerst bevonden wat een vrij gemoet vermagh, hoe vrijmoedigh hij sijn Reghters aensprack, maer het moest hem niet bate, (b) en weet dat ick geen pijn aen hem gespaert en heb, en gedurende sijn pijn daghvaerden hij sijn Reghters voor de vierschaer van Godt Almaghtigh, en segge dat noijt iets anders en is gevraeght als of hij de Barbier niet daer toe en hadt omgekoft, en seijde dat hij dat sulcken schelm niet toevertrouwt soude hebben, maer niemant als sij selven, en seijde in de groote pijn, o Godt! nu gevoel ick dat gij een groot Godt sijt, want nu gevoel ick geen pijn meer, en seijde dat noijt gedaght had sulcken schelmstuck, daer is hem oock noijt gevraeght van verraderije (c) och! dat ick soo geluckkigh was geweest als UE. man, dat ick om een ander niet te geval te komen niet en had geloogen, en bidde ghij

het mij vergeeft en niet en wil gedencken dat ick UE. Man zaliger hebbe aengedaen, want ick het uijt vrees hebbe gedaen: al soude ick daer de doot op moeten sterven, soo moet ick bekennen dat hij onschuldig is gestorven, maer die daer handtdadigh aen.... wee die Barbier! Wil mijn met Jannetje Pieters, soo is sy genaemt die dese brief brenckt, tog toe seggen dat ghij het mijn vergeeft, Godt hoop ick zal UEd. bijstaen, wil tog deese brief aen niemandt late sien ten waer ick quam te sterven; ick soude om al het goet van de werelt wederom op soo een manier niemandt wille pijnen. Godt wilt haer vergeven; ick schrick als ick daer aen gedenck, en dat oordeel:

UL. verplighste Dienaer

JAN CORSTIJAENSE.

Het opschrift was:

In handen van Mevrouw de Witt

tot

Rotterdam.

Met vriend.

Bij dezen brief zijn de volgende aanteekeningen gevoegd:

(a) Acht dagen voor de doot van den Heere Ruaerd hadde de Beul, tot Geervliet Justitie doende, geseydt dat hij, als hij eens aghter den Ruaerd quam, hem havenen zoude, dien schelm. De vrouw die deze brief braght, verhaelde dat de Beul over deze woorden Mevrouwe de Ruaerdinne om vergiffenisse badt.

(b) Met de pijnigingh van den Ruaerd is het aldus toegegaen.

1672. 18 Augusti donderdaghs savondts quam de cipier bij den Ruaerd, hem aenseggende dat hem belast was aen den Ruaerd dien avondt geen eeten te geven: hij vraeghde om wat reden? De ander antwoordde hem alleen dit belast te zijn, sonder eenige reden daer bij te voegen. Daer op de Ruaerd seijde, hoe willen zij mij morgen pijnigen? En toonde niet 't alderminste teeken van eenige alteratie. Des anderen daeghs, zijnde vrijdagh den 19 Augusti is de Ruaerd in deser voegen gepijnight. Gebraght zijnde in de Pijn-kamer, sonder dat er eenige Raedts-heeren bij waren, na dat de Beul hem om vergiffenisse hadde gebeden van 't geen hij hem soude aendoen, en versoght sigh gewilligh in sijne handen over te geven, is hem door den selven aengesegt dat hij soude gelieven sijne nacht-tabbert, wanbuis, hemtrock, broeck en kousen uijt te trecken, houdende niets anders als een onderbroeckje aen. Doe deede hem de beul de scheenschroeven aen: waar op de Ruaerd seijde, gij doet mij al pijn aen eer de Heeren tegenwoordigh zijn. De Beul antwoorde hem alsoo bevolen te sijn. Als nu de Ruaerd, door het stijver aensetten van de scheenschroef groote pijn gevoelde, seijde hij in haestigheijt tegen de Beul, ghij schelm is mij dat pijn aendoen? ick soude u wel een klinck om de ooren geven. De Beul antwoorde: klaeght ghij alrede? het salder nogh al bet op aenkomen; daerom soude ick u raden maer te bekennen, want ghij sult de pijn niet kunnen wederstaen. Daer op de Ruaerd seijde: hoe kan men bekennen, 't geen men niet gedaen en heeft? Doe wierdt hem aen ijder groote teen gehangen een gewight van vijftigh pont en vast gebonden met een

dun touw vol knoopen, en hij bij sijn armen aghter over opgehaelt, tot dat de catrollen aen malkanderen stieten. En wanneer zijn lighaem aldus uijtgestreckt was, wiert hij gints en weder geslingert.

Als hij nu in de alderswaerste pijn was, quamen de Raedtsheeren binnen en verghde hem belijdenisse; dogh hij protesteerde van syn onschult, seggende, reck mij en scheur mij aen stucken, ghy sult er noyt uyt halen dat er niet in is; als sy al bleven belydenisse vergen, sprack hij heftiger, en daeghde syne Reghters voor Godts vierschaer, seggende dat sij selfs wel wisten dat hij onschuldigh was.

Wanneer sij nu op deese wijse van hem geen belijdenisse konde krijgen, hebben sy hem afgenomen en geleydt op de pynbanck, sijn lighaem op drie plaatsen gebonden sijnde met dunne touwen vol knoopen, en zijn hooft leggende tusschen vier pennen en aldaer weder uitgereckt. Doch hij bleef bij sijne protestatie van onschult. En heeft dese pijniging geduurt in alles omtrent drie uuren en een halff.

(c) De Beul hadde eerst geseyt, dat hij den Ruaerd swaer hadde gepijnight; dit meer te seggen was hem van seker Heer scherp verboden; daer op hadde hij geseyt naderhandt dat de pijniging niet veel te beduyden had, dat hij die om een glas wijn wel wilde verdragen. [1])

---

[1]) De *brief* komt mede voor aan het einde van *Jochem Oudaan's* treurspel: de Haagsche broedermoord of Dolle blijdschap. Deze verschilt echter in spelling met den hier vermelden brief. De hier vermelde aanteekeningen worden door *Oudaan* niet gegeven, maar zijn volgens *Wagenaar*, die de onder *b* en *c* verstrekte bijzonderheden mededeelt in het 14e deel zijner Vaderl. Gesch., afkomstig van het handschrift van den Deurwaarder *Van Kervel*.

Mede van belang is de volgende aanteekening:

Eenige particulariteyten voorgevallen op den 21 Augusty 1672. als wanneer de twee gebroederen CORNELIS *en* JOHAN DE WITT *van de Haegse Borgeren wierden omgebragt. gehoort uyt de mont van* HENDRICK VERHOEFF. *silversmit. woonende tot Voorburgh. die bij de voorgenoemde actiën is present geweest.*

Eerstelyck seyde hij *Verhoeff*. dat de Haegse Bargery was op de been geraeckt op een gerught dat de boeren en Huysluyden van meeninge waren den Haegh te plunderen. alsmede op het uytgaen van *Willem Tichelaer*. beschuldiger en medegevangen van de Hr. *Cornelis de Witt*.

Weynigh teyts daer na seyde hy *Verhoeff*. dat hy 's morgens Gode gebeden hadde. dat hy moghte de Witten helpen om hals brengen ofte self sterven.

Hy vorder synde onder het blaeuwe vaendel. waer over Capiteyn *de Swart* commandeerde. bevond syn Capiteyn seer gealtereert. niet wetende in die ongestuymigheyt hoe hy sigh soude gedraegen. soo dat de rotsgesellen (siende syn flaeuhertigheyt) dickwijls dreijgden hem van de Compagnie te willen afjagen en hem Verhoeff in syn plaats te stellen.

Deselve Compagnien verder komende te marcheren

Van den *brief* meldt Wagenaar slechts dat dezen door den beul op zijn doodtbedde geschreven werd om van mevr. de Ruwaardinne vergiffenis te verkrijgen. Daar de *aanteekeningen* bij den door ons vermelden *brief* behooren en de spelling in beide dezelfde is, mag men m. i. aannemen dat de *brief* eveneens afkomstig is van *Van Kerrel* en een verbeterde copie van Oudaan's medegedeelden *brief*.

door de gevangenpoort, nae de Cingel, rescontreerde omtrent het huys van de Heer *Moleschot* seeckere Compagnie Ruyters, in den Haagh garnisoen houdende, aen welcke hy Verhoeff toeriep dat sy souden fileeren, waer op den Officier voorrijdende syn degen trock, onseecker wat hy in 't sin hadt, als wanneer de Burgery haer klaer maeckte om vier te geeven, 't welck de Officier siende, liet aenstonts de Ruytery fileeren en aghter den anderen marcheren, waer op *Verhoeff* riep in 't voorbij trecken, de Prins boven, de Witten onder, die anders meynd, die slaet de Donder! en dit, soo hy seyde, om te hooren hoe de Ruyters waren gesint; waer op eenparigh antwoord volghde . soo meynen wy 't oock, en . swaeyde haere hoeden rontom, dit stelde haer gerust om 't werk uyt te voeren.

Hij *Verhoeff* verklaerden tot dit werck genomen te hebben een State-roer, 't welck in twaelff schooten een pont loot hadt van nooden, laetende daer op loopen twee kogels.

Wanneer nu de Compagnie op de Cingel geposteert was, klaeghden de Burgers dat se geene genoeghsame ruymte hadden en seyden aen den Capiteyn dat hij sou marcheeren naer het .Huys van den Ryngraeff, waer omtrent sij eenigen tyt haar geweer neerleyden.

Onderwijl was bij hem *Verhoeff* gekomen den Colonel van de Burgery genoemt *Maes*, versoeckende hem particulier te mogen spreecken, en braght hem ten huyse van eenen Beukelaer, alwaer mede was gekomen schepen *van Bancken*, in wiens presentie gedaghte Maes hem Verhoeff een roemer wijn braght op de gesontheyt van den Prince van Orange, waer op *Verhoeff* antwoorde: hoe gij dat meynd weet de Duivel, evenwel al is de roemer groot sal ick hem uytdrincken; ondertusschen

betoonde Maes hoeveel ongemacks konde komen uyt deese revoltes, ende wat swarigheden voor de aenlyders van 't werck, vragende onder anderen wat men met de Witten in 't sin hadt, en seyde de silversmit, doot te slaen. Hier op repliceerde *Maes* dat hy *Verhoeff* nu een ongemeene dienst konde doen aen gedaghte Heeren de Witten, afraadende bij de andere complicen het voornemen, sullende de Heeren van den Haegh in 't generael en particulier aen hem danckbaer wesen, ende in alle gesegentheyt zijn goeden dienst soecken te compenseren, waer op *Verhoeff* met hevigheyt uytvoer, seggende dat die voor schelmen sprack niet veel beter was; waer door alle devoiren van gesegde *Maes* vrughteloos bleven, scheydende Verhoeff, nadat hij nogh een glas a 2 gedroncken hadde, met dreygementen; in alle dese voorstellen en tegenspreecken sweegh de Heer *van Bancken* 't eenemael stil, waer op *Verhoeff* retireerde bij zijn compagnie.

Alwaer gekomen, ordonneerde hij *Verhoeff* de Tamboers de mars te slaen om te avanceeren onder de gevangenpoort. Tusschenwijl quam de Burgermeester *Groenevelt* om weder met *Verhoeff* te spreecken, van wien hij instantelyck gebeden wiert op 't Stadthuys te willen komen, eer iets verders werdt aengereght, waer op hij *Verhoeff* volgden, tredende door de andere compagniën evenwel met groote bekommernisse, soo hij seyde, voor de Burgerwaght, welcke omtrent veertigh man sterck de waght aldaar was houdende op 't Stadthuys, en van wien niemant van 't voorgenomene desseyn wisten. Dogh komende op 't Stadthuys wierdt hij *Verhoeff* datelyck geanimeert door 't volk aldaer wakende, die hem seyden, wij weten wat gij in 't sin hebt, weest couragies *Verhoeff* en toont je

dapper, zoo se u meynen achter af te leyden, maeck maer eenigh gerught, wij sullen de deur op loopen en brengen se liever alle om den hals.

Hier op treet hij *Verhoeff* alleen binnen, niet anders bij sigh hebbende als zijn zijdgeweer en een groot mes in zijn zack, om bij occasie sigh daer mede te dienen; als wanneer Burgermeesteren, Schepenen en Vroedtschappen alle opstonden, en de hem met ongedeckten hoofde goeden dagh wenschten. waer op hij *Verhoeff* versoght dat de heeren sigh souden decken en gaen sitten. 't welck, geschiedende wilden sy dat hij sigh mede soude decken, 't welck hij hem instantelyck wiert gerefuseert. blijvende blootshooft staen. Ondertusschen vervolgde Burgermeester *Groenevelt* het woort, seggende, dat zij Heeren hem althans hadden ontboden in hare vergaderingh om een goeden dienst van hem te trecken, wetende dat hij was een welgeseeten man binnen den Haegh, voorsien met een notabele silvere winckel, derhalven dat hem vooral geen losse acten betaemde, dat den Haegh ende de Heeren de Witten eeuwiglyck aen hem souden blijven verplight met beloften van alle behoorlycke erkentenisse. soo hij als veelvermogende onder de burgerij aldaer, de saeck daer toe konde dirigeeren en brengen dat genoemde de Witten wierden bewaeckt met twee burgers uyt iedere Compagnie, ter tijd en wylen dat mijn Heer de Prins in den Haeg quam om desselfs sentiment en goedvinden te onderstaen en te weten.

Waer op *Verhoeff* antwoorde dat hij de Duivel van de Witten hadt, dat hij nu twee verscheyde reysen verraders haer huysen hadt helpen bewaren, 't geen hij niet meer meinde te doen, denoteerende met de twee reysen de Huysen van de Raadtpensionaris ten

tijde van sijn quetsuur en van den Colonel *Mombas* ten tijde van 't verlaten syner post aan den IJssel en Tolhuijs.

Als wanneer de Pensionaris *van der Hoeven* vraaghde, wat dan sijn meininge vorders was? Waer op de silversmit antwoorde, de Witten van de Poort te halen en deselve om den hals te helpen. Waer op de Pensionaris repliceerde, ick en kan ten minstèn niet gelooven dat er eenen Haegsen burger gevonden sal worden, die daar toe de hand sal leenen, en seyde *Verhoeff* het sal evenwel geschieden, spaert God mijn 't leven al sou ick het alleen doen, en hebt alhier met den anderen maar een half uur patientie; ick sal u heden beyde de harten in handen leveren.

Waer op iemant vervolghde van de Heeren, soo is 't tijdt dat wij uijt den Haeg vertrecken, en hier niet en verblijven, waer op *Verhoeff* antwoorde, soo bent gylieden alle om hals, want gij lieden bent mede van de factie der Witten en haer geselschap.

Op welcke hevige gerughten de Burgerwagt de deur opliep, meynende dat er eenigh gewelt aen den silversmit gedaen wiert, om het selve te weeren; en wierden van de geseyde waght eenige scheltwoorden gebruyckt tegen de Heeren van de Regeeringe, seggende seecker burger, genoemt *Mars*, als onse lieven Heer een lant wil straffen berooft hij de Heeren van haer wijsheijt.

Vervolgens ging *Verhoeff* wederom na sijn Compagnie, konnende niet als met de grootste moeite daer bij komen, hoewel *Dassigny, van Valen* en anderen van sijn medemackers hem hadden belooft de passagie terug te faciliteeren ende hem door de andere bij sijn Compagnie te helpen. Hier tusschen gebeurde dat

seecker, Borger, een Fransman sijnde, hem niet wilde doorlaten, maar leyde het musquet op hem aen, niet sonder kommer van den silversmit voor eenig peryckel.

Komende voorts bij de gevangen poort, soo riep de silversmit nevens andere, de schelmen moeten der uyt, leggende sijn musquet geladen met twee kogels alder-eerst aen op de poort; na dat hij hadt gelost, soo geeven alle de omstanders een salvo op deselve poort, soo dat se binnen kort als een rooster was geschoten, dogh gegrendelt met twee grendels en een sluyt-boom, was te minder apparentie om deselve open te krijgen.

Nota, dat hem *Verhoeff* wierd geraden eenigh kruijt in 't slot te strooijen en het selve aen te steecken, dogh alsoo hij sorgde voor het springen van de spijckers, oordeelde hij 't selve te periculeus voor sigh. Tusschen wijlen komt seecker koetsier aengaen, welcke de omstanders raedt uijt een smitshuijs sware moockhamers te halen om de deur met force en gewelt op te slaen, waer op *Verhoeff* sigh haeste na de Smit woonaghtigh in 't Voorhout, welcke weijgerende wiert gedrongen twee van de swaerste over te geeven. Met welcke te rugh komende om de deur op te slaen, soo bevond hij dat de Cipier was bij der handt, en te vooren getreden belovende met gemack de deur te sullen openen, des dat sij souden aflaten van meer gewelt op deselve te gebruijcken.

De deur geopent sijnde, vlieght *Verhoeff* na boven met eenige borgers achter volgende, vraegende aenstonds welcke de kamer was van de Heeren de Witten? Die hem sijnde gewesen, geboodt hij dat men geen kamers meer soude openen, om geen occasie te geven, soo hij seijde, voor schelmen en dieven te eschappeeren.

Boven tredende ter kamer, bevond hij, soo hij seijde,

beijde gebroeders bewaert met 4 borgers, welcke alle souden droncken gemaeckt sijn en het geweer afgenomen en afhandigh gemaeckt met presumtie dat sij souden hebben gedaght te ontvlughten Binnen 's kamers sijnde, soo sagh hij den Ruaerd liggen op een ledekant, hangende sijn paruijck en hoedt ter sijde het hoofdenende, denselve Ruaerd had op sijn hooft een nachtmuts ende een lang dasjen om sijn hals. De Raedtpensionaris stont aen een tafel aen de andere sijde van de kamer, iets leesende, hebbende bij sigh een Deurbewaerder ofte Bode; onderwijl tradt *Verhoeff* dicht aen 't ledekant van den Ruaerd, schuijvende met beijde handen de gordijnen open en seggende: verrader ghij moet sterven, bidt God en bereijdt u selven. Waer op hij *Verhoeff* verklaerde dat de Ruaerd dapper altereerde en verbleeckte. seggende vrienden wat hebbe ick misdaen.

En repliceerde *Verhoeff* hier op: ghij ben een Princemoorder een verrader en schelm. haest u maer aenstonts. Soo rees de Ruaerd op, stil zittende met de handen over den anderen in gelijckenisse van iemant die bidt. Waer op iemant van de Borgers, meede boven geklommen, de kolf van 't roer nam, slaande na den Ruaerd soodanigh dat de pilaren van 't ledekant tot den andere vielen, sonder evenwel den Ruaerd te quetsen.

Den selven gekomen tot op de sponde van 't ledekant en treckkende sijn kousen aen, bevond hij dat iemant der opgedrongen borgers alreede in sijn muijlen, staende voor 't ledekant, had gepist, waer op hij sijn hooft schuddende,. seijde siet wat hebben se gedaen? Maer *Verhoeff* antwoorde, treck maer aen 't is voor u maer om een korte tijt te doen.

Voorts wiert hem Ruaerd door een persoon kort van statuere sijn nachtrock omgehangen.

Onderwijlen was de Raedtpensionaris toegetreden, vragende of men hem oock vermeijnde om hals te helpen? Waer op iemant van de omstanders seijde: ja schelm, verrader, dief, ghij sult den eijgen gang van u broeder gaen.

Tusschen welcke discoursen een derde, nemende sijn roer, den Raedtpensionaris sodanigen slagh aen sijn hooft gaf, dat het bloed daer uijt gonsde en een lap vel daer bij hingh, waer op den Raedtpensionaris sonder altereeren sijn hoedt en kalotje afligtende, een neusdoeck daer op heeft gelegt. En leggende sijn handen over den anderen, seijde sonder verbleecken: mannen is 't om mijn leven te doen? Schiet mij datelijck onder de voet, toonende rustelijck sijn borst. 't Welck door hem *Verhoeff* belet wiert aen de omstanders, zeggende mannen de schelmen moeten publijck sterven soo als zij den goeden *Buat*, die 't soo wel met den Prins en 't Lant meijnden, hebben gedaen, soo oock den onnoselen *van der Graeff*, die beijde op 't schavot sijn gestorven en soo sullen sij oock doen. Vervolgende met veel andere scheldwoorden, dat sij soo veel eerlijcke luijden hadden geaffronteert, als Tromp, Kievit, van der Horst enz. dat God nu quam om wraeck van haer te neemen, besluijtende dat God dit alles soo wonderlijck hadt beschickt.

Hiermede nam een gedeelte van de Borgerij den Ruaerd van den kamer, hem ruckende en stotende van de trappen met een ongemeen getier. Waer op de Raedtpensionaeris met de silversmit soetjes achter aen quam volgende, neemende den Raedtpensionaris hem bij de hant en seijde, vroomen Borger, hoe gaet dit soo? ende verklaerde *Verhoeff* dat hij een vuur in des Raedtpensionaris oogen sagh, 't geen hem als vervoerde, en

seggende indien de Raedtpensionaris waer gewapent geweest, ick soude met mijn twee persoonen hem niet derven aengetast hebben.

Interim, vraeghde *Verhoeff*, mijn Heer hoe ben je soo ver van onse lieven Heer afgeweeken, dat ghy soo godloos, een Lant daer je soo geaght ende gesien waert, aen de Fransen hebt overgegeven, en soo meenigen eerlycken man hebt op de mesthoop gebraght, deselve van al haer goet latende berooven? Waer op den Raadtpensionaris repliceerde, soo sij alle soo hadden gedaen als ick, daer sou tot nogh niet een stadt over geweest zijn.

Hier uyt presumeerde *Verhoeff* dat hij door 't woort alle, meynde syn mede complicen, en soude hem gaern een uur gespaert hebben om door tormenten en pijnigen sijn mede standers te ondersoecken, maer het rasende volck van beneden riep, dat hij het te lang maeckte, seggende hij verstaet sigh al met den Raadpensionaris, van wien hij alreeds de goutbeurs en sijn horlogie heeft.

Welck gerught wanneer de silversmit quam te mercken, soo seyde hij, neemt den schelm dan en bruijt met hem voor den Duyvel.

Hier op beneden komende door de gevangen Poort, sagh hij *Verhoeff* dat de Ruaerd alrede onder den voet was geslagen, leggende leunen op syn hant. En kreeg hij *Verhoeff* weynigh tijts daer na een slagh met een musquet op 't hooft dat hij bloeide, sijnde deselve slagh gemunt op den Raedtpensionaris, die deselve ontweeck, derhalven geseijde *Verhoeff*, siende dat het dight bij den Raadtpensisnaris periculeus was, weeck een weynigh van hem af, als wanneer seecker Persoon gekleet met een felpe rock een pistool nam, deselve den Raedtpensionaris van aghteren door 't hooft schietende, seggende met een, daar leyt nu het eeuwig Edickt.

Op welcke tijt mede een ander persoon in 't graeuw gekleedt (welcke beyde persoonen *Verhoeff* seyde niet te kennen) den Raedtpensionaris een steeck in zijn borst braght, waer op hij voorover viel, leggende sijn handen te samen of hij wilde bidden. En wiert voorts in 't ronde met een salvo van musquetten begroet. Hierop wierden de lighamen van alles berooft, en gaf hij *Verhoeff* last, dat men beyde de lighamen aan den hals, de eene aen de kaeck, de andere aen de wip sou hangen.

Dogh een bootsgesel wijser als ick, soo de silversmit seyde, hingh de Lighamen aen hare beenen op, synde zij schelmen na sijn oordeel niet waardigh dat zij op de gewoone wijs gehangen souden worden. En wierden verder de lighamen van alle hare ledematen ontbloot, een ieder een genoeghsaem bekent, den een afsnijdende de vingers. duymen, teenen, neus, handen, ooren, enz.

Dog beyde hare Herten, seyde den voornoemden *Verhoeff*, dat hij seeckere jongen ontnomen hadt, dewelke deselve als een kaetsbal haer gedurigt in 't aengesight kaetste, derhalven de Herten als nogh bij hem worden bewaert en gesien konnen worden.

De Borgerij, ofte een gedeelte van dien wilde onderwijlen gaan plunderen het huys van den Raedtpensionaris zalr., de huysen van de Heeren *van Asperen*, *Bennebroeck* ende meer andere, 't welck door hem *Verhoeff* (soo hij seyde) wiert belet, met voorgeven dat het om niemant sijn middelen was te doen geweest maer alleen om de schelmen om den hals te helpen, ende dat hij selfs op de plunderaers de eerste vier soude geeven.

Dit alles sijnde gedaen, vertrocken de Compagnien yder na huys, en rescontreerde in 't trecken 't selve

blaeuwe vaendel de Heeren *Tromp* en *Kievit*, leggende uit 't Heeren Logement op de Vijver-berh. als wanneer de Burgeren riepen, langh leeff *de Prins*, leeve *Tromp*, waer op sij Heeren haren hoofden keerden.

Treckende voorbij 't huys van den Raedsheer *van der Graeff* riepen eenige uyt de Compagnie aen de Moeder van den onthoofden *van der Graeff*, wij hebben de doot uwes Soons gewroken, sij hangen al op, die de oorsaeck daer van sijn Treckende voorbij 't huys van Prins *Maurits* naer de Pooten, so was even voor haer (soo sij seyden) gesien den Rotterdamse Burgermeester *van der Aa*, die als een blixem verdween, soude anders op de eygen manier als de Witten getracteert sijn geweest.

Dit narrée gehoort den 16 Octob 1674
binnen Voorburgh. [1])

L. WICHERS.

---

[1]) Dit *narrée* schijnt aan *Wagenaar* bekend te zijn geweest, want enkele gedeelten er van komen overeen met hetgeen deze geschiedschrijver in het 14e deel zijner Vaderl. Gesch. mededeelt omtrent den moord der De Witten.

GOEDKOOP VLEESCH.

1714 „voor haer in de hal geweest ende gekocht $6^1/_4$ ℔ rundervleijs." 1—1—14.

R.

BIJ HET KAARTJE.

Door Philips II, Koning van Spanje, werd na het aanvaarden der regeering over de Nederlanden, aan den bekenden kaartmaker Jacob van Deventer, opgedragen, om alle steden en dorpen dier landen te bezoeken, op te meten en in kaart te brengen.

Dit geschiedde, en daaraan is het te danken, dat ook het 's-Gravenhage uit dat tijdvak, in nauwgezette afteekening, voor het nageslacht bewaard is gebleven, en daardoor een vrij volledig overzicht wordt verkregen, zooals het zich toen ter tijde, sedert 1250, had uitgebreid en uitgelegd.

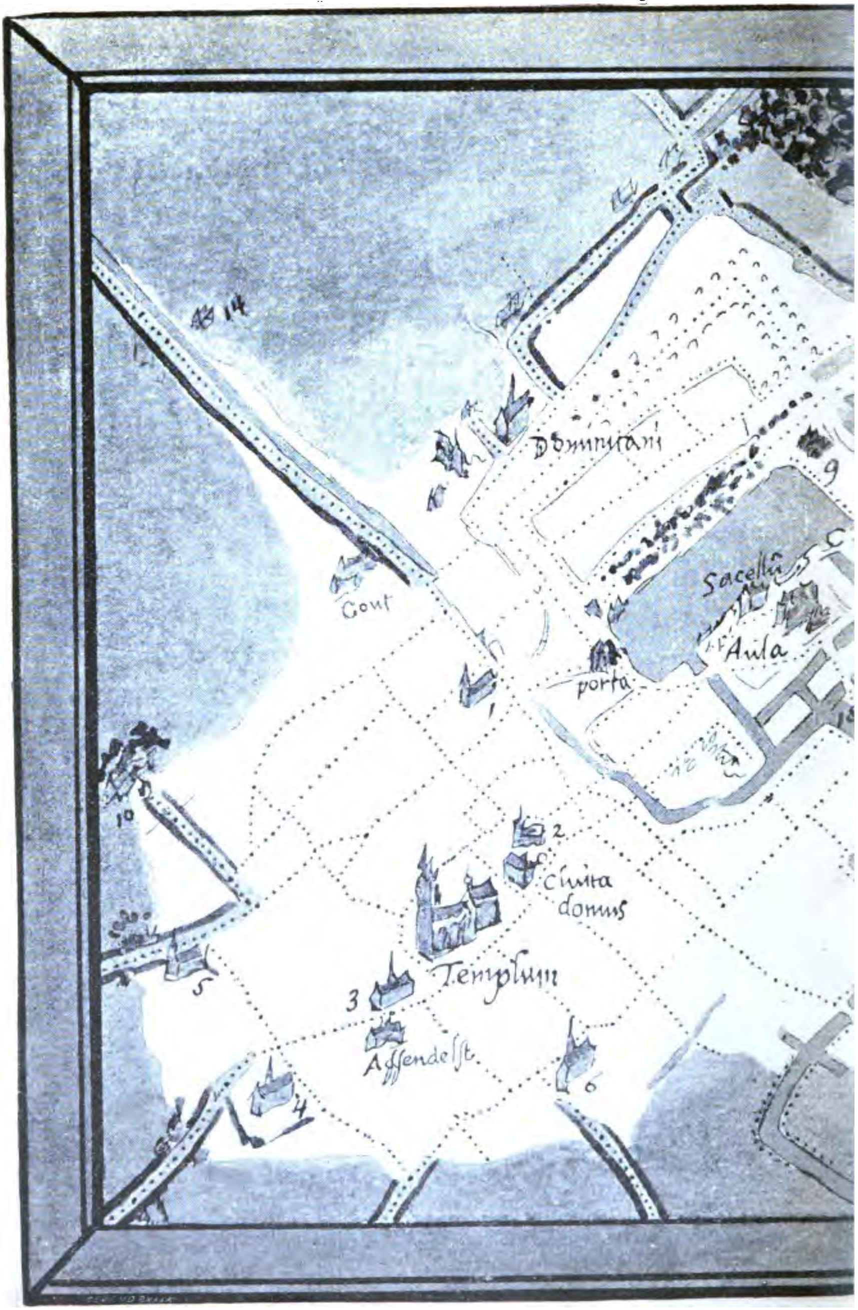
Over de geschiedenis dier atlassen, en de minuten, welke tot hunne samenstelling hebben gediend, zijn verschillende bijdragen geleverd. Eerst in den Navorscher XVI, 193, 225, 289. Later gaf W. Eekhoff eene monographie over van Deventer, terwijl ook in de Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel, 1e deel

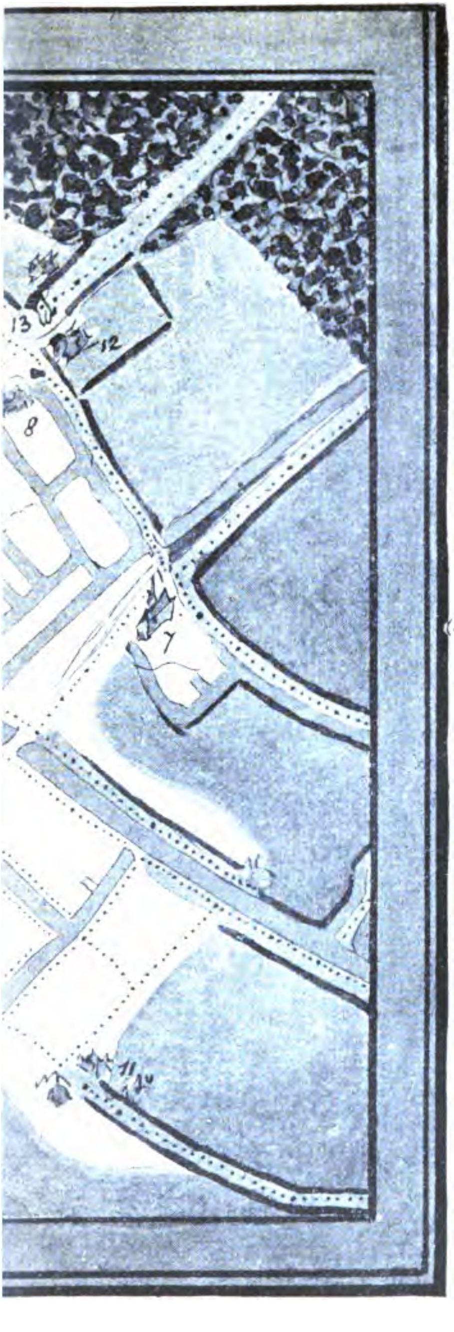
1874; in den Nederl. Spectator van 5 December 1891; en in het Rotterd. Jaarboekje, van 1892, 13e jaarg. menige bijzonderheid omtrent van Deventer en zijn werk voorkomt.

In den loop van 1891 werd eene loffelijke maatregel genomen door de Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Zij heeft namelijk eene gunstige beschikking uitgelokt van de Madridsche regeering om de verzameling plattegronden tijdelijk op het Rijks-Archief te deponeeren, en ieder in de gelegenheid te stellen copiën te doen nemen. Een poging om ze door den druk gemeen goed te maken leed echter schipbreuk; voornamelijk misschien daarom, omdat enkele minuten, of schetsteekeningen der kaarten in Madrid aanwezig, in Nederland en België reeds voorhanden waren, want van Deventer leverde slechts het *net* af der verzameling; zijne schetsteekeningen kwamen in handen van Cornelis van Aerssen, en bleven bewaard bij dat geslacht tot 1859. Toen werden zij verkocht en verspreid. O. a. kwam de plattegrond van 's-Gravenhage in 't bezit van het Rijks-Archief, en werd daarvan, ten behoeve van den Atlas van het Haagsch Gemeente-Museum een copie vervaardigd.

Toen het mij echter bleek, dat door van Deventer op het *net* van den plattegrond van 's-Gravenhage nog was aangebracht een zoogenaamd *carton*, dat niet op de minuut wordt gevonden, en waarop voornamelijk de gebouwen goed uitkomen en zeer nauwkeurig zijn aangeduid, meende ik ook daarvan voor den Haag eene copie te mogen bewaren. Onze vereeniging was daartoe gaarne bereid, en de vaardige hand van den Heer Rotteveel, zorgde voor de uitvoering.

Dit karton of kleine kaartje, binnenrand M 0,45,

14
Dominicani
9
Sacellū
Gout
Aula
porta
10
2
Ciuita domus
Templum
5
3
Affendelst.
4
6

LEGENDE.

Dominicani Kloosterkerk.
Sacellū Hofkapel.
Gout Koninklijk Paleis.
Porta Gevangenpoort.
Aula Hofzaal.
Civita Domus Stadhuis.
Templum St. Jacob- of groote kerk.
Assendelft St. Theresiakerk.

1. Sacraments gasthuis.
2. St. Nicolaas gasthuis.
3. St. Agnieten klooster, nu Renswoude.
4. St. Barbara klooster, of Arme Zusterhuis.
5. St. Anthonikapel, nu Krankzinnigen gesticht.
6. St. Elisabets klooster, nu Groote Markt.
7. Bagijnenklooster, of het klooster van St. Maria in Galilea.
8. St. Jorisdoelen.
9. St. Sebastiaensdoelen, nu Gemeente-Museum.
10. Pastoorswarande.
11. St. Jacobskapelle in de St. Jacobsstraat.
12. Huis van den Heer Van Ketel.
13. De Boschpoort.
14. Kapelle van 't Vrouwke met de Kruiken.
15. Hier stond de St. Maria-Kapel (Kapelsbrug.)

De stippeltjes wijzen het midden der straten aan; op pleinen en grachten den huizenkant.

hoog en breed, wordt onzen leden en lezers in reproductie aangeboden; *wel niet in de kleuren van van Deventer* maar dan toch overigens zoo getrouw mogelijk. De nommers worden niet op 't orgineel gevonden, evenmin de legende. Ik meende die beide zaken te onmisbaar mij niet de moeite te geven ze er bij te voegen.

Het aangegeven jaartal 1545, vond ik geplaatst bovenaan op het wit van den gedeponeerden plattegrond, tijdelijk op het Rijks-Archief aanwezig. Dit kan eenige bedenking geven, omdat van Koning Philips gesproken wordt, en deze eerst in 1555 aan de regeering kwam. Daar echter over de volledige geschiedenis van dit belangrijk kaartwerk nog niet alle licht is opgegaan, en allerminst de data met juistheid zijn aan te geven, meen ik te mogen vasthouden aan het jaartal 1545, en acht ik mij gelukkig, dat onze vereeniging dit topografisch werk van den verdienstelijken van Deventer in grooten getale kan verspreiden, en daardoor het hare kan bijdragen om de geschiedenis onzer goede stad, uit overoude tijden, een woordje te laten spreken.

'S-GRAVENHAGE, R.

ANNA BOLENA.

De Hofstad had in 1722 het voorrecht, eene naamgenoote van de ongelukkige Koningin van Engeland (2e echtgenoote van Hendrik VIII), onder hare inwoners te tellen. Het impost register op het begraven vermeldt n. l. „21 April 1722, Anna Lucretia Bolena *f* 3.—.—."

'S-GRAVENHAGE. W.

DE DOOD VAN KONING LODEWIJK NAPOLEON'S OUDSTEN ZOON TE 'S-GRAVENHAGE, IN 1807.

Toen den 3en Januari 1802 het opgedrongen huwelijk werd voltrokken tusschen den vier-en-twintig jarigen Louis Bonaparte en de achttienjarige Hortense de Beauharnais, mocht het echtpaar zich den 18en October van hetzelfde jaar reeds verheugen in de geboorte van een zoon.

Op den 24sten Maart van het volgend jaar had in het Paleis te Saint-Cloud de plechtige doop van dien eerstgeborene plaats, die de namen van Napoleon-Charles ontving. De eerste Consul aanvaardde het peterschap over den neef en Madame Letizia werd de meter. Het was een buitengewone plechtigheid, daar de Paus zich had laten vertegenwoordigen door den Groot-Aalmoezenier den kardinaal Fesch, den oom der Bonapartes.

Wel was deze ceremonie noodig om eenige afleiding te geven, daar juist drie dagen te voren de ongelukkige Hertog van Enghien het militair salvo had ontvangen, onder den indruk van welk feit de meeste bloedverwanten van den eersten Consul nog verkeerden.

Josephine echter was al wat over deze noodlottige executie gecalmeerd.

Hoewel wat lichtzinnig van natuur, was zij afkeerig van alles wat haar in onaangename stemming bracht; van daar dat zij levendig, maar vluchtig gevoelde. Van die geboorte met haar pompeuse doopplechtigheid was zij thans geheel vervuld, want die gebeurtenis werd door haar beschouwd als een bepaalde toenadering tusschen de Bonapartes en de Beauharnais terwijl zij er bovendien op vertrouwde, dat de wieg van haar kleinzoon haar tegen een echtscheiding behoedde.

Reeds toen de knaap een paar jaren oud was, gaf hij blijken van een helder verstand. Napoleon hield daarom veel van zijn neef, die zich wederkeerig zeer aan zijn oom gehecht toonde. Als zijn vader hem met nieuw speelgoed verrastte, dan vond hij altijd de geschenken van zijn oom veel mooier. Of Lodewijk dan al zeide: „Zie toch eens, Napoleon, dat van uw oom is leelijk, het mijne is immers fraaier." „Neen!" antwoordde dan het kind „het is mooi genoeg want mijn oom heeft het mij gegeven." Begrijpelijk was het wel, daar zijn moeder hem opvoedde in een diepe vereering voor haar stiefvader. [1])

---

[1]) Doordien Napoleon zoo'n groote genegenheid voor dien neef betoonde, beweren sommigen, dat de Keizer, Hortense aan Louis deed uithuwelijken, om de vrucht van een liaison met haar verborgen te houden. Hierover zegt Mad. la Générale Durand, dat het nagenoeg zeker is, dat Napoleon nimmer in een intieme

En die zoon was de vreugde en de trots zijner ouders. Meer dan eens was hij bij hun huiselijke twisten tegenwoordig, en dan trachtte dat kind, deze zoo uiteenloopende naturen weer tot elkander te brengen. Zijn vader dan bij de hand nemende, bracht hij deze bij zijne moeder, onder den uitroep; Omhels haar, papa, ik bid U er om; en als hij dan den vrede tusschen zijn ouders hersteld zag, jubelde de knaap van blijdschap.

Maar de vreugde, die men van den jeugdigen Napoleon ondervond, zou van korten duur zijn. Nog geen jaar mocht Koning Lodewijk over ons Vaderland regeeren of de Koninklijke Familie werd in diepen rouw gedompeld. In het Paleis op het Binnenhof, werd in den nacht van den 4en op den 5en Mei de knaap, die reeds eenige dagen ongesteld was, plotseling aangetast door de kroep. De voornaamste doctoren werden ontboden, n.l. J. R. Deiman uit Amsterdam, S. J. Brugmans uit Leiden en Hendrik Mirandolle uit 's-Gravenhage; dezen wanhoopten, evenals 's Konings eerste ge-

---

betrekking tot Hortense heeft gestaan, van wie hij evenveel hield als van zijn stiefzoon Eugène, omdat zij de kinderen van Josephine waren. Na het overlijden van den kleinen Napoleon, vroeg de Keizer aan Louis om diens tweeden zoon te mogen adopteeren, doch daar heeft deze nimmer gevolg aan willen geven. Prins Louis, de tweede zoon, was geboren in 1804, werd in 1809 Groothertog van Berg en Cleve, doch sneuvelde in 1831 te Forli, tijdens de onlusten in de Romagna. Charles Louis Napoleon, de derde zoon, die den 20sten April te Padua werd geboren, droeg naderhand de Fransche Keizerskroon.

Ook Mad. de Rémusat, wijst in hare Gedenkschriften op het hierboven medegedeelde. Hortense heeft haar zelve medegedeeld, dat zij zich in dat opzicht geen schuld tegenover haren man bewust was, en toen de koning vroeg of zij daar een eed op durfde doen, deed zij dat.

neesheer Latour, niet aan zijn behoud. [1]) Men liet den patient 's avonds om 6 uur Engelsche, koortswekkende poeders innemen. Onder die reactie vroeg de Prins nog om speelgoed, dat men hem gaf, doch het was de laatste opflikkering van leven. Om 10 uur gaf hij in de armen zijner moeder den geest. [2])

Toen verviel de Koningin in een doffe droefheid en was niet van het lijkje weg te krijgen. Zij wrong hare armen door die van haar stoel, opdat men haar niet zou kunnen verwijderen, doch de zenuwen waren zoodanig overspannen, dat zij in zwijm viel. Men nam toen de gelegenheid te baat om de Koningin, op haar stoel gezeten, naar hare kamers te vervoeren, en toen zij bij kwam was de toestand van dien aard, dat men voor haar leven vreesde. De smart had haar te suf-geslagen om haar tranen te doen storten. Eindelijk kwam een der kamerheeren op het denkbeeld, het lijkje van den Prins te halen en op den schoot der moeder te plaatsen. Deze aanblik had zulk een uitwerking op de Koningin, dat zij hare tranen den vrijen loop kon geven, en gered was.

Nauw was de mare bekend of het klokkenspel op den St. Jacobstoren werd weggenomen en alle openbare vermakelijkheden geschorst. [3]) De Koninklijke Courant

---

[1]) Vergelijk het artikel van Dr. Krul in den *Tijdspiegel* van Maart 1893, Koning Lodewijk „Asklépios."

[2]) Zoodra zich de ziekte van den jongen Prins openbaarde, had men dit aan Napoleon's beroemden geneesheer Corvisart geschreven, daar deze een der eersten was, die een middel tegen de kroep hadden uitgevonden. Maar het antwoord kwam te laat, terwijl bovendien de geneesmiddelen terstond bij de eerste verschijnselen der kwaal hadden moeten worden gebruikt. (Mémoires sur Mad. la Duchesse de St. Leu p. 29.)

[3]) Hurau's Dagboek. Gemeente-archief.

van den 8sten Mei gaf over dit onverwachte afsterven, het volgende bulletin uit:

„De hoop, welke men volgens het laatste bulletin, „in onze courant van gisteren avond gevonden wor„dende, op de herstelling van Z. K. H. Prins Napoleon „Karel, oudste zoon des Konings, had opgevat, is zeer „kortstondig geweest. Reeds kort na den middag van „den 5den dezer, begon de ziekte al den schijn van „een ongunstige wending te krijgen en 's avonds „om tien uur was de geliefde Prins niet meer. Hij „had den ouderdom van vier jaar en nog geen zeven „maanden bereikt. De droefheid, waarin de Koninklijke „Ouders gedompeld zijn, is onbeschrijfelijk groot, ter„wijl ook de algemeene deelneming in het afsterven „van dien belangrijken en veelbelovenden Prins, zich „allerhartelijkst heeft aan den dag gelegd."

Inmiddels werd het lijkje van den jongen Prins gebalsemd en nadat het gekist was in de Troonzaal op het Binnenhof geplaatst. Daar bleef het tot den 2en Juni, waarop het stoffelijk overschot in een koets met zes paarden bespannen naar Frankrijk werd vervoerd. [1]) Het werd toen bijgezet in de kapel van het kasteel St. Leu, waar ook het stoffelijk overschot rustte van den vader der Bonapartes, die in 1785 te Montpellier was overleden. Toen nu in 1814 het kasteel overging aan de Condés moesten de lijken worden overgebracht naar de kerk der gemeente, aangezien de kapel eerlang zou worden gesloopt. [2])

---

1) Hurau's Dagboek. Gemeente-archief.

2) H. J. Caan. Funérailles du Feu Roi Louis-Napoléon Bonaparte et de son fils aîné Napoléon Louis. La Haye, 1847.

Eenige afleiding na het zware verlies, dat zij hadden geleden, werd voor H. H. M. M. hoogst noodzakelijk geoordeeld.

Reeds den volgenden dag verlieten zij de residentie en begaven zij zich naar de buitenplaats „Haagvliet", onder Voorburg, bewoond door Baron van Heeckeren van de Cloese, Opperjagermeester des Konings. Deze was zoo welwillend zijn buitenverblijf ter beschikking van H. H. M. M. te stellen. Tot den 13en Mei vertoefden zij aldaar, toen zij zich op dien morgen begaven, over Gouda en Gorinchem, naar het kasteel Laeken bij Brussel. H. H. M. M. waren vergezeld van den overgebleven jongen Prins Louis, benevens de Groothertogin van Berg, Caroline Murat, een schrale troosteres, die zich sedert den 11en bij de Koninklijke familie had gevoegd.

Koning Lodewijk keerde reeds den 16en Mei alhier in goeden welstand terug en nam zijn intrek in het Paleis ten Bosch. Daar vertoefde hij tot den 20sten en vertrok toen naar het Loo, dat sedert het vertrek van Willem V niet bewoond was geweest. Ten einde zich eenigen tijd te onttrekken aan de regeeringszaken (het Continentaal-stelsel was pas ingevoerd), ondernam de Koning de reis naar de Pyreneeën, waar zich de Koningin ophield, tot herstel harer geschokte gezondheid. Daar bleven H. H. M. M. tot in de maand September, terwijl zij den 23sten dier maand weder in de Residentie terugkeerden.

Lang drukte dit sterfgeval op de familie Bonaparte.

Niet minder was Madame Mère er door getroffen, doch ééne gedachte troostte haar, n. l. dat de smart

mogelijk den huwelijksband tusschen haar zoon Louis en Hortense hechter zou maken. [1])

Voor Napoleon en Josephine was het eveneens een treffend verlies, vooral voor de laatste.

En die gebeurtenis van den 5en Mei, [2]) welke plaats vond tijdens den roemvollen loop van den Pruisischen en Poolschen veldtocht, waarna Frankrijk zich machtiger dan ooit verhief, sloeg daarna al Napoleon's ontwerpen den bodem in, want hij had dit kind tot zijn troonopvolger bestemd. Bitter hinderde zijn dood den Keizer, en het gebeurde daarna meer dan eens, zoo verhaalt ons zijn eersten kamerdienaar Constant, dat wanneer Napoleon aan het een of ander plan bezig was, hij plotseling het werk staakte en uitriep: „Wien zal ik dit alles nalaten!"

De gevolgen zouden dan ook van gewicht zijn.

'S-GRAVENHAGE. C. GIJSBERTI HODENPIJL.

---

1) Madame Mère Napoleon is Mater par le Baron Larrey, t I p. 440.

2) Opmerkelijk is het dat, veertien jaren later, op dienzelden datum (5 Mei 1821) de groote Keizer, op de rots van St. Helena bezweek.

BEKEERDE HEIDENEN.

In 1746 werden te 's-Gravenhage Lidmaat der Nederd. Herv. Gemeente: „Jan Kerkwijk, geboortig van Padam. „Hendrik Adrianus geboortig van Balie. Adriana Camonie geboortig van Banja. Allen uit het heidendom." Wonende in 't Voorhout bij den heer Patras.

's-Gravenhage. W.

HET NIEUWE GEMEENTEBESTUUR IN 1811.

Toen ons land het lot der inlijving bij Frankrijk onderging, werden er op last van Napoleon in vele plaatsen nieuwe gemeentebesturen aangesteld. In 1811 kwam 's-Gravenhage aan de beurt. Men vindt hieromtrent het navolgende in Hurau's *Dagboek*, berustende op het Gemeente-archief, aangeteekend:

Toen het nieuwe Bestuur alhier was gekozen, werd bepaald, dat de installatie der nieuwe leden zou plaats vinden op Maandag den 5en Augustus. Op dien dag begaven zich 's morgens om negen uur de prefekt de Stassart met den onder-prefekt, volgens de bij de Wet bepaalde begeleiding, naar het Stadhuis. Aldaar gekomen legden de nieuwe leden, voor zooveel zij tegenwoordig waren, den eed in handen van den prefekt af. De Stassart hield vervolgens een toespraak, die door den maire werd beantwoord. Vervolgens vertrok

de prefekt, waarna het nieuwe bestuur zijne functiën aanvaardde. Het was als volgt samengesteld:

MAIRE. J. VAN SCHINNE.

ADJUNCTEN. Frévy de Charmail. Joan Quarles, J. C. Faber van Riemsdijk, F. Roest van Limburg.

LEDEN VAN DEN MUNICIPALEN RAAD.

F. P. W. van Schuilenburg van Bommenede, J. van Hees, J. Steengracht van Oost-Capelle, H. van Outshoorn, J. D. van Slingelandt, H. A. Caan, C. A. Hartman, C. C. van Doeveren, A. Hope, H. de Castro, P. J. Groen van Prinsterer, Van Wassenaer Obdam, Joost Romswinckel, Mollerus Jr., Bentinck, J. C. Leon de Fontaine, J. Stratenus, Joachim Jochems, de Kock, van der Haer, P. P. Quarles, G. van der Meersch, N. Wijckerheld Bisdom, G. H. Cappel, J. H. Schiefbaan, G. J. Hooft, F. van Leijden van Westbarendregt, B. L. Boyer van Camprien, van der Hoeven.

'S Gravenhage. C. GIJSBERTI HODENPIJL.

HET ST. NICOLAAS GASTHUIS HEROPEND.

Men verneemt met genoegen, dat het *St. Nicolaas* Gasthuis, het oudste gesticht van liefdadigheid te dezer stede, na ruim 10 jaren te hebben stilgestaan weder op eene doelmatige wijs is ingerigt, om op den 1 Mei aanstaande, hoezeer dan ook op meer beperkten voet dan vroeger, eenige vrouwen-commensalen, op daartoe gestelde voorwaarden, ter alimentatie te kunnen opnemen. (Dagblad van 's Gravenhage van Maandag 20 Maart 1848.) R.

EENIGE HISTORISCHE BIJZONDERHEDEN BETREFFENDE DE ROOMSCH-KATHOLIEKE PAROCHIE VAN RIJSWIJK.

Uit het Stedelijk Archief, ten Stadhuize alhier berustende, nemen wij het volgende over:

RESOLUTIEN OFTE DAGHBOUCK VAN SCHOUT, BURGEMEESTEREN VAN 'S GRAVENHAGE.

f° 92.

den XV September 1700.

Een Roomsch priester op Rijswijk geadmitteerd.

Theodorus De Groot in sijn leven priester tot Rijswijk, sijnde gekomen te overlijden, is ter kamere van Burgemeesteren gecompareert Everhardus Stalpart van der Wielen, te kennen gevende dat hij door den Bisschop van Utrecht, tegen-

woordigh . . . kodde, in des voorn. overledens plaatz tot priester was aangestelt: versoekende in seer civile termen, dat bij de heeren Burgemeesteren als Ambaghts-heeren, geapprobeert, en aan haar Edle aangenaam mocht wesen: waarop versocht zijnde, een weinigh buijten, en kort daarop wederom binnen te staan, heeft de heer presiderende Burgemr. Dedel hem aangeseijt, dat haar Edle Achtb. hem gesien, en geexamineert hebbende de commissie bij boven gemelten Bisschop op hem verleent, ook approbeerden en dat hij haar aangenaam soude wesen: recommanderende hem ten gerusten de rust, en eenigheid binnen den voorz. dorpe, en heerlijkheid, soo veel mogelijk soude wezen, te versorgen, en onderhouden; twelk hij beloofde te zullen doen. Wijders is hem ook aangeseijt, dat sich aan den gerechte van Rijswijk insgelijk soude hebben aan te geven, omme aldaar bij den Secretaris te werden geëxnegistreert. tWelk hij ook aannam te sullen doen. Daarop hem, door de gesamentlijke heeren, geluk in sijne nieuwe functie is toegewenscht.

Alvorens naar aanleiding van dit document iets meer aangaande Pastoor Stalpaert v. d. Wielen en de R. K. Parochie van Rijswijk mede te deelen, meenen wij eerst een woord te moeten zeggen aangaande eene onjuistheid, welke in deze resolutie voorkomt en ongetwijfeld aan sommige onzer lezers reeds is opgevallen. De stedelijke regeering maakt hier melding van „*den Bisschop van Utrecht tegenwoordigh . . . Kodde.*" De bedoelde persoon is klaarblijkelijk Petrus Codde, die in dien tijd, van 1688 af, Apostolisch Vicaris was van de Hollandsche Missie. Maar Codde was Bisschop van Sebaste i. p. i., niet Bisschop van Utrecht. De laatste Bisschop van Utrecht was geweest Frederik Schenk van Tautenburg, overleden in 1580. Na hem is het Bisdom van Utrecht door de Hervorming te niet gegaan en eerst in 1853 wederom opgericht. Hoe komt Codde hier dan aan dien titel van Bisschop van Utrecht? Naar onze meening is dit gemakkelijk te verklaren,

vooral als wij letten op de personen, door wie hem dien titel gegeven wordt. Twee dingen staan vast: Codde was waarlijk *Bisschop*; Codde oefende het geestelijk oppergezag uit in deze landen, waarvan *Utrecht* eeuwenlang de bisschoppelijke zetel en in de laatste jaren voor de Hervorming de hoofdzetel was geweest Wat lag er dus bij eenen oppervlakkigen oogslag meer voor de hand, dan hem *Bisschop van Utrecht* te noemen? Het is zeer wel mogelijk, dat de stedelijke regeering, die geheel uit Protestanten bestond, den eigenlijken titel van Mgr. Codde niet eens gekend heeft. Zij had die kennis ten minste volstrekt niet noodig; die titel had op de onderlinge verhouding tusschen het geestelijk en het wereldlijk bestuur dezer landen geen den minsten invloed. Het was voor de burgerlijke overheid genoeg, te weten, dat Codde het geestelijk oppergezag uitoefende over hare katholieke onderdanen; maar of hij als zoodanig, Bisschop van Utrecht, of wel, gelijk zijn voorgangers, Bisschop van Philippis, van Epheze, enz., of zooals nu, Bisschop van Sebaste heette deed aan de zaak niets af, en moet dus der Protestantsche regeering al vrij onverschillig zijn geweest. Zelfs voor de gewone katholieken, voor de groote menigte, was dit een zaak van weinig beteekenis. Ook voor hen was de hoofdzaak, het eenige wat hun aanging, dat Mgr. Codde hier, onder welken naam dan ook, het hoogste kerkgezag vertegenwoordigde, ten hunnen behoeve de bisschoppelijke functiën verrichtte. 't Is waar, zij zullen bij verschillende kerkelijke gelegenheden zijn waren titel meermalen gehoord en dus geweten hebben; maar met dat al bleef die voor hen een ledige klank, die hun onbegrijpelijk, zelfs in tegenspraak moest schijnen met het territorium

zijner actueele werkzaamheid. Voor hun begrip was Codde niets anders dan *hun* bisschop, de bisschop van Nederlands katholieken, die met dat verre Sebaste — en feitelijk was dit waar — niets had uittestaan. Zoo is het niet onwaarschijnlijk, dat het gewone spraakgebruik der katholieken aan Codde en zijne voorgangers, in weerwil van hunne uitheemsche titels, niet zelden den naam van Bisschop van Utrecht heeft gegeven en de stedelijke regeering dien naam daarvan heeft gehoord en overgenomen. Wij laten intusschen deze verklaring voor hetgeen zij is, en geven haar gaarne prijs voor een betere.

Dat deze benaming het Stadsbestuur van Jansenistischen kant zou zijn toegekomen, is hier niet wel te denken. Dit zou mogelijk zijn geweest, als het document van eenigszins jonger datum was. De Jansenisten beweerden, dat er nog altoos een wettig kapittel van Utrecht bestond; dat alzoo het bisdom van Utrecht nooit was te niet gegaan, ja zelfs, dat al de Apostolische Vicarissen eigenlijk Bisschop van Utrecht geweest waren. Daarin zochten zij steun voor hun verzet tegen Rome. Maar dat verzet brak eerst uit in 1702, toen Codde in zijne waardigheid werd geschorst; eerst toen vormde zich de openlijke oppositiepartij tegen het gezag van Rome en tegen het bestuur van den Provicaris, Theodorus de Kock. Vóór dien tijd moge er wrijving en spanning bestaan hebben, tot eigenlijke scheuring was het nog niet gekomen. Het bestaan van een wettig Utrechtsch kapittel is dan ook eerst in 1702 door Van Erckel, een der aanvoerders van de oppositiepartij, als verweermiddel opgeworpen, en nog veel later, eerst in 1724, bracht men het zoover, alle Vicarissen Bis-

schoppen van Utrecht te noemen. [1]) Hieruit kan derhalve eene onjuistheid, die reeds in het jaar 1700 werd nedergeschreven, niet verklaard worden.

Terloops voegen wij hier nog bij, dat eenzelfde onjuistheid ook voorkomt in het opschrift van een houten kruis op het kerkhof Eik-en-Duinen. [2]) Het volgende staat er te lezen:

R. I. P. P. Snijders, Pastoor der Oud-Katholieke kerk te Eik en-Duinen (gesticht onder den Utrechtschen aartsbisschop Petrus Codde.) Hij ontsliep 3 Juni 1695.

Hieruit moet men echter niet opmaken, dat Mgr. Codde reeds in 1695, en wel in een publiek opschrift, wat althoos iets officieels heeft, aartsbisschop van Utrecht werd genoemd. Want dat kruis met opschrift is van een veel lateren tijd afkomstig en kan, gelijk uit den materieelen toestand en vooral uit de spelling duidelijk blijkt, niet vroeger dan omstreeks het begin dezer eeuw daar geplaatst zijn geworden. Ook al zou men aannemen, zelfs kunnen bewijzen, dat het reeds veel vroeger aangebracht, maar later vernieuwd is geworden, — ook wat de spelling betreft, — dan blijkt nog uit den inhoud allerduidelijkst, dat het opschrift in geen geval van het jaar 1695 kan zijn. Immers, die uitdrukking: *Pastoor der Oud-Katholieke kerk*, wijst ons op de reeds bestaande scheuring, plaatst ons in een tijdperk na 1702. Voor dien tijd had zulk een benaming grond noch reden. Wijl nu de parochie van

---

1) Zie Hoynck van Papendrecht, Historia Eulesiae Ultrajectinae etc.

2) Zie Haagsch Jaarboekje 1893, bldz. 88.

Eik-en-Duinen bij het uitbreken der scheuring terstond tot het Jansenisme is overgegaan, kan dit opschrift alleen van die zijde afkomstig wezen. Die benaming van *Utrechtschen Aartsbisschop* strookt dan geheel en al met de bewering der Jansenisten, dat alle Apost. Vicarissen, Bisschoppen van Utrecht zijn geweest, en wordt daardoor ten volle verklaard.

Komen wij nu op ons onderwerp terug. In het Jaarboekje van Alberdingk Thijm 1893, blz. 288 geeft Pater A. van Lommel een ander document van het jaar 1662, dat hier bijzonder te pas komt en in zijn geheel wordt overgenomen.

E. STALPAERT VAN DER WIELEN,

toegelaten als Missionaris in Nieuw Nederland (New-York) Ao. 1662.

Burgemeesteren en regeerders der stadt Amstelredamme, gehoort het verzoek van Everard Stalpaert van der Wielen, geboren te 's Gravenhage en de professie doende van R. C. Religie, in qualiteit van Werelts priester, doch buijten subjectie van eenige cloosterlijcke ordre, consenteeren denzelven bij desen, op zyne eygene costen te mogen over gaen nae deses stadts-coloniën *Nieuw-Nederland* om aldaar te woonen op soodanige conditiën als door ons aen de coloniers sijn vergunt: mitsgaders om den Roomsgesinde coloniers in haer godsdienst met soo weynige aenstotelijckheyt van de gereformeerde publicque Kerke als doenlijk is, privatelijck te assisteren ende bedienen; mits sigh in alle getrouwigheijt onderwerpende de regeeringe aldaer: lastende ende bevelende mits dien den directeur ende raden van onze colonie indier voegen, den voors. Stalpaert onder hare regeeringe aen te nemen ende te protegeren. Des t' oorconde dezer stede zegel, ter saken, hier onder gedruckt den 3 Aug. 1662 get. N. Nicolaï hebbende onder aengedruckt dezer stede segel in groene wassche.

Groot Memoriael van Amsterdam No. V. 1659—69 fol. 81.

Bij dit besluit is als kantteekening gevoegd:

Gelycke acte van woort tot woort is verleent aan Hilbrandus Fustius, geboeren in deze stede.

Pater Van Lommel voegt er nog het volgende bij:

„Voor zoo verre mij bekend is, zijn E. Stalpaert en „H. Fustius de eerste Hollandsche priesters geweest, „die verlof bekwamen om zich in Amerika aan den „dienst hunner geloofsgenooten toe te wijden.

„Bij aldien de genoemde priesters werkzaam zijn „geweest in Nieuw-Nederland, zal hun verblijf aldaar „wel zeer korstondig geweest zijn; aangezien Nieuw- „Nederland door Engeland op de Hollanders reeds „veroverd werd in 1664 en aan Engeland in 1674 „werd verzekerd.

„Hildebrandus Fustius overleed den 5 December 1666 „als pastoor op Schokland; en Everardus Stalpaert „van der Wielen stierf den 17 Mei 1706 te Rijswijk „bij 's Gravenhage, aldaar gekomen als Pastoor in 1700, „nadat hij te voren missionaris of pastoor was geweest „te Eemmer of Follega 1684—91 en 1691—1700 te „Steenwijkerswold."

Het blijkt derhalve dat Pastoor Stalpaert van der Wielen op reeds vrij gevorderden leeftijd te Rijswijk gekomen is, want verondersteld ook, dat hij terstond na zijne priesterwijding naar Amerika is vertrokken, dan moet hij toch volgens den gewonen regel toen reeds 24 jaar oud zijn geweest, en mogen wij hem in 1700 niet minder dan 62 jaren toetellen. Daar hij volgens het Amsterdamsche document en ook volgens *Oudh. en Gest. van Delft en Delfland* van geboorte een Hagenaar was, mogen wij gerust veronderstellen, dat hij een spruit is geweest van hetzelfde geslacht, dat,

tegen het einde der 16e eeuw aan den priester en dichter, Joannes Stalpaert van der Wielen het leven schonk, en in den loop des tijds meerdere mannen van naam en invloed heeft voortgebracht.

Omtrent de voorgangers van Pastoor Stalpaert geeft *Oudheden en Gestichten van Delft en Delfland* ons de volgende inlichtingen:

„In 't jaar 1304 heeft hier als Pastoor gestaan Heer „*Diderijk*.

„Van de Pastoren die sedert de meergemelde ver„andering te Rijswijk gestaan hebben, zijn de volgende „alleen bekend:

„*Hermes Ludolphi*, een Kranenburger.

„De Heer en Meester *Aalbert*, die te Leiden geleeft „en in een hoogen ouderdom overleden is. Meester „*Kornelis Ramsdonk*, Pastoor te Rijswijk, is den 26 „van November 1634 dood in zijn bedde gevonden. „*Johan van der Aa*, volkomen Bacelier in de Godkunde „is gestorven in de maand Augustus 1661.

„*Matthias van Rhijn*, een Naaltwijker, Pastoor te „Rijswijk, is aldaar overleden den 28 van Sept. 1679. „*Bartholomeus Molengraaf*, gestorven in de maand „November 1681. *Theodorus de Groot*, een Enkhuizer, „en Priester van 't Oratori, is gestorven den 8 van Sep„tember 1700. *Evert Stalpaard*, een Hagenaar, en een „Lovensch Godgeleerde, is den 17 Meij 1706 uit het „leven verhuist. *Pieter Maas*, een Hagenaar, en inge„lijks een Lovensch Godgeleerde."

Dit uittreksel brengt ons dus weder terug tot het punt, vanwaar wij zijn uitgegaan en zelfs een schrede verder. Everardus Stalpaert van der Wielen, is voor langen tijd de laatste R. K. Pastoor van Rijswijk geweest, tenminste de laatste, die Roomsch-Katholiek ge-

bleven is. Want of zijn onmiddellijke opvolger, Petrus Maas [1]) reeds bij zijne komst der Jansenistische richting was toegedaan, of wel tijdens zijne bediening te Rijswijk daartoe gekomen is, durven wij, hoewel het eerste ons meer waarschijnlijk voorkomt, niet met zekerheid beslissen. In alle geval heeft onder zijn bestuur de parochie van Rijswijk, als zoodanig, opgehouden Roomsch-Katholiek te zijn, en is het kerkje, dat er nog staat, maar van wege het geringe aantal parochianen sedert jaren niet meer gebruikt wordt, aan den R. K. eeredienst ontrokken. Pastoor Maas komt voor op de lijst der refractairs in dato 21 Juli 1716, en verder vinden wij melding van hem gemaakt in eenen brief, die den 23 Juni 1717 door de Jansenistische priesters aan de Staten van Holland werd toegezonden, en waarvan wij een geschreven copie, behoorende tot het parochiaal archief van Poeldijk, voor ons hebben. Zij beklagen zich daarin over van Bijlevelt, destijds Apost Vicaris der Hollandsche Missie, o. a. *dat den voorschreeven Bijlevelt ook noch groote ongelegenheden aandoet aan de Priesters, die nabuurig aan den Haag zijn ende aan de Plakkaaten van de Ed. Gr. Moog gehoorzaamen, als zijn Petrus Maas, geboortig van 's Gravenhage, Priester tot Ryswyk, en Joannes Block Gouwenaar, Priester tot Eycken-duynen, door zyn volk tot zyne kerk te lokken, en zyne Capellaanen, om de zieken de Sacramenten te bedienen, derwaarts te laaten gaan.* [1])

---

[1]) Ook v. d. Maas of Maes.

[2]) Denzelfden brief vinden wij ook van woord tot woord bij Hoynck van Papendrecht, Historia Ecelesiae Ultrajectinae enz.

Pastoor Maas, in het parochiaal archief der Juffrouw Idastraat voorkomende als Petrus van der Maes van Avenrode, is in het jaar 1738 overgeplaatst naar Delft en den 10 November 1741 overleden. Zijne opvolgers als Pastoor van Rijswijk zijn geweest:

Matthias Theodorus Hachten, den 27 Maart 1751 naar Gouda overgeplaatst, en den 24 Januari 1752 overleden.

Lambertus de Rijk. Hij werd den 27 Maart 1751 aangesteld en overleed den 28 Januari 1758.

Andreas Schravelaar, aangesteld den 6 Maart 1758, naar Utrecht overgeplaatst den 27 Mei 1771, gestorven den 17 Juli 1790.

Albertus Vermeulen, aangesteld in 1771. Hij werd in 1799 naar Gouda verplaatst en stierf in Juni 1818.

Na het vertrek van dezen laatste is er, hoogstwaarschijnlijk omdat het getal der parochianen te veel geslonken was en het onderhoud van een eigen Pastoor de krachten dier weinigen te boven ging, geen nieuwe Pastoor voor Rijswijk meer benoemd. De kerkelijke diensten bleven er echter nog doorgaan en werden na 1799 verricht door den Pastoor der Juffrouw Idastraat te 's-Gravenhage. Wanneer ook dit heeft opgehouden en sedert hoevele jaren het voornoemde kerkje niet meer gebruikt is geworden, hebben wij niet met zekerheid kunnen achterhalen, [1]) Men moet het evenwel niet zoo opvatten, als zou dat kerkgebouw gesloten, formeel buiten gebruik zijn gesteld. Dat het feitelijk niet gebruikt wordt, ligt slechts aan de tegenwoordige

[1]) Zeker is het, dat men nog vele jaren daarmede is doorgegaan. Het komt ons voor, dat de dienst in genoemd kerkje eerst omstreeks 1880 gestaakt is geworden.

omstandigheden. Het wordt nog altijd medegeteld onder de bedehuizen der Jansenisten, en zoo zich eene gelegenheid voordeed zou het terstond weer gebruikt kunnen worden.

Het getal der Roomsch-Katholieken was intusschen met het afnemen der Jansenisten in dezelfde verhouding toegenomen, en tegen het einde der vorige eeuw achtten zij zich talrijk en krachtig genoeg om weder een eigen parochie te vormen. De pogingen daartoe aangewend werden met gunstig gevolg bekroond en in 1784 werd Henricus Beukman tot Pastoor der nieuwe R. K. Parochie te Rijswijk aangesteld. Van zijne hand vinden wij in het Notulenboek der Parochie het volgende opgeteekend:

„Nadat de Roomsch Catholyke gemeente van Rijswijk „eene groote zeventig jaaren allentwegen had moeten „loopen dwaalen, om haaren Godsdienstplichten te be„oeffenen, doordien dat in 't begin dezer Eeuw haare „Herder zich van de eenheid der kerke had afgescheurd, „tot de partij der Jansenisten was overgegaan, en tot „leedweesen der gemeente in het bezit van haare kerk „gebleeven was, zo is het eindelijk in den Jaare 1784 „haar van de Edelmogende Heeren gecommitteerde „Raaden van Holland vergund eenen nieuwen grond „aan te koopen, daar op eenen nieuwen kerk en Pas„toorshuis te bouwen, en eenen eigen Herder en Ziel„zorger wederom te mogen hebben; waartoe ik Hen„ricus Beukman, geboortig van Amsterdam, en toen „Pastoor zijnde te Nibbixwoude bij Hoorn, van gees„telijke en wereldlijke overigheid als eerste Pastoor „dezer herstelde gemeente gezonden ben.

„'t Was op den 25sten Meij 1784, dat ik ten dien „einde alhier aan kwam," enz.

De aankoop van den bouwgrond, benevens het stu-

cadoorwerk der kerk, werden bekostigd door Mevrouw Maria Petronella Boes, weduwe van den Heer Cornelis van der Kun. Hoewel ieder naar vermogen ter voltooiing en vestiging van het groote werk volijverig zijn best deed en vele namen hier met lof vermeld konden worden, blijft echter de naam dezer familie van der Kun in de geschiedenis der nieuwe Rijswijksche Parochie eene bijzondere eereplaats innemen; wat ook wel hieraan mag worden toegeschreven, dat goede wil en godsdienstijver daar over ruimer middelen konden beschikken, dan bij den gewonen burger- en landbouwstand, waaruit het overige der parochie bestond, het geval pleegt te wezen. Meerdere bijzonderheden, daarvan opgeteekend, gaan wij hier met stilzwijgen voorbij. Alleen het volgende:

„De beste witte kandelaars zijn bij den outaar mede „gekomen, en dit alles is gegeven door de Heeren „Anth. en Pieter van der Kun, ter gedagtenisse dat „haare Ed. kinderen Corn. van der Kun en Maria van der „Kun aan de kerk den eersten steen geleegen hebben."

Dit laatste vinden wij ook vermeld op een gedenksteen in den buitenmuur aangebracht.

Het geschonken bouwterrein besloeg echter niet de geheele oppervlakte, welke thans bij kerk en pastorie behoort. In het reeds genoemde Notulenboek lezen wij: „Naderhand heeft de kerk aangekogt de agterste grond „van den tuin en het bosch synde 390 roeden ter „somme van 1605—5—0." Uit een contract, bij die gelegenheid tusschen pastoor en kerkbestuur gesloten, blijkt, dat deze aankoop reeds in 1785 heeft plaats gehad. Het aanvankelijk terrein had de grootte van 329 roeden en voor den aankoop daarvan had de schenkster aan het kerkbestuur de som van 3000 gul-

den uitbetaald, onder welke som echter, zoo wij het daarvan opgeteekende goed begrijpen, ook de kosten van het stucadoorwerk begrepen zijn. Dat dit eerste gedeelte, hoewel kleiner, nogtans veel duurder betaald is geworden zou overigens, ook al was die geheele som er voor uitgegeven, niet te verwonderen zijn, daar het als aan den weg gelegen bouwterrein, van zelf meer waarde had, dan wat daarachter lag.

Pastoor Beukman is in het jaar 1791 overgeplaatst naar Amsterdam en heeft als Pastoor van Rijswijk de volgende opvolgers gehad:

Joannes Theodorus Vermeer, geboortig van Zevenaar. Hij kwam te Rijswijk in 1791 en overleed daar in 1801.

Cornelis Leenders, een Amsterdammer, benoemd in 1801, overgeplaatst naar Berkenrode in 1817.

Timotheus Berntz. Deze is van 1817 tot 1848 Pastoor van Rijswijk geweest en in laatstgenoemd jaar aldaar overleden.

Petrus Ludovicus Gerardus Boin, van geboorte een Hagenaar. Hij werd benoemd in 1848 en overleed in 1869. Onder dezen Pastoor heeft in de jaren 1853—1855 een groote verbouwing plaats gehad. De oude pastorie, waarachter de kerk stond, is afgebroken en de tegenwoordige opgebouwd. De kerk is op het terrein der voormalige pastorie vergroot en haar ingang, die zich vroeger aan de achterzijde bevond, vóór aan den weg gekomen. Bij die gelegenheid, in 1854, is ook het aan de kerk grenzende gesticht gebouwd.

Wilhelmus Franciscus van Kampenhout, geboortig uit Leiden. Deze is in 1885 naar Stompwijk overgeplaatst en heeft in 1886 de pastoreele bediening nedergelegd; maar in 1889 is hij wederom benoemd tot Pastoor van Noordwijkerhout, waar hij heden nog als zoodanig werkzaam is.

Bernardus van Buuren, te Voorburg geboren. Deze is de eerste Pastoor geweest der St. Jozefsparochie in de Limburgstirumstraat te 's-Gravenhage, ten zijnen tijde het zoogenaamde *Houten kerkje in de Bocht van Guinea.* Toen de bediening te 's-Gravenhage hem door ziekelijkheid te zwaar was geworden, is hij in September van het jaar 1885 als opvolger van Pastoor van Kampenhout naar Rijswijk geroepen, alwaar hij den 30 Maart 1889 overleden en kort daarna opgevolgd is door den tegenwoordigen Pastoor van Rijswijk. Hermanus Arnoldus Theodorus Hubertus de Kruijff, geboortig van Tilburg.

Sedert 1866 of iets later is er te Rijswijk ook voortdurend een Kapelaan werkzaam geweest. Tijdens Pastoor van Buuren waren er twee, maar wijl dit alleen om diens ziekelijkheid noodig was, is dit getal later weer tot één beperkt. Wij laten hier eene lijst volgen van al de Kapelaans die achtereenvolgens en gelijktijdig te Rijswijk in bediening zijn geweest.

G. Wiegman uit Delft van 1866 (?) tot Juni 1869.

H. F. Coenen uit 's-Gravenhage, van Juni 1869 tot Juni 1870.

C. P. Verbraek, uit Rotterdam, van Juni 1870 tot September 1871.

A. F. Kuijpers, Amsterdammer, van September 1871 tot September 1872.

H. T. Moormans uit Rotterdam, van September 1872 tot September 1875.

J. A. van Leeuwen uit Leimuiden, van September 1875 tot September 1876.

C. A. Hammer uit Scheveningen, van September 1876 tot October 1877.

J. B. Nuijten uit Oosterhout, van October 1877 tot Juli 1878.

J. van der Horst uit Berkenrode, van Juli 1878 tot Mei 1884.

C. van der Jagt uit Langeraar, van Mei 1884 tot April 1887.

J. Brügemann uit Langedijk, van December 1886 tot September 1887.

P. Zwart uit Werfershoef, van April 1887 tot December 1887.

G. M. A. van Leeuwen uit Haarlem, van September 1887 tot December 1890.

H. J. M. Pichot, Amsterdammer, van December 1887 tot April 1889.

Th. P. van Swieten, Amsterdammer, van December 1890 tot Augustus 1892.

A. Vinkensteijn uit Leiden, van Augustus 1892, en nog heden te Rijswijk in bediening.

Ten slotte deelen wij nog mede, dat er reeds ernstig aan gedacht wordt, de kerk, in 1855 verbouwd en vergroot, te vervangen door een geheel nieuw kerkgebouw, dat naar alle waarschijnlijkheid binnenkort getuigen zal, hoe de bloei, waarin de R.-K parochie van Rijswijk zich van hare wederoprichting af mocht verheugen, nog altijd door blijft gaan en al meer en meer toeneemt.

En immer zal nog staan, ginds, eenzaam en verlaten,
Als kinderlooze weeuw, 't aloude heiligdom.
Draag, droeve, in stilte uw rouw, vergeet wie u vergaten.
Uw kroost is heen; gij wacht, maar niemand keert weerom.
Ach, is 't u wél geweest, uw oorsprong prijs te geven?
Bracht de andre weg u bloei en vruchtbre ontwikling aan? —
Gij zwijgt; maar diep in 't hart, staat wis een vraag geschreven,

Een vraag, wier hooploosheid ge al dieper in voelt gaan:
De blijde zegepsalm: *Gestorven, maar verrezen*,
Ginds jublend hoog en vrij, zal die de mijne ooit wezen? [1])

P. ZWART.

[1]) Aan allen die ons bij de samenstelling dezer historische bijzonderheden hunne zeer gewaarde hulp en voorlichting hebben geschonken, betuigen wij onzen innigen dank.

EN DAT IN DEN St. JORIS DOELEN!

In de Haagsche Courant [1]) van 25 Mey 1795, adverteert: J. J. SCHULTZ, Casteleyn, enz., Dat hy op gunstig bekomene permissie van meeninge is, geduurende den tyd van eene Maand, weeklyks ten zynen huyze, namentlyk des Maandags en Zaturdags te houden Vauxhal en grote Dans-Party, onder de Directie van een Ervaren en welbekende Dansmeester dezer Plaats, *Ter Viringe en Vreugde Betoon door het welmeenende Publyck*, over het geslotene Alliantie-Tractaat met de *Fransche Republiek*, Inviteerende daar toe alle en een iegelyk die het aangenaam zy daar in te komen participeeren, en den gemelden, Casteleyn ter goedmaking zyner kosten te willen begunstigen met 11 st — [die 11 is typisch] voor Entré dog in comptant geld, zo als ook op die wyze voldoen hunne te maken Verteeringen van zoodanige ververschingen, koud soupé etc. als me: zal believen te ordonneeren, welke ten civielste pryzen zullen te bekomen zijn.

„De Grote zaal etc. zal op gemelde avonden fraay werden geillumineert. Dog geen Lieden in Livry zynde werden geadmitteert."

'S-GRAVENHAGE. R.

[1]) Gelijktijdig verschenen, met de Haagsche Ct. bij de Groot, sedert 10 April op hem van Gosse overgegaan, nog de Nieuwe Nederl. Ct., en de Zaterdagsche Generaliteits Courant.

DE WAPENBORDEN DER VLIESRIDDERS IN DE GROOTE KERK TE 'S-GRAVENHAGE,

DOOR

J. G. FREDERIKS.

Het Staatsbewind der Bataafsche Republiek meende eene heldendaad te verrichten door het doen wegnemen van alle wapenborden en wapens in de kerken van ons land. In Den Haag werd op de Riviervischmarkt verkooping gehouden der stukken van de vernietigde wapenkasten, die niet door familieleden der aldus in herdenking gehoudenen waren afgehaald; hetzij omdat die geslachten uitgestorven waren, of omdat de overgeblevenen het nalieten, uit instemming met dit wandalisme, uit onverschilligheid of uit vrees. Daar de monumenten der oude helden, op kosten der afgeschafte

regeering aan hare groote Landgenooten gewijd, tegen deze vernielzucht beschermd waren, bleef het praalgraf van Wassenaar—Obdam gespaard. De Magistraat der Hofplaats was toen zeer gematigd. Het gedenkteeken voor Hessen—Philipsthal blijkt niemand aanstoot gegeven te hebben. Het was niettemin opgericht door zijne weduwe, zooals er op te lezen staat, en de Landgraaf had voor ons Vaderland niets gedaan. Nooit heeft hij hier eenig ambt bekleed. Hij vestigde zich in Den Haag, aan den Scheveningschen weg, omdat verscheidene leden van zijn geslacht hier te lande in aanzien waren, trok voor zijne gezondheid naar Aken om daar in de baden genezing te zoeken, en vond er zijn uiteinde. Zijn lijk werd te Maastricht bijgezet, en toen het uit zijn thuisgelaten testament bleek, dat hij begeerd had in zijne woonplaats begraven te worden, werd hij in de Haagsche Groote Kerk ter ruste gebracht. Opmerkelijker is het nog, dat in den Bataafschen tijd geen hand werd uitgestoken naar de wapenborden der Vliesridders, — alle zooveel schandstukken en toonbeelden van menschelijke boosheid, die alle „braave" patriotten verfoeiden. Over deze middeleeuwsche blazoenen en sprekende zinnebeelden der „vermorzelde tiranny," die elk aanhanger der drievoudige leuze van den dag moesten doen rillen, wenschen wij iets te zeggen.

Hertog Filips de Goede had de Ridders der door hem gestichte Orde beschreven tot een algemeen Kapittel, dat gehouden zou worden te 's-Gravenhage, in het

begin van Mei 1456. Ieder lid moest aan die oproeping voldoen, door persoonlijk te komen of een der Medebroeders te machtigen, om voor hem op te treden; deze had het recht van substitutie, zoodat de Leden geacht werden voltallig te zijn, wanneer men de overledenen, zij, die in geschil en onvriendschap met de overigen verkeerden, en zij, die door afstand en ongelegenheid der tijden geen bericht hadden ontvangen, van het getal aftrekt. Op den gedenkdag van den Apostel Andreas. den schutsheer van Bourgondië, die op den laatsten November valt, werd het jaarfeest der orde steeds gevierd; doch de plechtige vergadering, waarvan hier sprake is, kon zelfs om het vastgestelde drietal jaren niet gehouden worden, zoodat het Haagsche Kapittel het negende was, en tevens het zeventiende Andries feest. Meermalen hadden de onrustige tijden den Hertog verplicht om het Kapittel uit te stellen; soms was de opkomst te gering om besluiten te nemen, en zelfs was het gebeurd, dat de weg te onveilig was, om den Landsheer de reis raadzaam te doen achten. Tot juist begrip van de bijeenkomst der Orde in Den Haag, moet hierop uitdrukkelijk gewezen worden. Uit De Riemer kan men niet veel anders verstaan, dan dat het Hoofd daar met dertig Leden bijeenkwam; Wagenaar heeft het voor zijn Tegenwoordigen Staat van Holland nageschreven en Van der Aa heeft die regels uitgeknipt ter invoeging in zijn Aardrijkskundig Woordenboek. De waarheid is, dat de Chef of Souverein, zooals men den Hertog-Grootmeester bij voorkeur noemde, daar vergaderde met niet meer dan zestien leden zijner Orde.

Het is noodig hier in te lasschen, wat men dient

te weten, alvorens verder te gaan, ten einde eene dwaling te voorkomen, zoo niet weg te nemen, betreffende de bewuste blazoenen, die men nog heden in het vroegere kerkkoor ziet hangen.

In het 21ste Kapittel, door den Keizer gehouden te Utrecht in 1546, was een verzoek ingekomen, door de Kerkmeesters der parochie van Sint-Jacob in 's-Gravenhage aan den Landsheer gedaan, om geholpen te worden in de groote schade, die hunne kerk had geleden door den vernielenden brand van den 28 October 1539. Daardoor waren de wapenborden der Ridders van 1456 verteerd en zij smeekten aldus den Souverein, om op zijne kosten nieuwe te laten maken. Karel de Vijfde en zijne Vliesridders namen daarop het besluit om aan dit verzoek te voldoen, en er werd tevens vastgesteld, om ook elders, waar deze blazoenen door ouderdom of andere oorzaken beschadigd waren, te herstellen of door nieuwe te vervangen.

Wij hebben dus in deze ridderschilden geene gelijktijdige oorkonden, maar namaaksels van drie en tachtig jaar jonger. Wie dus daarvan kennis neemt, zoo door eigen aanschouwing als met de hulp van De Riemer, is hiermede gewaarschuwd, dat hij te doen heeft met namaak, die slechts een betrekkelijk vertrouwen waard is.

Deze ridderlijke bijeenkomst onderscheidde zich in een geestelijk en een wereldlijk opzicht. Hetgeen wij de vergadering zouden noemen, had in eene zaal plaats, die daarvoor ruim genoeg was, in een paleis — des-

tijds hotel geheeten — of in een klooster; de godsdienstplechtigheden werden in eene voorname kerk gevierd, met al den luister, dien een Hertog van Bourgondië wist ten toon te spreiden. Die beperking is niet toevallig, want na Filips en Karel den Stouten, was de Orde niet langer uitsluitend nationaal.

De jonge Koning van Castilië en diens zoon Keizer Karel waren niet zoo uitsluitend vorsten van deze „Landen van Overzee." En eene bijeenkomst als in de vijftiende eeuw, waar men den Chef broederlijke vermaningen toediende en boete oplegde, was niet geschikt voor Filips den Tweeden, wiens hofvormen niet eens toestonden, dat hij aan dezelfde tafel at met zijne gemalin, laat staan met Edelen, die in hunne Fransche en Duitsche tafelgebruiken zich niet ontzagen om tal van christelijke deugden buiten de feestzaal te bannen. Maar in de oude tijden der Bourgondische Ridders van het Gulden Vlies was dat anders. Op één enkel punt, blijven wij onzeker; overigens is het volkomen bekend, wat op een Kapittel geschiedde. Soms namelijk werden steekspelen gehouden door de samengevloeide edelen, die het gevolg uitmaakten der aanzienlijke feestvierenden; niet zelden werd dit nagelaten, omdat de ernstige omstandigheden van den tijd de bijeenkomsten deden eindigen. Of het tornooi een gedeelte, of wel een gevolg was van het Kapittel, is onzeker; doch de geschiedboeken der Orde vermelden ze niet eens, al weet men van elders, dat zij gehouden zijn.

Wat aanvankelijk op Andries-avond geschiedde, had later plaats op den vooravond van het feest; de Orde hield gezamenlijk vesper. Een ander deel dezer kerkelijke handelingen was het bijwonen der mis voor den

Schutspatroon, Sint-Andriesmisse genoemd. Verder de lijkdiensten voor de afgestorven broederen, met name dergenen, welke sedert de laatstgehoudene uitvaart waren overleden. De opgekomenen waren gehouden daarbij tegenwoordig te zijn, gekleed in rouwgewaad en met het groote ordeteeken omhangen. Daarop volgde de riddervergadering; naar gelang van den omvang der agenda, die eerst bij het begin der zittingen bekend werd, duurde het Kapittel minder of meer dagen. Op zonen groote feestdagen — bijvoorbeeld eene groote processie te Gent — werden geene zittingen gehouden; in een enkel geval, deed het Hoofd de bijeenkomsten eindigen, gelijk onder Philips den Schoonen, toen hij ijlings uit Middelburg vertrok om zoo spoedig mogelijk de Koninklijke heerschappij in Castilie te aanvaarden, eer de gelegenheid tot de zeereis minder ongunstig werd.

Het moet een fraai schouwspel geweest zijn, die heeren in hun plechtgewaad twee aan twee en omstuwd door een talrijk en wel uitgedost gevolg te zien voortschrijden naar den tempel des Heeren, of vandaar terugkomen naar hunne vergaderplaats of de woning, waar zij de ridderlijke gastvrijheid genoten. In de keus der kerk, waar zij hunne gebeden en offeranden zouden doen, waren zij niet zoo volkomen vrij. Het stond vast, dat zij daarvoor nooit tweemaal in dezelfde kerk bijeenkwamen. De reden daarvoor was uitdrukkelijk, dat de wapenborden van een gehouden Kapittel in de daartoe gekozene werden opgehangen, en daar voor altijd moesten blijven. Eens waren degenen, die met de toebereidselen belast waren, hiermede blijkbaar niet bekend; in 1500 zou voor de tweede

maal de Orde te Brussel bijeenkomen, dat reeds vroeger in de St.-Gudule had plaats gehad. In de meening, dat men andermaal in de kerk der heilige Goedela zou vergaderen, had men de oude wapenborden opgeruimd, om er de nieuwe voor in de plaats te stellen. Met den meesten spoed werd gelast die blazoenen weder op te hangen, en een ander heiligdom aan te wijzen, om het nieuwe Kapittel te ontvangen. waarin de schilden der Broeders werden tentoongesteld, die op dat oogenblik nog in de Orde waren; de dooden, die nog niet vervangen waren, daaronder begrepen. Dat waren gedenkteekenen ten eeuwigen dage, met eene enkele uitzondering. Tot oneer voor onwaardige leden, die vervallen verklaard waren, werd een wapenbord, als een zelden voorkomende gebeurtenis, weggenomen en de overblijvende opgeschoven. Het werd ook weleens vervangen door een zwart bord, dat een verdiend, maar schandeaanbrengend opschrift droeg, en een even zeldzaam voorbeeld is bekend, dat het bord 't onderste boven aan de hoofddeur der kerk bevestigd werd.

Behalve bij de lijkdiensten, droegen de Leden karmozijnroode fluweelen mantels, met het collier der Orde, ook op den weg tusschen hun woonverblijf en de plaats der bijeenkomst. Die mantels waren door vroegere Ordebroederen gedragen en bij hun dood aan den Kanselier teruggezonden en door dezen verkocht aan dengenen, die de opengevallen plaats ingenomen had. Uit deze opbrengsten en kleine bijdragen of boeten, werden tapijten aangeschaft, die de wanden der vergaderzaal versierden. Eén daarvan was bestikt met het tafereel van Gideon, den Bijbelschen held, en het wonderwerk van het wollen vlies. De Grootmeester begunstigde

zijne Orde met kostbare geschenken en rijke giften, vooral aan de kerk te Dijon.

De werkzaamheden begonnen met het afnemen en zweren van een eed, dat al de aanwezenden eene volstrekte geheimhouding zouden in acht nemen De uitgave der bescheiden van de Orde heeft ons geleerd, dat dit een broederlijke maatregel van wijze voorzichtigheid was, en door die bekendmaking zijn verscheidene dingen openbaar geworden, die een welkom licht werpen op vaak zwarte schaduwen der hoogste kringen van vroeger tijd. Na den eed kwam de voorlezing der aanteekeningen van het verrichte in de laatste bijeenkomst; zij getuigen, dat de griffier den slag had om wijdloopigheid te vermijden, misschien ook, dat Vliesridders niet gaarne zaten te luisteren naar hetgeen mannen van de pen ter wereld brachten.

De sedert de laatste bijeenkomst overledene Ridders werden plichtmatig in eene lofrede herdacht, en de geleerde Kanselier gaf daarop eene toespraak ten beste, waarin veel tot eer der Orde, haar Hoofd en hare Leden gezegd werd, doch die ons wat overvloedig met symboliek gevuld zou toegeschenen hebben Daarin werden al de bijzonderheden van het collier en al de plechtigheden haarfijn en spitsvondig verklaard; zoodat het hier tot een voorbeeld strekken moge, hoe de naam van den veroveraar van het Gouden Vlies uit Colchis afgeleid wordt uit de beginletters der vruchtengevendste maanden **J**uli, **A**ugustus, **S**eptember, **O**ctober en **N**ovember.

Schoon de volgorde der werkzaamheden over het algemeen niet bijzonder stelselmatig geregeld is, kwam

na deze welsprekendheid het onderwerp aan de beurt, dat eenigszins voortvloeide uit de lofspraak over de dooden: de vervulling namelijk der ledigstaande zetels. Tot aan deze benoemingen telden de overledenen nog mede, zooals hunne wapens aanduidden; alleen werd zorg gedragen, dat zij bij de volgende bijeenkomst zouden opgegeven worden, als te rusten van hun strijd op deze aarde. In het Haagsche Kapittel kwam nog eene bijzonderheid voor. Den 8sten Mei kwam de doodstijding in van Heer Hugo de Lannoy, heer van Santen, die Stadhouder van den Hertog geweest was in Holland, dat bij verdrag van 1433 door Jacoba van Beieren afgestaan werd. De heer van Santen had dat ambt zeven jaren lang bekleed, en was nu den 1sten Mei gestorven, 72 jaren oud. Er werd besloten, dat onmiddellijk in deze vacature, zou voorzien worden, en zoo gebeurde het, dat Jan van Coimbra, regent van Cyprus en zwager van Hertog Filips, in de Vliesorde opgenomen werd. Ook wordt gezegd, dat een graaf van Terreno dien van Golisano verving, doch dit schijnt niet juist te zijn, daar deze plaats eerst drie jaar later werd ingenomen door den koning van Arragon, weder een aanverwant van den Grootmeester. Het is echter mogelijk, dat Terreno bedankt heeft. In dat geval is het wel waar, dat hij benoemd is, zonder ridder geweest te zijn. Het bedanken voor de onderscheiding was niet ongewoon. Meermalen is het zichtbaar, dat de beide Hertogen van Bourgondië blijkbaar niet gerust zijn op de aanneming, vooral als de gekozene een koning of souverein was. Doch er bestond nog een andere reden om te weigeren.

Op de Haagsche wapenborden, ook op de platen bij De Riemer, leest men onder dat van Hertog Filips de

woorden: A u l t r e n'a u r a y. De beteekenis blijkt ten volle uit art. 2 der statuten: „Niemand tenzij keizers, koningen en hertogen, nemen eenige andere orde aan"; terwijl later is opgenomen in de bijvoegselen, dat het Hoofd eener orde deze dragen mag met het Gulden Vlies. Zelfs de Koning van Portugal maakte deze bepaling goed, dat hij op den dag vóór Sint-Andries en op dien dag zelf, de Vliesorde zou dragen overeenkomstig met de voorschriften.

Om nog even tot de nieuwe ridders uit het Haagsche kapittel terug te keeren, na gemeld te hebben, hoe de Hertog van Coimbra tot deze onderscheiding geraakte, zij hier opgeteekend, dat de drie anderen waren Jan van Bourgondië, Antonie bastaard van Bourgondië, en Adolf van Kleef. Het is bijna onnoodig te zeggen, dat zij, met minder of meer eerlijkheid tot de Hertogelijke familie behoorden.

De wijze dezer benoeming komt ons heel gewoon voor. Op een stembiljet werden de namen dergenen geschreven, die leden of hun gemachtigden kozen, doch niet meer dan het aantal vacaturen; die stemmen werden „in eene gouden of zilveren schaal" opgehaald, voorgelezen en bekend gemaakt, waarop de benoeming volgde. Veelal waren — met of zonder toeval — de gekozenen in de stad, waar het kapittel vergaderde, en konden dan onmiddellijk beëedigd en geïnstalleerd worden. Verre-afwonenden kregen het bericht met de teekenen en statuten der orde; in twijfelachtige gevallen werd vooraf gevraagd of zij de onderscheiding zouden aanvaarden. Gelijk gezegd is, konden zij een mantel koopen, want het was den ambtenaar, die de

eigendommen der Orde bewaarde, verboden er eenen aan de heeren te leenen.

Het Kapittel, en zelfs het eenvoudige jaarfeest, was een bijeenkomst tot bewaring en handhaving eener goede broederschap, maar ook een rechtbank van eerezaken. Op de benoeming der Leden, die het vastgestelde getal der Ridders, weldra op dertig gebracht, volmaakten, volgde het kiesche artikel van het onderzoek naar de gedragingen, zoowel van het Hoofd als van de Leden. Met uitzondering van Reinout van Brederode, over wien nader zal gesproken worden en in wien het zwaartepunt der handelingen van het Kapittel lag, werd iedereen onderworpen aan de critiek zijner medebroederen. Zelfs de zestigjarige Hertog, de machtige en in velen gestruikelde Bourgondiër, ontkwam niet aan de censuur. Echter liep het dezen keer goed af. Met genoemde uitzondering van den heer Van Vianen, waren er geen aanmerkingen, zoodat de kanselier aan de Heeren „un compliment" maakte en hoopte dat zij zoo zouden voortgaan!

Anders ging het niet altijd zoo gemakkelijk. Het eerst gehouden Kapittel verklaarde Jan van Neuchâtel uitgesloten van de Orde, omdat hij lafhartig uit den slag gevlucht was Een voorbeeld van zachtmoedige straf trof koning Filips den Schoonen, omdat hij te zeer overgegeven was aan het spel. Daar hij slechts dertien jaar telde, zou men hier aan knikkers denken, maar hij had zijn jong hart op de dobbelsteenen gezet, en moest voor straf zijner gruweldaden, dienzelfden avond, eer hij in zijn bed stapte, één Pater noster en één Ave Maria bidden. Maar dat het niet altijd zoo gemakkelijk toeging, mogen enkele staaltjes ons leeren.

Het gebeurde weleens, dat twee Ordebroeders die

elkander overigens wisten te waardeeren en vaak bloedverwanten waren, in geschil kwamen over het voeren van een wapen, het verdeelen van een oorlogsbuit of het loslaten van een paar onvoorzichtige woorden. In die tijden van hardhandigheid was het beter, dat zulke dingen werden bijgelegd; men bracht de zaak voor het Kapittel; de partijen lieten de uitspraak aan den Souverein over — en bij deze beslissingen toont Karel de Stoute dan eene bezadigdheid, die men hem niet zou toeschrijven. Een ander punt betrof de vraag, of de riddereer al of niet aangerand was; wij hebben gezien, wat het loon van Jan van Neuchâtel was, en een candidaat, in wien men slechts een schijn van gebrek aan moed ontwaarde, werd zonder beraad afgewezen. Filips van Ternant had een koopman van zijn goed en zijn vrijheid beroofd, had dit misdrijf geloochend, had toevertrouwde gelden aan zich gehouden en een deel der soldij van zijne soldaten in zijn zak gestoken. Voor straatrooverij, leugen, diefstal en knoeierij kreeg hij eene bedevaart naar San Jago in Spanje. Op het stuk van goede zeden en fraaie manieren regelde zich het Kapittel naar de toenmalige begrippen in een bijzonderen maatschappelijken stand. De heeren Lalaing en Barlaimont vochten met elkander op de Brusselsche straten — een graaf en een baron — en hadden zonder tijdige tusschenkomst van andere edelen een moord kunnen begaan; de Orde besliste, dat hun beider eer ongeschonden was gebleven. Heer Engelbrecht van Nassau, wiens praalgraf wij beter kennen, dan de vertrouwelijke hoofdstukken van zijn leven, had zulk een zondenlast op zich geladen, dat er weinig hoop op hem was. Hij was, wat trouwens niet tot de verborgenheden behoort, bijzonder overgegeven aan de vrouwen, zoodat

hij een tiental jaren lang berispt geworden was, met de bedreiging van vijftig gulden boete Als alle zwakke zondaren, had hij berouw betoond en zich voorgenomen den boozen weg te verlaten; toen nu de boete hem deed opschrikken van eene veroordeeling op te loopen, waarin hij schande zag, betuigde hij alles te zullen doen, om volgens den wensch der vergadering te leven. Zulke zwakke broeders waren er niet weinig, en dat nogwel op een dertigtal, niet meer zoo heel jonge heeren. Megen werd onder handen genomen, omdat hij zoo jammerlijk vloekte; zijn deelgenoot in het ongenoegen der vergadering van 1559, Mansfeld, had een deurwaarder, die hem om eene schuld was komen dagvaarden, beleedigd: het is te vreezen, dat dit niet bij een paar woorden van den Graaf gebleven is. De Prins de Ligne, die over de Orde geschreven heeft, vindt dat vloeken niet netjes voor een fatsoenlijk man, want dat behoort tot „dorperlijke" gewoonten. Met dien deurwaarder neemt hij het zoo nauw niet; ofschoon hij erkent, „dat onze rechten al wat verjaard zijn," en zoo iets derhalve thans niet meer zoo mag gebeuren, wil hij wel erkennen, dat hij zelf ook weleens een dergelijk man de deur had uitgegooid, die met eene even onaangename boodschap van den Hoogen Raad te Mechelen kwam aandragen.

Een der lastigste broeders was Maximiliaan van Egmond, graaf van Buren, die zoo vreemdsoortig verkoos te sterven, zittende in volle wapenrusting. Deze heer kreeg in 1545 tot zijne verantwoording, wat niet met een enkel woord te vereffenen was. Hij was buitengemeen onmatig, niet minder in eten, dan in drinken. In zijne conversatie mengde hij een rijkdom der grofste vloekwoorden. Over den godsdienst bekommerde hij zich

niet, en stak den draak in het openbaar met plichten en ceremoniën, die hij openlijk verzuimde en bespotte. Iedereen wist dat hij de huwelijkstrouw schond, doch niemand kon de bijzonderheden beter vernemen, dan uit zijn mond, als hij in een genoeglijk gezelschap zijn geliefkoosd onderwerp der galanterie behandelde Daar in hetzelfde kapittel meer Leden een en ander op hun boekje hadden, liep Buren er onder door en kwam er af met eene vermaning en een bevel om zich te beteren. Het aardigste van dezen vader der eerste gemalin van Prins Willem van Oranje was, dat hij op dienzelfden dag, na ontvangst van deze opwekking tot een waardiger leefwijze, optrad als gemachtigde van een Ordelid, die nog van bedenkelijker gehalte was dan hij. Van zijn lastgever, den graaf van Espinoy, kunnen wij alleen zeggen, dat de lankmoedigheid van den Chef en de Leden der Vliesorde uitgeput was. Hij was naar de plaats, welker naam hij droeg, verbannen, en mocht in geen jaar zijn collier dragen, zonder veel uitzicht dat hij het ooit terug zou krijgen. Thans had hij ootmoedig gesmeekt, dat de Heeren hem niet zoo hard en onteerend mochten straffen; hij bood aan om een eed te doen, dat hij een jaar lang geen druppel wijn zou drinken, en eene bedevaart wilde doen, zooverre mogelijk, als de Broeders maar niet zoo streng wilden zijn en hem niet onteeren. Maar de strenge uitspraak bleef gehandhaafd: hij zou naar Jerusalem in pelgrimage gaan, en zoolang zou men zijne zaak geheim houden, maar als er geen beterschap kwam, werd hij buiten de Orde gesloten.

In het jaar, waarin Karel V zijne waardigheden nederlegde en dus ook voor het laatst als Grootmeester der Vliesorde het Kapittel bijwoonde, geraakten vijf

der Heeren in de klem en ontvingen eene broederlijke berisping, wegens overtredingen, die anders voor hun rang niet zoo bijster erg geteld werden in hun kring: „quelque aventure de bon goût, de galanterie, d'amour et de duel." De overtreders waren: de Markgraaf van Vere, graaf Egmond, Lalaing van Bugnicourt, de graaf van Bossu, en — niets natuurlijker dan dat — Hendrik van Brederode. De oude Keizer zal hun gaarne vergeven hebben, schoon hij zelf een voorbeeld had gegeven van het decorum in de wereld te bewaren; iets. dat Oranje van hem had afgekeken.

Een zonderling geval deed zich in 1500 voor, toen alle leden van het Kapittel moesten onderhanden genomen worden, zonder uitzondering zelfs van het Hoofd der Orde, Filips den Schoonen.

Er bestaat eene aanleiding, hieronder aan te duiden, om van deze algemeene overtreding eenigszins uitvoerig te gewagen.

Het derde artikel der statuten beveelt het ordeteeken dagelijks en zichtbaar om den hals te dragen, op verbeurte der kosten van twee missen en het bedrag van zekere aalmoezen voor elken dag verzuim. De Hertog zelf gaf daaraan de uitlegging, dat men op gewone dagen, buiten plechtige gelegenheden, kon volstaan met de schapenvacht te dragen aan een zijden koordje of een gouden kettinkje, doch zichtbaar op de borst en van genoegzame grootte. Philibert van Savoye werd in 1473, onder Hertog Karel derhalve, beschuldigd, dat hij niet aan dit artikel in ieder opzicht voldeed, en ontving daarvoor een paar onvriendelijke woorden van den Chef, die tijdens hetzelfde Kapittel een einde maakte aan de gewoonte van sommige Ridders, om zich zonder den gouden halsketen op de straat te vertoonen

en het minder opzichtige kleine collier droegen. Antonie, bastaard van Bourgondië, werd aangeklaagd wegens het niet dragen van het ridderteeken en ontving de aanzegging, dat hij, indien hij bleef verzuimen dit artikel der statuten na te leven, op den eerstvolgenden Andreasdag buiten de orde zou gesloten worden. Niettemin bleek het zes jaar daarna, zooals reeds gezegd is, dat al de Leden met den Chef dezelfde overtreding begingen. Om de verdere geringschatting der Vliesorde tegen te gaan — het gevolg van de omstandigheid, dat buitenlanders een overwicht begonnen te krijgen — werden allen veroordeeld tot het betalen van een vrij zware boete. Ieder nam de aangeboden vergiffenis van den Paus aan, wegens de schending van den eed op het gehoorzamen van de statuten, en onderwierp zich aan de uitspraak. In het Kapittel van 1540 had Keizer Karel de edelmoedigheid van te belijden, dat hij op zijne krijgstochten naar Tunes het ordeteeken, tot zijn gemak, in een kleiner model boven zijn harnas had gedragen, doch waarschuwde tegen de navolging van dit misbruik.

Iets later werd uitgemaakt, dat de Keizer, die in oorlog was met den Koning van Frankrijk, en in onmin was met den Souverein van Engeland, wegens diens afscheiding van de kerk, hunne orden niet behoefden terug te zenden; doch het werd als beginsel aangenomen, dat hij, door die teekenen niet te dragen, feitelijk had opgehouden ridder van Sint-Michiel en van den Kouseband te zijn.

Filips de Tweede gaf in het eerste Kapittel, dat hij als grootmeester in 1555 presideerde, eene nieuwe uitlegging aan dit artikel, bevestigende het voorschrift van het collier te dragen. Het is noodig hierbij op te merken,

hoe nauwlettend deze Vorst was op de stipte naleving zijner bevelen.

Toen Octavio Farnese met den Keizer in onmin kwam, omdat hij dezen hield voor de oorzaak van den moord zijns vaders, droeg hij het ridderteeken van het Gulden Vlies niet meer. Koning Filips gelastte den Hertog van Alva om hem te bewegen, hierin niet verder nalatig te zijn, en Farnese haastte zich te antwoorden, dat hij zich aan den Koninklijken wil onderwierp. Hoe stipt Filips op dit punt was, bleek bij de begrafenis van zijn schoonvader, Koning Hendrik II van Frankrijk Hij bepaalde, dat zijne vertegenwoordigers bij de uitvaart, zich in rouwgewaad zouden kleeden, doch achtte die plechtigheid niet zóo hoog, dat zij daarbij de Vliesorde zouden dragen, waardoor zijne orde in zijne oogen onteerd zou geworden zijn.

Den 27 Januari 1556 werd de Prins van Oranje tot Ridder benoemd; hij volgde in het aantal verworven stemmen op Don Carlos, den Kroonprins, en den Graaf van Hoorne. Den volgenden dag werd hij tot Ridder geslagen, en daarna omhangen met het collier der Vliesorde. Mitsdien rustte op hem de onderscheidende verplichting tot het dragen van den gouden halsketting bij alle plechtigheden, en van het kleinere eereteeken, elken dag van zijn leven.

Vijf jaar daarna huwde Oranje met Anna van Saksen. De Koning zond den heer van Montigny met een kostbaar bruidsgeschenk naar Leipzig. In onze dagen werd een portret van Moro ontdekt, dat in genoemd jaar vervaardigd werd en den 28-jarigen bruidegom moet voorstellen. Het eerste, dat het oog van den ongeoefendsten kenner der historie treft, is dat het ordeteeken van het Gulden Vlies aan deze beeltenis ontbreekt.

Het is onnoodig al de omstandigheden op te sommen, waaronder de wijsheid, voorzichtigheid en loyauteit van Oranje het zou gewaagd hebben, de bevelen des Konings in den wind te slaan, bij zulk eene plechtigheid, bijgewoond door ontelbare aanzienlijken en onder de oogen van den Koninklijken Afgezant Montigny.

Men neme dit gezegde over het dragen der bewuste insigniën in overweging bij eene uitspraak over de echtheid van dit werk van Moro. Met dit portret zou de fijnste Staatsman zijner dagen de hooge onderscheiding met voeten getreden hebben, die gekroonde Hoofden vereerd had en die elk edelman begeerde. Daarmede had de wijze Vorst zijn Souverein, in dit geval billijk naijverig op de gehoorzaamheid van den Bruidegom, dien hij met zijne welwillendheid jegens zijne hooge Bruid had vereerd, en die geenerlei redenen had om den autocratischen Koning te tergen, noodeloos ontstemd.

Zooals reeds in het voorbijgaan is gezegd, was de rechtszaak van Heer Reinoud van Brederode, heer van Vianen, het belangrijke artikel der agenda van het Haagsche Kapittel, om niet te zeggen de oorzaak daarvan en de aanleiding daartoe. Na den dood van Rudolf, graaf van Diepholt, in het laatst van Maart 1455, verkozen de Kapittels tot Bisschop van Utrecht den domproost Gijsbrecht van Brederode; de wereldlijke regeering werd hem wettig opgedragen en de Keizer had hem daarmede beleend. Doch hij kreeg een mededinger in David, zoon van Collette de Bosquiel en bastaard van Filips van Bourgondiê.

De Hertog had Paus Callixtus III weten over te halen om David te steunen. Verder gaat ons deze kwestie niet aan. Reinout had zijn broeder willen helpen, en op die wijze zich verzet tegen den Hertog van Bourgondië welke den heer van Vianen nu gedaagd had voor het eeregerecht der Vliesorde. Brederode kon er zeker van zijn, dat het Kapittel, verwanten en aanhangers van Filips, hem ongezind waren, en aarzelde om te verschijnen. Bij de eerste zitting van het Haagsche Kapittel bleek het, dat hij niet was gekomen, doch tot zijne gevolmachtigde gekozen had heer Hendrik van Borselen, heer van Vere. Althans hij had dezen medebroeder in de Orde een „blanc-seing" gezonden, waarvan boosaardig gezegd werd, dat het daarop geplaatste cachet wel iets had van heer Hendriks wapen. De volmacht werd niet aangenomen, zoodat hij beschouwd werd als niet vertegenwoordigd te zijn. Doch zóó gemakkelijk zou hij niet ontsnappen: den volgenden dag werd over hem beraadslaagd en daarna besloot het Kapittel hem in persoon te doen verschijnen op den negenden Mei. Dien dag kwam hij niet, doch 2 dagen later was hij ter vergadering. Hij vraagde nederig en geknield vergiffenis voor de overtreding van niet op het feest gekomen te zijn en daarna wegens zijn wegblijven op den dag, dat hij gedagvaard was. Op last van het Kapittel verklaarde de Kanselier, dat deze redenen onvoldoende waren om zijne ongehoorzaamheid aan den Souverein goed te maken, en zette zijne akte van beschuldiging voort. Deze behelsde hoofdzakelijk, dat hij personen had overgehaald om te gehoorzamen aan den Domproost, ten nadeele van David van Bourgondië, den wettigen bisschop; door vijandelijk geweld plaatsen in het Bisdom had vermeesterd, en met zijn

broeder tegenwoordig was geweest bij een volksoploop te Utrecht, bij welke gelegenheid verscheidene aanhangers van den Bisschop (David) het leven hadden verloren. Brederode, die des anderen daags op deze aantijgingen moest antwoorden, wenschte die op schrift te ontvangen; dit werd onnoodig gerekend, doch men stond hem de hulp toe van drie Leden van het Kapittel. Toen hij de in overleg met dezen gereedgemaakt antwoorden gaf, werden zijne gronden van verdediging te zwak geoordeeld. Men geloofde, of nam daarvan den schijn aan, dat hij onbekend was met de rechten van Bisschop David en gaf hem inzage van de stukken, die de aanspraken van dezen Kerkvoogd moesten bewijzen. De beschuldigde verklaarde niet genoegzaam bekend te zijn met kerkelijke aangelegenheden en verzocht hieromtrent door zijne Ordebroeders voorgelicht te worden, hetwelk hem werd toegestaan. Er werd eene bijeenkomst gehouden buiten het Kapittel, waar bijna al de aanwezige Ridders verschenen, en deze drongen er op aan, dat hij zich zoude onderwerpen aan den Paus en den Hertog. Op zijn verlangen werden hem zes dagen toegestaan, om zulks in overweging te nemen. Nadat deze verloopen waren, verscheen Brederode, andermaal in het Kapittel, dat hem de keuze liet om te gehoorzamen of zich vervallen verklaard te zien van de Vliesorde. Het drama eindigde hiermede, dat hij, knielende en met ontblooten hoofde, verklaarde zoodanig te zullen handelen, dat men niet meer over hem zou te klagen hebben. Gelijk wij thans gezien hebben, had zijn proces den ganschen duur der Haagsche vergadering het Hoofd en de Leden in beslag genomen.

Tot het feest behoorde nog een plechtige maaltijd. Dat was de gewoonte der Orde, en het lag in den

geest dier dagen, dat die niet de eenige afwisseling der werkzaamheden van een Kapittel was. Toen Lodewijk van Brugge, heer van Gruithuizen, in 1484 eigendunkelijk was weggebleven en zelfs nagelaten had zich te doen vertegenwoordigen, werd hij veroordeeld, niet alleen tot het betalen eener boete van 400 kronen, maar ook tot het geven van een souper aan de heele vergadering. Tien jaar later beging hij hetzelfde verzuim en werd daarom genoodzaakt den hipocras, die het Kapittel zou drinken, voor zijne rekening te nemen.

Wij hebben ons nog bezig te houden met de blazoenen in het opschrift van dit stukje aangeduid. Wat wij van de oorspronkelijke echtheid daarvan moeten denken, is reeds gezegd, zoodat allereerst te onderzoeken is, hoeveel geloofwaardigheid mag toegekend worden aan tafereelen die geschilderd zijn, toen de nakomeling van den stichter in diens vijfde generatie reeds een opwassende knaap was. De Riemer geeft ons de volgorde, dl. I, blz. 285, gelijk bij de borden zelf is aangenomen. Zij behooren naar den tijd van opneming of installatie geplaatst te zijn, over en weer, rechts en links. Wij hebben dus R 1—15 en L 1—15, en tot besparing van plaatsruimte zullen wij hen ook daarmede aanwijzen. R 2 is al dadelijk verkeerd. De heer van Mamimes is de eenige, die onder de afgestorvenen voorkomt in het eerste Kapittel, en dit wordt bevestigd door de vervulling zijner plaats door den Graaf van Meurs in hetzelfde jaar 1431. R 4 kon persoonlijk niet aanwezig zijn, wegens zijn krijgsgevangenschap in

Frankrijk; de naam der heerlijkheid van R 5 is onjuist, en moet Fonvans zijn. Dreu de Commines, R 12, is (Andrieu, André), en voor den naam Commines, waarvan hij geen heer was, kan men gerust Humières schrijven: als zoodanig is hij genoegzaam bekend. R 13, heette d'Ariano. L 11 is Cardona, niet Cordono; die overleden was, toen de daartoe gelastigden hem het Ordeteeken kwamen aanbieden en hem den eed zouden afnemen; zoo iets was vroeger meer gebeurd, daar reeds in het tweede jaar der Orde een benoemde op een bedevaart naar het Heilige Land gebleven was. Jean Sr. de Berdam (L 13) zou doen denken aan eenen Jan (van Borselen) van Bredamme (Brigdamme bij Middelburg), die echter van elders volkomen onbekend is. Er moet staan: Jean Sr. de Ber d'Auxi; deze heer en baron van Auxi werd in 1445 gekozen en stierf onder de regeering van Hertog Karel. Bij de vernieuwing der wapenborden in de zestiende eeuw had men L 15 moeten weglaten, daar Jan van Neuchâtel van de Orde vervallen was, wegens felonie, 1481.

Intusschen moet De Riemer deze heeren niet nauwkeurig gekend hebben, schoon hij terecht vermeldt, dat vier der op zijne lijst voorkomenden in 1456 overleden waren, telt hij hen, blz. 284, bij de Ridders, die hunne vergadering alhier hebben gehouden „ten getale van dertig." Bovendien heeft hij de Mamimes nog bij de levenden doen aanzitten.

Wij hebben hier weder geleerd, hoe weinig men vertrouwen kan, zelfs op monumenten.

DE HAAGSCHE SCHILDERIJENMUSEA.

DOOR

Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT.

II.

Sedert ik in den vorigen jaargang van dit boekje een overzicht gaf over de nieuwe aanwinsten der Haagsche schilderijenverzamelingen, zijn beide collecties wederom door een aantal belangrijke werken verrijkt. Beginnende met het Mauritshuis hebben wij als eerste aanwinst een tafereeltje met kaarslicht te boeken, in Augustus 1892 door den heer Bredius als het werk van een onbekend schilder uit de collectie Dahl te Dusseldorf aangekocht en sedert dien gebleken te zijn van de eerst in den allerjongsten tijd weder tot eere gekomen Haarlemsche schilderes Judith Leijster. Deze, sedert 1636 de vrouw van den begaafden schilder Jan Miense Molenaer, was blijkens hare hoofdwerken een der beste leerlingen van Frans Hals, dien zij in hare levensgroote figuren, meer dan één zijner overige navolgers, nabij komt. Reeds in 1628 wordt zij door haren stadgenoot

Ampzing als een bekend kunstenares vermeld en 20 jaar later prijst Schrevelius haar als een „rechte ley-ster in de kunst, daar zij ook den naem van draeght." Dit woordspel met haar naam heeft tot de verklaring van haar monogram geleid, waarin behalve de beginletter van haar doop- en familienamen telkens een klein sterretje voorkomt. Zoo ook microscopisch fijn op het binnenhuisje met twee personen bij kaarslicht in 't Mauritshuis. [1]) Het is een meisje in een wit en blauw costuum, dat zit te naaien, en daarbij een man in 't bruin, die haar geldt aanbiedt. De beide kopjes zijn voortreffelijk gemodelleerd en vol uitdrukking. Niettegenstaande de fijne afwerking is er niets in van dat gladde en peuterige, dat een twintig, dertig jaar later de soortgelijke werken van Dou en zijne navolgers aankleeft. Iets breeder is het wit jak van het meisje gedaan, en hier herkent men in 't klein den toets van Frans Hals, dien Judith Leijster op zoodanige wijze wist te treffen, dat 250 jaren lang bijna al hare thans bekende werken voor die van haren meester zijn doorgegaan. Meesterlijk en voornaam eenvoudig is ook de harmonie der kleuren: behalve de neutrale grijze en bruine tinten van den achtergrond en van 't costuum van den man zijn het blauw en het wit der kleeren van 't meisje de eenige locale tonen, die voortreffelijk in het geheel opgaan.

Ongeveer een jaar na dit kleine meesterwerk van zijne toekomstige vrouw, kwam Jan Miense Molenaer met een compleete reeks van voorstellingen der vijf zinnen het Museum verrijken. Op elk hunner geven

[1]) Hen. die zich nader voor den persoon van J. Leijster interesseeren, verwijs ik naar een geillustreerd opstel in het Jahrbuch der kgl. Preussischen Kunstsammlungen 1893 IV.

een drietal personen uit de volksklasse door hunne handelingen eene voorstelling van een der zintuigen. Als illustratie van het volksleven van dien tijd in zijne deels vroolijke, deels ruwe en platte uitingen hebben deze paneeltjes reeds waarde. Maar ook als schilderwerk zijn het uitstekende voorbeelden van den meester, die een der vlijtigste artisten van zijn tijd was. Hij sproot voort uit de school van Frans Hals, bij wien hij denkelijk ongeveer gelijktijdig met Adriaen Brouwer, Adriaen van Ostade en Judith Leyster in de leer moet geweest zijn. Van omstreeks 1629, den eerst bekenden datum op zijne stukken, tot ± 1640, bleef hij aan den schildertrant zijns meesters getrouw, doch daarop liet hij gedurende een ongeveer tienjarig verblijf te Amsterdem den invloed van Rembrandts licht op zich inwerken. De breede vlotte penseelstreek van zijn vroegeren tijd verdwijnt dan, om plaats te maken voor eene zorgvuldigere afwerking, en het clair-obscur van Rembrandt vervangt de kloeke, gelijkmatig verdeelde verlichting van vroeger dagen. Van dien lateren stijl bezat het Museum in een groot boerenfeest van 1652 een der importantste en beste werken. De vijf zinnen daarentegen zijn van 1637 gedateerd en verraden nog sterk den invloed van Hals. Het meest is dit het geval bij „Het Gevoel," eene jonge vrouw, welke een man, die haar al te vrijpostig nadert. met een slof op 't hoofd slaat. De uitdrukking van de gezichten, de beweging, de ronding der figuren, en de modelleering van het vleesch zijn uiterst gelukkig getroffen.

Door het geschenk van een ongenoemde kwam het Mauritshuis in 't bezit van twee levensgroote borstbeelden van Bartholomeus van der Helst, man en vrouw

in 1659 en 1660 geschilderd, en dus uit den lateren tijd des meesters. De kundige hand van A. Hauser te Berlijn heeft aan deze portretten, die door den tand des tijds eenigermate geleden hadden, een vernieuwd aanzien gegeven. Beide stukken zijn nog in de oorspronkelijke fraaie en soliede ebbenhouten lijsten vervat.

Een klein Hollandsch landschapje met een bruggetje over een vaart door Salomon van Ruysdael en een soortgelijk onderwerp bij winter door Jan van de Cappelle zijn de stukken, die in dit genre van schilderkunst werden aangekocht. Het eerstgenoemde is het „anspruchsloseste" stukje land, dat zich denken kan, een kanaal met een scheepje er in, een bruggetje, een paar wilgen, een boerenwoning tusschen boomen; rechts eenige landlieden. Over dit alles een echte Hollandsche bewolkte lucht.

Het wintertje van Jan van de Cappelle is een der weinige bekende stukken in dit genre van den grooten meester, die in zijne zeegezichten met schepen bijna op een lijn staat met Cuyp, en Willem van de Velde overtreft. Dr. Bredius vermeldt er in zijne monographie over dezen kunstenaar slechts vier, alle in particuliere verzamelingen in 't buitenland. Ons vaderland bezat van hem vroeger slechts één zeestuk, op naam van Simon de Vlieger, in 't Rijks-Museum te Amsterdam. Op de nieuwe aanwinst van 't Mauritshuis is een vaart door een dorp voorgesteld. Op den voorgrond beweegt zich een man met een slede en bindt een ander zijne schaatsen onder. Een ruiter is op 't punt over een bruggetje te gaan. Deze figuurtjes zijn goed geteekend en fraai van coloriet. Het geheel maakt den indruk van een sneeuwlandschap na ingevallen dooi; er is niets meer van het verblindend witte van versch

gevallen sneeuw in. Integendeel overal sombere tinten op 't ijs, op de wegen en boomen en op de daken der huizen. Een rose-achtige gloed verlicht links de wolken en is zeer goed weergegeven. Een paar boomen, die in 't midden van 't stuk hunne naakte takken spookachtig uitspreiden, zijn niet heel gelukkig geplaatst, daar zij aan de compositie van 't geheel iets onrustigs geven.

Dit stukje, hetwelk van 1653 gedateerd is, en dus tot den bloeitijd van onze schilderkunst behoort, staat wat artistieke kwaliteiten betreft zoo te zeggen ongeveer tusschen een goeden Klaes Molenaer en een Jacob Ruysdael in 't midden. Het komt uit Engeland en heeft aan den bekenden schilder Sir Joshua Reynolds behoord, in wiens auctie het als een werk van Isaac van Ostade verkocht is.

Hiermede zijn de aankoopen van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen in het tijdperk, waarover dit artikel loopt, vermeld; er blijven thans nog eenige belangrijke aanwinsten van tijdelijken aard te registreeren over.

Deze bestaan in de eerste plaats uit een uitmuntend levensgroot mansportret uit de Vlaamsche school, gedateerd 5 Mei 1621, hetwelk aan den heer Thomas Armstrong te Londen, een der directeuren van het South Kensington Museum toebehoort en door dezen voor één jaar aan het Mauritshuis is afgestaan. Het gelaat van den 65jarigen man is met breede streken behandeld, ongeveer op de wijze zooals Frans Hals in zijn lateren tijd te werk ging. H i e r is het blijkbaar een teeken dat het stuk niet af is. Vermoedelijk heeft de voorgestelde persoon er slechts dien eenen 5 Mei 1621 voor kunnen zitten en heeft de schilder later

alleen het costuum, den achtergrond en het wapen kunnen afmaken. Wie deze schilder geweest is, ligt nog in 't duister. Het is zeer moeilijk, door eene vergelijking met voltooide stukken tot een bevredigend resultaat te komen, doch zeker is het, dat het een der beste meesters van dien tijd moet geweest zijn.

Ook Dr. Bredius toonde opnieuw zijne belangstelling in de aan zijne zorgen toevertrouwde collectie door afstand in bruikleen van twee aan hem behoorende stukken: een Rembrandt en een landschap van een onbekend schilder.

Het eerstgenoemde is de studiekop van een oud man, die door Rembrandt in zijn eersten tijd te Leiden talrijke malen geschilderd en geëtst is Daar bij enkele keeren als pendant van het portrent van Rembrandts moeder voorkomt en het bestaan van portretten van zijn vader (zoowel geschilderd als geetst) ons uit zeventiende eeuwsche inventarissen bekend is, is het niet te gewaagd, in dit en dergelijke stukken studiën naar den molenaar Harmen Gerritsz van Rijn te zien. Deze stierf in April 1630, en omstreeks dezen tijd is blijkens de schilderwijze ook onze kop ontstaan. De man is als levensgroot borstbeeld voorgesteld, draagt een met pels bezetten bruinen mantel en heeft een donkerblauw mutsje op 't hoofd. Het is eigenaardig, dat dit laatste hem blijkbaar eerst later door den schilder is opgezet: de heldere verf van het oorspronkelijk sterk verlichte voorhoofd is in den loop der tijden door het calotje heengeslagen en maakt thans den indruk alsof het goudborduursel ware. De ets van het jaar 1630, door Bartsch genummerd 304, komt nagenoeg geheel met het stuk van Dr. Bredius overeen. Dit laatste wordt bij Michel nog als 't eigendom van den Zweedschen schilder Zorn en als

een der beste portretten van den vader beschreven. (Rembrandt p. 44). Le modelé très franc(zoo heet het aan 'teind der beschrijving), très habile, est indiqué dans une pâte assez abondante, maniée avec beaucoup de délicatesse dans le sens de la forme: la fourrure fauve, la barbe et les moustaches grises sont traitées avec esprit et le ton gris neutre des ombres fait merveilleusement ressortir l'éclat des lumières.

De onbekende schilder, wiens landschap zooeven terloops vermeld werd, behoort tot de nationale richting, die zich te Haarlem het eerst en veelzijdigst ontwikkelde. Men heeft na eerst den weidschen naam van Hobbema, dien het stuk in den kunsthandel droeg, op zij gezet te hebben, dien van Cornelis Vroom, een der voorloopers van Jacob Ruysdael voorgeslagen, doch met diens weinige gemerkte landschappen komt het evenmin volkomen overeen als met die der andere bekende meesters: Corn. Decker, de beide Romboutsen, de van Vries en hoe zij verder heeten mogen. Niettegenstaande de onmiskenbare gelijkenis met deze meesters is het toch een geheel eigenaardige kunstenaar van omstreeks 1650, die hier een Hollandsch kanaallandschap met enkele visschers in een boot en enkele huizen tusschen boomgroepen op 't paneel gebracht heeft. Het meest komt zijne individualiteit uit in de behandeling van den boomslag rechts op den voorgrond. Na eerst de stammen en takken geteekend te hebben, vulde hij de tusschenruimten met gebladerte aan, doch zoo dat dit op de meeste plaatsen niet geheel tot aan den stam en het dak van 't huis komt en er een smalle witte rand tusschen beiden overblijft. Dit geeft er wel iets gemaakts aan, doch aan de andere zijde ook weer iets luchtigs en het is te verwachen, dat men met behulp dezer

eigenaardigheid vroeg of laat den schilder op 't spoor zal komen.

De aanwinsten van het Haagsche Gemeente-Museum laten zich gevoegelijk in gezichten op of in den Haag en in werken van Haagsche schilders verdeelen. Van de eerste categorie is het oudste werk een gezicht over den Vijver van den Korten Vijverberg af, geschilderd door een artist met het monogram AF (aan elkaar). (Suppl. Cat. Nr. 78*a*). Dit stukje, volgens de kostumes omstreeks 1610 geschilderd, vertoont een soort van watersteekspel, waarbij „de spelers gewapend met een steekstok op een schuitje stonden, waarin twee (of meer) roeiers zaten. De schuitjes, in twee gelijke partijen verdeeld, lagen op een afstand van twee of drie scheeps-lengten van elkander en op een gegeven teeken werden zij snel op elkander aangeroeid. Ieder kampvechter zocht zijn tegenstander met den steekstok in 't water te stooten en tegelijk diens stoot te ontwijken." [1]) Toeschouwers bevinden zich op een scheepje met een pavilloen en het wapen van Holland voorzien, aan de vensters van 't Binnenhof, langs den oever van den Langen Vijverberg en op den voorgrond van den Korten Vijverberg. Deze laatste trekken door hun zorgvuldig uitgevoerde en kleurige costumes de aandacht.

Wie de schilder A. F. geweest is, aan wien wij dit uit een topographisch en kultuurhistorisch oogpunt belangrijke tafereeltje te danken hebben, is niet met zekerheid op te maken. Interessant is, het dat zijn werk vrij korten tijd daarop gecopieerd werd door een anonymus, die de costumes volgens de mode van zijn tijd (± 1625) veranderde en de voorstelling bijv. door weg-

[1]) ter Gouw, Volksvermaken bl. 611. Zie H. J. voor 1889, blz. 64.

lating van de staatsieschuit vereenvoudigde. Dit stuk berustte reeds geruimen tijd in het Gemeente-Museum, [1]) doch is lang niet zoo goed geconserveerd als het oorspronkelijke van den meester A. F.

Een zestig à zeventig jaar later gaf de Haarlemsche schilder Gerrit Berckheijde een gezicht over den vijver van de zijde der Plaats gezien. Een stoet ruiters komt van rechts door de Gevangenpoort aanrijden, om langs het Groene Zoodje den Kneuterdijk op te gaan. Met photographische nauwkeurigheid zijn op dit stukje alle plaatselijke details weergegeven, terwijl de artistieke kwaliteiten hoofdzakelijk in de behandeling van 't zonlicht en in de fijne keuze der kleuren bestaan. Opvallend is het, dat de schilder de zon blijkens de richting der schaduwen precies uit het Noorden laat schijnen. Dit is m. i. een duidelijk bewijs, dat Berckheijde dit stukje niet op de plaats zelve geschilderd heeft, maar tehuis te Haarlem uit zijn studieboeken heeft samengesteld. Dit stukje, in den zomer van 1893 te Londen aangekocht, vormt het pendant tot een sedert 1889 eveneens in 't Gemeente-museum voorhanden „Gezicht op de Gevangenpoort en 't Buitenhof" van de Plaats af te zien, en door denzelfden meester geschilderd.

Het derde topographische stukje komt evenzeer uit Engeland en is het geschenk van een onbekende aan het museum. Het stelt in bescheiden formaat een gezicht op de Hervormde kerk te Scheveningen van 't Noorden gezien voor. De geheel onbekende schilder merkte het met zijn naam D. Bois. Een vergelijk met de stukken van J. van Croos leert, dat hij tot denzelfden

[1]) Cat. Nr. 78; hier wel wat vroeg met „tweede kwart der 16e eeuw" gedateerd.

tijd en dezelfde richting behoort als deze en niet met den geheel anders schilderenden Haarlemschen meester Guilliam Dubois, die G D BOIS teekende, mag verwisseld worden.

Van den zooeven genoemden J. v. Croos en zijn stad- en naamgenoot Anthonie van Croos was hoogstwaarschijnlijk ook de zeeschilder Pieter van Croos een bloedverwant. Op een andere plaats in dit boekje is door Dr. Bredius een vermakelijk contract van hem met zijn bakker medegedeeld. Voor 't overige is er van hem weinig meer bekend, dan dat hij in 1647 in 't Haagsche en vier jaar later in 't Alkmaarsche Lucasgilde werd opgenomen. [1]) Zijn renommée als artist berustte tot dusver op een zeer middelmatig zeegezicht, dat in 1883 in de Zon te Amsterdam verkocht werd, en op den prijs van twee gulden, die in 1659 te Amsterdam voor een zijner stukken betaald werd. De woelige zee met schepen, die thans het Gemeente-museum versiert, is eene eerherstelling voor hem. Het is in den trant van Bakhuijzen en Dubbels geschilderd en kan eene vergelijking met elk zeeschilder van den tweeden rang doorstaan. Er zit beweging in 't water, de schepen en de lucht; het coloriet is goed getroffen, behalve een plek in 't water op den voorgrond rechts, die in den loop der tijden wat te zwart is geworden. Het is te vermoeden, dat menig ongemerkt stuk van hem onder meer beroemde vlag in musea en particuliere verzamelingen bewaard wordt.

De school van Cornelis Poelenburg, het zoogenoemde Arcadische landschap, uit zuidelijke tafereeltjes gestof-

---

[1]) Obreens Archief III 263 en II 34. Vgl. ook Bredius in 't Amsterdamsch Jaarboekje van 1891 blz. 57 en bij O. Granberg, les collections privées de la Suède.

feerd door naakte nymphen en satyrs, badende vrouwen en kudde hoedende herders temidden van Romeinsche ruïnes bestaande, deze school telde drie Haagsche kunstenaars onder hare leden. Van den eenen, Dirk van der Lisse bezit het Gemeente-museum sinds een viertal jaren een karakteristiek werk. Van een tweeden, Johannes van Haensbergen, bewaart het Mauritshuis een klein stukje, dat steeds voor een echten Poelenburg gold, totdat het scherpziend oog van Dr. Th. v. Frimmel uit Weenen onlangs ontdekte, dat het een werk van Haensbergen was. [1]) De derde van het trio is Daniel Vertangen, die omstreeks 1598 in Den Haag geboren werd, doch voornamelijk te Amsterdam werkzaam was, en daar vermoedelijk ook overleed in het jaar 1657. [2]) Ook zijn „slapende nymphen en satyrs in een landschap" behooren geheel en al in de richting van zijn meester thuis; één geest en ééne opvatting straalt uit hunne werken en slechts door eene langdurige en herhaalde oefening van het oog ontdekt men de kleinigheden der techniek, waarin zij verschillen. Geen wonder derhalve, dat Vertangens werken vrij zeldzaam voorkomen. Waar zij ongemerkt waren, werden zij voor Poelenburgs gehouden en wanneer de

[1]) Ook een Poelenburg der verzameling Steengracht, de Geboorte van Christus, is zonder twijfel van Haensbergen. Portretten van zijne hand komen in verschillende families hier ter stede en elders voor.

[2]) Misschien is dit jaartal onjuist en is Vertangen omstreeks dezen tijd naar Denemarken verhuisd. De heer F. Beckett te Kopenhagen deelde onlangs aan Dr. Bredius mede, dat zich in het slot Rosenborg eene nachtscene uit de Belegering van Kopenhagen door Karel Gustaaf van Zweden in den herfst van 1658 bevindt, duidelijk gemerkt D. Vertangen en blijkbaar naar de natuur geschilderd.

schilder er met fijne letters zijne handteekening op gezet had, werd deze niet zelden verwijderd, om het stukje voor het werk van den duurder betaalden meester te doen doorgaan.

Met de vermelding van een drietal portretjes, twee van Johannes Tielius en een van Aleida Wolffsen sluiten wij ons overzicht. Beide werkten in het laatst der zeventiende eeuw in den Haag, doch behooren tot de zeldzaam voorkomende artisten. De biographie van Aleida Wolffsen moet nog geschreven worden. Men weet, dat zij van goede huize was en kent behalve de namen van hare naastbestaanden, den datum van haar vertrek uit den Haag naar Overijsel: 1668. In 1690 leefde zij nog. Voorts zijn er enkele werken harer hand door Arnold Moonen bezongen en kwamen er enkele anderen af en toe in aucties voor. Noch de tijd harer geboorte, noch die van haar overlijden, noch de namen haar leermeesters zijn ons evenwel bekend. Misschien behoorde Casper Netscher tot deze laatsten, indien men dit uit de overeenkomst hunner schilderwijze en hun gemeenschappelijke woonplaats wil opmaken. Toch bereikt zij hem niet in zorgvuldigheid en degelijkheid der uitvoering en deelt zij het gemis aan voldoende karakteriseering der afgebeelde personen met het meerendeel harer tijdgenooten.

Ook bij Johannes Tielius kan van deze laatste eigenschap geen sprake zijn. Hij behoort tot eene richting, die in den vervaltijd onzer schilderschool misschien het meest tot dat verval heeft bijgedragen: de fijne, porcelein- en wassenbeeldenachtige schilderwijze van Dou's navolgers, die omstreeks 1700 in de personen van Adriaen van der Werff, Philip van Dijck, Willem Mieris hare hoogste triomphen vierde. Tielius hangt

door zijn leermeester P. van Slingelandt met deze school van „Leidsche" fijnschilders samen.

Hoewel derhalve de beschouwing van zijn werk weinig aesthetisch genot oplevert, mag het toch in een Museum, dat zich ten doel stelt, een getrouw en volledig overzicht van de geschiedenis der stad zijner inwoning te geven, niet ontbreken, te minder omdat hij weinig gewerkt schijnt te hebben en ons land tot dusver niets van zijn penseel bezat. Ook in buitenlandsche Musea zijn mij slechts in Dresden, Innsbruck en Weenen elk één stuk op zijn naam bekend. Daar Tielius, die blijkens de jaartallen op zijn stukken omstreeks 1680—85 werkzaam was [1]), in later jaren naar Londen trok, is het niet onmogelijk, dat vroeg of laat uit de onuitputtelijke kunstmijnen der Engelsche particuliere verzamelingen nog meer werken van hem aan het licht komen.

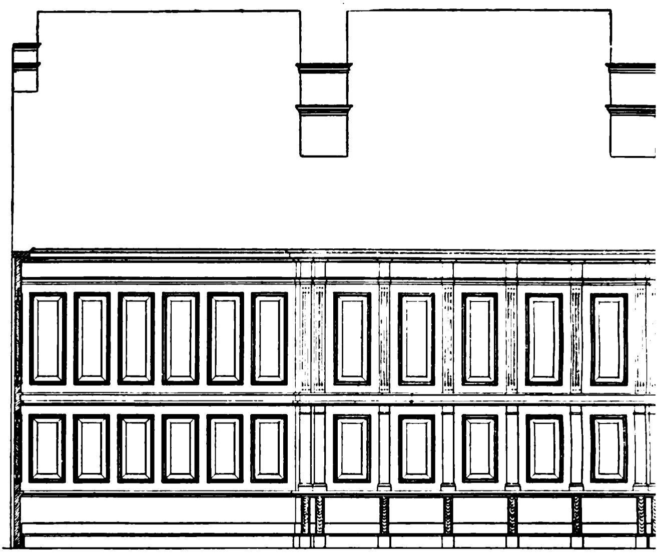
Van de moderne afdeeling vermelden wij ook ditmaal slechts volledigheidshalve den aankoop van een »Gezicht op Bergen bij Alkmaar van de Duinen" door onzen stadgenoot J. C. Smids en een gezicht langs een Hollandsche (denkelijk Amsterdamsche) gracht van J. C. K. Klinkenberg. Het eerste werd den schilder naar aanleiding van zijn zeventigsten verjaardag door eenige kunstvrienden opgedragen om als een aandenken aan dien dag in het museum een plaats te vinden, het andere maakte een sieraad uit der laatste »driejaarlijksche."

[1]) In eene den 25 Mei 1772 alhier gehouden veiling kwamen twee stukken, een trompetter en een violist, met den vroegen datum 1661 voor. Dit kan evenwel een drukfout van den catalogus zijn en is in ieder geval te onzeker, om daaruit gevolgtrekkingen aangaande zijn leeftijd te maken.

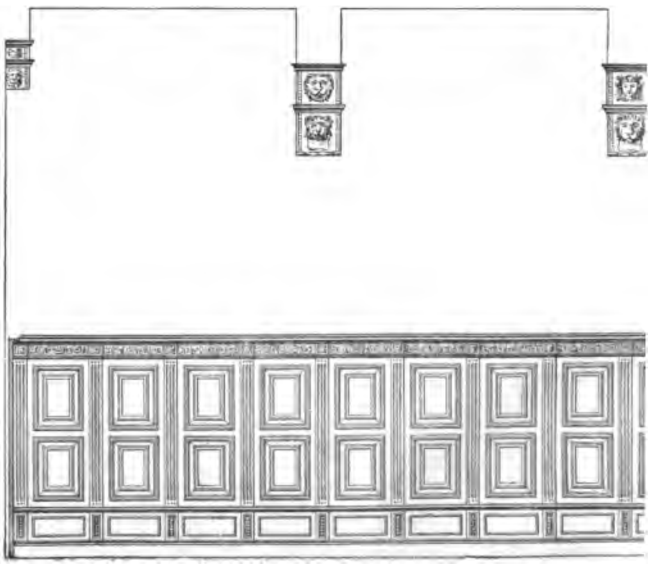
DE OUDE VIERSCHAAR VAN 'S-GRAVENHAGE.

(*Met afbeelding.*)

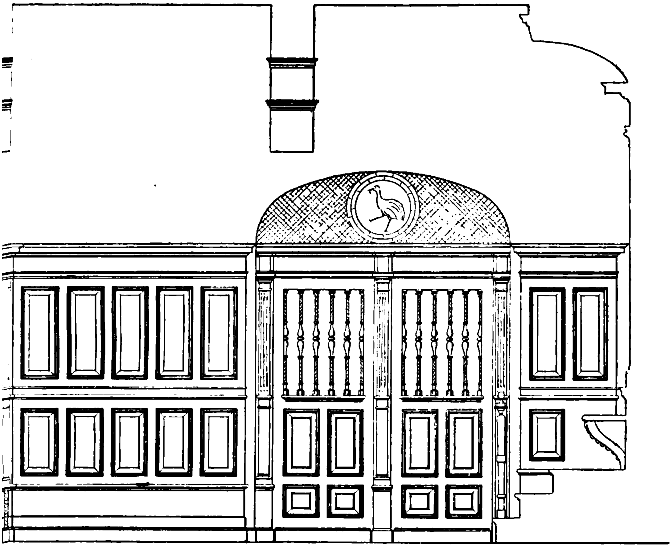
Vroeger vond men in elk Raadhuis een vierschaar waar de schepenen recht spraken. De afschaffing der stedelijke jurisdictien heeft ten gevolge gehad, dat men bijna overal het ameublement dier vierscharen heeft opgeruimd, zoodat vele kunstwerken verloren zijn gegaan: want meestal waren de schepenbanken met smaak en zelfs met weelde getimmerd, en zelden ontbrak er de eene of andere schilderij met eene op de rechtspraak betrekking hebbende voorstelling. Thans treft men nog slechts een zestal schepenbanken aan (te Kampen, Zwolle, Nijmegen, Amsterdam, Middelburg, 's-Gravenhage.) Van deze is de 's-Gravenhaagsche de jongste, althans wat het ameublement betreft. De zaal is de voorhal van het in 1564—1565 gebouwde Raadhuis, dat destijds alleen bestond uit dit vertrek, de daarachter gelegen kamer (thans wachtkamer van den Burgemeester) met den traptoren en de daarboven gelegen verdiepingen.

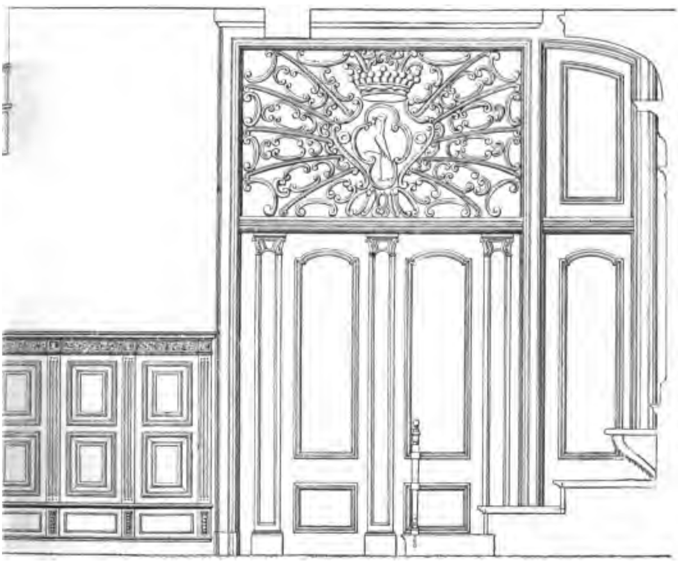
Ontwerp van het Bestuur der Maats

Uitgevoer

chappij tot bevordering der Bouwkunst.

l ontwerp.

Uit de genoemde jaren dagteekenen de muren en de zoldering met hare schoone gebeeldhouwde kraagsteenen, waarvan de ornamentatie zoo fraai geacht is, dat men onlangs van Regeeringswege daarvan ten behoeve van het Rijks-Museum te Amsterdam afgietsels vervaardigd heeft. De schepenbank is een eeuw jonger en dagteekent van 1671. Zij bestaat uit een breede eikenhouten bank met overhuiving, waarin het wapen van Den Haag gebeeldhouwd is; de achterwand vertoont drie nisvormige omlijstingen, waarin door Willem Doedijns het oordeel van Salomo (een voor vierscharen vaak gekozen voortstelling) op doek geschilderd is, zoodat de koning het middenvak en elk der moeders een zijvak inneemt.

De ruimte voor de schepenen bestemd is van het publiek gescheiden door een zeer kunstig gesmeed ijzeren hek, blijkens het daarin geslagen opschrift in 1672 door Joris van Westrenen vervaardigd. In de krullen van dit hek ziet men de attributen der Justitie gevlochten.

Voor de hoofddeur van het Raadhuis, waardoor men in de Vierschaar komt, is een eikenhouten tochtportaal met eenig beeldhouwwerk, hetwelk eenige jaren ouder dan de schepenbank schijnt.

Een zeer in het oogloopende wijziging onderging de zaal tengevolge van de uitbreiding van het Raadhuis in 1733. De groote gang, welke den aangebouwden vleugel in de lengte doorsnijdt, mondt met een harer uiteinden in de Vierschaar uit, en ten einde aan die op dit punt vrij donkere gang zooveel mogelijk licht te verschaffen, maakte men aldaar een dubbele deur met bovenlicht, ter hoogte van het geheele vertrek, zoodat men de steenen kraagstukken van een der oude

moerbalken amoveerde en dien balk zelven met een ijzeren verankering opving. Voorzeker mag men deze wijziging betreuren, maar aan den anderen kant mag men niet uit het oog verliezen dat, is deze nieuwe deur in een geheel anderen stijl als de vierschaar, zij daarentegen volkomen in harmonie is met den stijl van den nieuwen vleugel, die ontegenzeggelijk een zeer fraai en karaktervol specimen is van de decoratieve kunst uit het begin der XVIIIe eeuw.

In 1883—1885, toen onder leiding van den Stadsarchitect Reinders de gevels van het Raadhuis werden hersteld, bracht men in de Vierschaar nieuwe raamkozijnen met glas in lood aan, doch de zaal zelve bleef onaangeroerd en zag er vrij verwaarloosd uit. Grooten last ondervond men van de omstandigheid dat het hek der Vierschaar zoover vooruit geplaatst stond, dat slechts de helft van de bovenbedoelde deur als doorgang kon gebezigd worden, en dit bezwaar werd nog meer voelbaar toen, tengevolge van de onoordeelkundige indeeling van den in 1883 bijgebouwden vleugel, de ingang in dezen bijbouw niet langer als toegang tot het Raadhuis dienst kon doen.

Het Gemeentebestuur hierin wenschende te voorzien en tevens bedacht op een restauratie van de Vierschaar kreeg in 1888 de ongelukkige ingeving zich om advies te wenden tot het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, hetwelk spoedig toonde geenszins op de hoogte te zijn van de eischen eener verstandige restauratie. In stede van aan te dringen op behoud en herstelling van het bestaande, schroomde men niet in overweging te geven de fraaie deur met bovenlicht van 1733 weg te werpen en te vervangen door een wangedrocht, dat het reeds schaarsche licht van de

gang verminderde en dat minder doorgangswijdte leverde dan die, welke men verkrijgen kon door met behoud der bestaande deur, eenvoudig het hek der Schepenbank wat achteruit te schuiven. De teekeningen door het Bestuur der Maatschappij verstrekt waren overigens wat de lambriseeringen en het nieuwe tochtportaal betreft — want ook het bestaande zeer typisch tochtportaal werd veroordeeld om weggeworpen te worden — beneden alle kritiek.

Niet zonder inspanning is het mij gelukt het Gemeentebestuur te bewegen om dit noodlottig advies ter zijde te leggen, en nieuwe plannen te doen ontwerpen, waarbij de deur van 1733 en het portaal behouden bleven, en een beter bij de zaal passende lambriseering alsmede een schoorsteen werden aangebracht. De uitvoering dezer werken, welke in 1892—1893 plaats vond, werd toevertrouwd aan de firma Mutters, en kan men ook omtrent enkele details een gegronde aanmerking maken, men mag zich in hoofdzaak over het werk verheugen, en vooral over het feit, dat is afgezien van de verwezenlijking der denkbeelden van wege het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst aangegeven.

Dat ook dit Bestuur zich ten slotte verheugde over de wending welke de zaak genomen heeft, zou men moeten afleiden uit de omstandigheid, dat het na het geleden échec aan de lezers van zijn orgaan, het Bouwkundig Weekblad, trachtte wijs te maken, dat de restauratie geschiedde in den geest van de door het Bestuur verstrekte adviezen. Niemand is echter van deze valsche bewering de „dupe" geweest.

VICTOR DE STUERS.

EEN TELEURGESTELD ECHTGENOOT GEHOLPEN.

Request aan het Hof van Holland. (1682).

Geeft reverentelyck te kennen Anthony Bastiaense van Savoyen woonende alhier *in den Haage*, dat hij suppliant wesende Soldaet ten dienste deser Landen, getrouwt is geweest met eene Sara Pieters, dat hij suppliant met het Leger van sijn Hoogheyt gemarcheert wesende tot ontset van St. Omer, aldaer in den slagh bij de Franschen is gevangen geworden, ende van daer beneffens meer andere gevoerd naar Cataloniën, alwaer hij suppliant dienst hebbende genomen, om van de ghevanckenisse bevrijt te Zijn, uijt dien dienst in de maendt van Mey 1682 wederom alhier in Hollandt is gearriveerdt, dat hij Suppliant vermeenende zijn Vrouw met vreugden te sullen t'huys komen, soo heeft hij suppliant vernomen dat d selve syne huijsvrouwe alsdoen over de twee Jaren was getrouwt geweest, met enen Jacob Cornelis Brouwer, Warmoesier, woonende in den Briel, hebbende al reets bij hem geprocreert twee Kinderen. weshalven hij suppliant geresolveert heeft, deselve Sara Pieters te laten bij den voornoemden Jacob Cornelisse Brouwer, gelijck de voornoemden Jacob Cornelisse Brouwer, deselve Sara Pieters is houdende voor zijn wettige ende echte Huysvrouw. ende alsoo den Echt-bandt tusschen hem Suppliant ende de voornoemde Sara Pieters „quod ad Vinculum Matrimonii" daerdoor gedissolveert is geworden, echter alsoo van nooden is, dat sulcks bij U Ed. Mog. alsoo werde verklaert; soo keert den suppliant hem tot UEd. Mog. ootmoedelijck versoeckendende U Ed. Mog. Mandament, waarbij de voorn. Sara Pieters. ende den voornoemden Jacob Cornelisse Brouwer haren jegenwoordigen man (voor soo veel des

noodt) voor desen Hove werde gedaghvaerd, omme het voorig Huwelyck 't welk d·n Suppliant met de voornoemde Sara Pieters heeft gehadt, „quod ad Vinculum Matrimonii," sien gedissolveert te werden, ende vervolgens de suppliant geadmitteert, om met een ander te mogen trouwen. Dit doende. &c.

Dit Mandament is den 23 Febr. 1683 verleend door de Raadsheeren Frederik van Lier, Heere van Soetermeer en Iman Cau, als daartoe geordonneerde Commissarissen.

'S-GRAVENHAGE. W.

EEN SCHILDER DIE OM DEN BROODE SCHILDERDE.

Het volgende contract werd door mij in de Haagsche archieven gevonden. Het heeft betrekking op den zeeschilder Pieter van of van der Croos, van wien het Gemeentemuseum onlangs zulk een goed zeegezicht aankocht.

16 Juny 1644 belooft Pieter Croost, schilder in 's-Gravenhage aan den bakker Jasper van der Pen binnen een maand te leveren „een seecker stuck schil„dery op een doeck, één roe voet grooter als den doeck „van Gabriël van Montfoort, waerop bij hem Croost „geschildert zal sijn de vloot In Duyns, voor welcke „schilderije den voorn. van der Pen belooft aen den „voorn. Croost te leveren een jaer, geduyrende ydere „weeck derthien stuyvers aen broot; ende soo den voorn. „van der Pen meer broot als hem Croost compt te leve„ren als de voorn. 13 st. 's weecks importeert, daer„vooren sal hij Croost aen denselven v. d. Pen mede „leveren Cunst van Schilderijen." Get. Pieter van der „Croos. [1]) A. BREDIUS.

[1]) Prot. Not. P. v. Groeneweghe, den Haag.

EEN STADHOUDER-KONINKLIJKE RECOMMANDATIE.

DOOR

W. VAN DER ENDT.

Zagen wij in het Jaarboekje voor 1892, bl. 63 een eigenaardig geval van ambten in de familie, een niet minder merkwaardig, zoo niet eigenaardiger voorbeeld van de zonderlinge gewoonte, die men vroeger had, om personen met het een of ander ambt te begunstigen, trok mijne aandacht bij het inventariseeren der Portefeuille „Middelen van vervoer", berustende in het Oud-Archief der Gemeente 's-Gravenhage. (Zie Inv. Hingman blz. 86) Veel is er reeds geschreven op het gebied van familieregeering, zie o. a. Jhr. de Witte van Citters, in zijne studie: „Contracten en Correspondentien enz." Doch het volgende is naar ik meen geheel vreemd en is

als een zuiver Haagsche gebeurtenis in dit Jaarboekje wel op zijn plaats.

In bovengenoemde Portefeuille bevindt zich o. m. een bundeltje stukken loopende over de jaren 1672—1702, betreffende de benoeming van postmeesters, aanbevelingen van Willem III, benevens eene briefwisseling tusschen den Magistraat van den Haag en verschillende personen.

Eene aanbeveling van Willem III, koning van Engeland, Stadhouder der Vereenigde Nederlanden, trok onmiddellijk mijne aandacht Het is een eigenhandig onderteekende brief van den Prins en luidt als volgt:

„Erentfeste wijse voorsienige seer discrete besondere „goede vrinden,

„Alsoo wij een geruijmen tijt geduerende, seer goede „ende getrouwe diensten hebben ontfangen van „Louis Mellin, eñ dat den selven ten tijde van Ons „vertreck naar Engelandt, in Hollandt zijnde gebleven, wenscht aldaer met eenigh employ te mogen „werden gebenificeert, hebben wij 't sijnen versoecke „UE wel willen bekent maken dat ons seer aengenaem soude wesen, dat hij met het eerste Post„meesterschap staende tot UE begevinge, eñ sullende „komen te vaceren, moghte werden gebeneficeert, „tot sijne en sijne familie subsistentie het welcke „wij dan UE ten besten laetende gerecommandeert, „sullen alhier eijndigende.

„Erentfeste voorsienige seer discrete besondere goede „vrinden. UE. bevelen in de protectie godes.

„Tot Dieren den vierden October 1691.

UE. goede vrind

William R.

(Aan) Regerende Burgemrñ van 's Hage.

Aan dit verzoek kon onmiddellijk geen gevolg door den magistraat worden gegeven, aangezien er op dat oogenblik geen postmeesterschap vacant was. Niets was dus natuurlijker dan de brief van Z. M. ter griffie te deponeeren. Eerst 5 jaar later en wel op den 7 October van het jaar 1696 kwam er een postmeesterschap open. Daar de directie der posterijen op Groot-Brittannien (in den jare 1660 op de Heeren Quinteijn de Veer en Jacob van der Hoeven voor den tijd van 36 jaren gegeven,) den 7 October 1696 kwam te expireren besloten Schoudt en Burgemeesters „uijt een „singulière genegentheijd voor de persoon van de heer „raadsheer en greffier Wilhem van Schuijlenburgh, „ouwd burgem^r deser stede" aan te stellen desselfs zoon Wilhem Henric van Schuijlenburgh „midts dat „geduijrende de minderjarigheijd van opgemelten Wil- „hem Henric van Schuijlenburgh het voorss: ampt met „alles 't geen daaraan dependeert, sal worden gedirigeert „by gemelten sijnen heer vader. (Zie Resolutien van 18 April 1696 fo. 145 verso.) Dat deze benoeming Mellin zeer tegen viel, spreekt van zelf. Hij had dan ook wel reden om verontwaardigd daarover te zijn, want een koninklijke recommandatie was zoo gemakkelijk niet voor iedereen te verkrijgen. Hoe het zij, Mellin had zich hierover zoodanig beklaagd, dat het de magistraat ter oore was gekomen. Een en ander blijkt uit de volgende missive van den magistraat aan den koning gezonden, waarvan het concept hier volgt:

„Allerdoorluchtigsten Grootmachtigsten Coningk.

„Den raadsheer Schuijlenburgh, heefft ons bekend „gemaeckt. dat S^r. Mellijn sigh soude hebben beklaaghd „over de dispositie, bij ons onlangs gedaan van de „posterije op Engeland, even off het selve soude zijn

„geschiet, contra rie de recommandatie van Uwe Maj.
„in zijn faveur gesonden.

„Wij zijn genoodtdrukt Sire, ons van Soo een ver-
„keert en abusijff rapport te moeten disculpeeren,
„en Uwe Maijt. tot dien Eijnde te seggen, dat deese
„posterije voor deesen is gegeeven aen wijlen d'Hre
„Quinteijn de Veer cum Suis voor den tijdt van 36
„jaeren, en dat als eene remuneratie voor gedaene
„goede diensten, welke tijdt nu comende t'expireeren,
„hebben wij die wederom geconfereert op Willem
„Hendrick van Schuijlenburgh, soone van den voorn.
„raadsheer, ende dat insgelijx tot remuneratie van
„goede diensten, bij hem aen den Haegh beweesen,
„soo dat deese niet en is van die natur als andere
„posterijen, die door het overlijden van d'een off
„d'ander comen te vaceeren, en bij een burgemeester
„op sijn Tour werd vergeeven. Want d'Erffgenaemen
„van wijlen d'Hr Quintin de Veer souden in deselve
„langer hebben konnen werden gecontinueert, off de
„camer van burgemeesters souden die aan sigh
„hebben konnen trecken, als wanneer niets hadde
„gevaceert en deselve in plaetse van dien op de soon
„van voorn Schuylenburgh zijnde geconfereert, soo
„volghd van selfs, dat den voorn. Mellin daerdoor
„geen ongelyck is geschiet en vervolgens dat hij
„geen fondement heefft gehad sigh over ons en onse
„conduite te keklaegen, behalven dat den voorn.
„Schuylenburgh (voor dato van Uw Mayts. schrijven
„in faveur van Mellijn). van deese posterije ook al
„toesegging heeft gehad.

„Wij hoopen dat Uwe Mayt. hierdoor sal wesen
„gedisabuseert van de sinistre Impressien die wij
„verstaen, dat men Uwe Mayt. van ons heefft trachten

„te geveen, Uwe Mayt. verseekerende, dat wij altoos „de beveelen van Uwe Mayt. met alle schuldigh „respect sullen gehoorsamen en alsoo thoonen te zijn „Aller doorlughtigste Grootmachtigsten Coningh."

„Uwe Mayts Aller onderdaenigste en gehoor-„saemste dienaeren Schout en Burgemeesters van „'s-Gravenhage.

„Ter ordonnantie van selve." (niet ingevuld.)

Haeghe den 20 Juny 1696.

Tusschen 20 Juni 1696 en 23 Januari 1697 vinden wij niets meer van deze zaak in de resolutiën vermeld, evenmin als een antwoord van Z. M. op den brief van den magistraat. Zeker echter is het dat Burgemeesteren hun best deden om Mellin zooveel mogelijk te bevredigen, hetgeen blijkt uit de Resolutiën van 23 Jan. 1697 fo. 170:

„Is geproponeert, dat een geruijmen tijd geleden, „bij missive van Sijne Con. Majt. van Groot-Brit-„tannien, was gerecommandeert Louis Melin tot de „eerste vacerende posterije, staande ter dispositie „van Heeren Burgemrn dezer stede; en dat deselve „Melin wel genegen was bij provisie sigh te con-„tenteren met de posterijen door overlijden van wijlen „Pieter de Brouwer (impostregister van begr. 17 Sept. „1796, 1 kl. ƒ 30) in de maand September lestleden „in de Tourbeurte van den Heer Burgemr. Dedel „sijnde gecomen te vaceren sonder dat hij soude „willen erkennen het effect van sijne majts. recom-„mandatie te hebben genoten, maar in het toecomende „bij vacature van enige andere posterijen, van meij-„ninge was, tot besolliciteren van deselve, sigh van

„de voorss: recommandatie als nogh te bedienen; „en dat de heeren Schouwt en Burgemrs. hunne „gedachten hadden laten gaan, om den voorn̄ Mellin „sodanigh contentement te geven, dat hij soude er- „kennen het volle effect van sijne majts recomman- „datie te hebben genoten, en ook sigh hebbende „geinformeert, of hoogh gedachte majt. het naar vol- „gende temperament om Louis Melin te contenteren, „sigh soude gelieven te laten welgevallen, hadden „verstaan dat hetselve concept sijne majt. behaaghlijk „was voorgekomen; gelijck ook deselve Melin hadde „verclaart met het selve temperament te sullen ge- „noegen nemen; bestaande t' zelve concept in het „navolgende: te weten dat aan voorn̄ Melin soude „worden betaalt in contante gelden de somme van „twaalff duijzend vijffhonderd gln̄s tot welke somme „soude worden gefurneert bij den Heer raadsheer „Schuijlenburgh de somme van seven duijsend vijff- „honderd gln̄s. Midts dat de commissie tot de En- „gelsche posterije op den 18 April des voorlede jaars „1696 bij de heeren Schouwt, en Burgemrn̄ gecon- „fereert op desselfs soon Wilhem Henric van Schuij- „lenburgh, ook soude worden geconfereert op desselfs „soon Cornelis van Schuijlenburgh of wel de langstle- „vende van deselve twee soonen, soo, ende in dier voegen, „dat de posterije op Engeland niet soude worden ver- „staan in 't geheel of ten deele te vaceren, als na dat de „langhst levende van de twee voorn̄ soonen van de heer „raadsheer Schuijlenburgh deser wereld soude wesen „overleden. Dat wijders bij de Heer Burgemr. Dedel „soude worden gefourneert een somme van twee „duijzend vijffhonderd gln̄s. ter respecte deselve „soude kunnen disponeren van de voorss: posterije

„bij de Brouwer bedient: en dat de resterende somme „van twee duijsend vijff honderd glns. soude worden „bij provisie gelight uijt de ijsere kist [1]) berustende ter kamere van heeren Burgenrn; onder dese conditie „dat de selve somme soude worden gerestitueert, „en aan de kist gerembourseert bij den genen, die „met de eerste posterije in het toecomende te vaceren „soude mogen worden gebenificeert enz. enz"

Mellin was hierover zoo tevreden, dat hij aan den raadsheer Schuijlenburgh een schrijven richtte, dat op de vergadering van 4 Maart 1697, door genoemden raadsheer aan burgemeesteren overgeleverd werd, en wat het volgende inhield:

22 Fevrier 97.

Messieurs,

Ayant appris par monsr. le consceiller de Schuijlenbourg que vos seigneuries ont eu la bonté de m'accorder cinq mille éscus, pour équivalent d'une posterie, que sa majesté Brittannique m'avait fait la grace de demender pour moy de vos seigneuries par sa lett. du 4 Oct. 1691.

Je viens vous remercier messieurs et vous temoigner en meme temps que je me tiens satisfait de la dite recommendation, je ne manqueray de faire scavoir au Roy ou à monsieur le comte de Portland la manier honeste don vos seigneuries se sont acquitez enver moy, suivant l'intention de S Mjt., je suis avec respect de vos seigneuries le tres humble, tres obeissans serviteur MELIN.

[1]) Wellicht een der kisten thans nog op het Oud-Archief en op het Gemeente-Museum te zien.

Het was alsof Jacob Cats, de stichter van Zorgvliet, voorzien had, dat in het begeven van ambten en bedieningen niet altijd even eerlijk zou gehandeld worden; wellicht ook had hij in zijn naaste omgeving er reeds te over voorbeelden van gezien, waarom hij zong:

»Ick heb nu agttien jaer een lastig pack gedragen,
Maer geen van myn geslagt of van myn naeste magen
En is op myn versoeck, oock niet door mynen raet,
Gebragt tot eenig ampt, of eer. of hoogen staet.»

Zou men in den tegenwoordigen tijd ook zulk een zuiveringseed durven doen?

'S-GRAVENHAGE.

„JUFVROUW GEVRAAGD."

Een ongehuwd fatsoendelijk persoon, of weduwe zonder kinderen, tusschen de 30 à 40 jaren, waarvan volledige imformatie van *trouw* en *eerlijkheid* te bekomen is, om bij eene oude Dame als kamenier of iets meer als Meid en minder als Jufvrouw te bedienen, naaijen, breijen, leezen, een kamer helpen stoffen, de hand leenen in het kleine huishouden; de Dame woont in een bovenhuis, kan zich adresseeren op de Nieuwe Have No. 186, hoe eerder hoe liever. ('s-Gravenhaagsche Courant van Woensdag 15 December 1813.)

E.

ABRAHAM ARNOLDUS LOOYEN.

Op den 3 Augustus 1893 heeft een der 's-Gravenhaagsche verzamelingen een zwaren slag geleden.

Het Koninklijk Kabinet van munten, penningen en gegraveerde steenen verloor zijnen volijverigen, werkzamen en zeer kundigen directeur.

De heer Looyen geboren te Nijmegen in 1828 was gedurende het grootste gedeelte van zijn leven predikant bij de kerken der Ned. Hervormde Gemeente te Grijpskerke, Wissenkerke en Loosdrecht, daarna director en secretaris van de Utrechtsche Zendingsvereeniging te Utrecht. Uit den aard der zaak zullen wij die periode van het leven van den heer Looyen onbesproken laten maar een enkel, kort, woord wat de afgestorvene was voor onze stad en voor een harer belangrijkste verzamelingen vinde hier haar plaats in het Jaarboekje van 's-Gravenhage, waar het lief en leed onzer stad in besproken en geschetst wordt.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd was bij hem de liefde voor de studie van munten en penningen ontwaakt, hij had een belangrijke verzameling weten aan te leggen en bezat dus een zeer goede voorbereiding om den taak, die hem wachtte te aanvaarden. Op 1 Juli 1889 werd de heer Looyen benoemd tot directeur van het Penningkabinet.

In zijn eerste verslag schreef de nieuw benoemde directeur: „Mijn werkzaamheden, sedert de aanvaarding mijner betrekking bestonden in het ordenen der leg, gilde, schutters, vroedschap en prijspenningen, het aanleggen van een inventaris en het maken van een catalogus." Te recht noemt de heer Looyen het werk dat hem wachtte een „*reuzenwerk*." Wanneer men de beide niet groote zalen van het 's Gravenhaagsche kabinet rondziet, met de lage ernstige, bruine kastjes en vitrines zou men niet vermoeden de schatten die daar rusten; maar open de kasten eens, trek de laden eens uit en en ge zult ze vinden gevuld en overvuld, met de meest merkwaardige collectien, zoowel de oude munten, als die der middeleeuwen, zoowel de médailles als de legpenningen zijn alle de aandacht en studie, overwaard.

Reeds onder de stadhouders Willem IV en Willem V was de grondslag dezer collectie gelegd, in 1816 werd de toenmalige verzameling, afgescheiden van het Rijksmuseum en als zelfstandig geheel gesteld onder het beheer van den heer de Jonge. Dank zij de groote, niet genoeg te roemen, royaliteit van Koning Willem I nam het kabinet jaar in jaar uit in uitgebreidheid toe, de heer Meijer, een door en door kundig numismaat van groote scherpzinnigheid en vakkennis breidde na den heer de Jonge de verzameling nog aan-

merkelijk uit; maar bij dien grooten rijkdom van het Kabinet, miste men een catalogus en een systhematisch ingerichte inventaris.

Gedrukt waren alleen de aardige, maar thans geheel verouderde „notice sur le cabinet des médailles", de catalogus der gipsafgietsels van de gesneden steenen, de door den Franschman Menant samengestelde catalogus der cylinders, benevens de jaarverslagen die de aanwinsten van elk jaar bevatten, maar een inventaris, en een daarmêe in verband staande catalogus bestond er noch in druk noch in manuscript.

De heer Looyen zette zich in zijn armstoel, voor zijn grooten werktafel en ving onverdroten, vol moed, vol volharding den taak aan. Elken dag precies om tien uur ving de arbeid aan en duizenden en nog eens duizenden stukken gingen door zijne handen. Eerst kwamen de legpenningen, die naar chronologische orde werden gerankschikt, en gecatalogiseerd. Daarna kwamen de Zuid-Nederlandsche munten, vervolgens de zeer belangrijke en volledige collectie noodmunten, gilde-, vroedschap-, schutters- en armenpenningen. Al deze penningen werden naar hun respectievelijke landen en steden gelegd, bij de onder indeeling werd steeds een streng chronologisch systheem gevolgd. Nog werden bewerkt de munten van het prinsdom Oranje, Nassau, en Waldeck Pyrmont.

Ten slotte werden de médailles ter hand genomen. In afwijking van het vroegere systheem werden ook zij in chronologische volgorde gerangschikt; een deel er van werd in vitrines tentoongesteld.

Met zorg en nauwgezetheid ging de heer Looyen te werk bij het doen van aankoopen; hoogst belang-

rijke aanwinsten van allerlei munten en médailles werden aan de verzameling toegevoegd.

Het is altijd diep treurig te zien hoe een ijverig, bekwaam en geheel in zijnen arbeid levend man henen gaat en zijn werk onafgedaan moet laten, vooral wanneer die man daarbij was een vriendelijk voorkomend helper voor hen die zijn hulp en voorlichting kwamen inroepen.

Uit het geheugen van hen die hem kenden en aan den arbeid zagen zal niet licht het beeld van den vriendelijken, steeds opgewekten man verdwijnen.

Voor het kabinet waaraan hij zijn laatste levensjaren, schier tot zijn doodsuur toe wijdde, was zijn dood een groot verlies, voor onze Stad en hare wetenschap een zware slag. Looyen laat het beeld achter van een man van karakter, van een man voor wien de plicht voor alles ging, maar ook van een werkelijk humaan, vriendelijk en goed man.

H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFEPIÉ.

October 1893.

ONS CORRESPONDEEREND LID,

J. J. HABETS.

(IN MEMORIAM.)

Niet alleen, door het overlijden van haar eerelid, den Heer A. A. Looyen, maar ook door het verscheiden van den Eerwaarden Heer Joannes Josephus Habets, Correspondeerend lid van *„die Haghe"* heeft onze Vereeniging, een droevig verlies geleden.

Uit den aard der zaak was Looyen meer bij ons bekend, want nooit sloeg hij eene vergadering over, en we missen dan ook aan de bestuurstafel de prettige, gezellige, iewat typische figuur. Habets daarentegen was te ver van ons verwijderd, om ernstig deel te kunnen nemen aan onze beraadslagingen. Toch evenwel was hij gaarne bereid om het Bestuur omtrent 't een of ander vraagpunt in te lichten, en in de toekomst mochten we verwachten, dat in de Limburgsche Archieven wel 't een of ander stuk, door hem aangekleed, zou blijken geschikt te zijn voor onze Jaarboeken.

Limburg was Habet's kracht. In hem werd de Limburgsche geschiedenis verpersoonlijkt; hij ordende en beschreef de oude archieven dier Provincie met zeldzaam geduld, met onvermoeiden arbeid, en met groot talent. Tal van geschriften zijn er om te bewijzen welk een vorschend historieschrijver, en wetenschappelijk oudheidkundige Habets was, zoowel op kerkelijk als wereldlijk gebied. Zijn werkzaam leven werd, helaas, te vroegtijdig afgesneden. Zijne nagedachtenis blijve bij ons in aangename herinnering.

'S-GRAVENHAGE, A. J. S. v. R.

IETS TER AANVULLING.

Wat hier volgt, behoort bij onze vroegere bijdrage in het Haagsch Jaarboekje 1892, bladz. 23—44. De Pastoorslijst van de St. Jacobs-parochie is daar gelijk wel te verwachten was, niet geheel volledig geweest; wij hebben later nog het een en ander gevonden en hopen, dat

de mededeeling daarvan onzen lezers welkom zal wezen.

Vooreerst achten wij ons verplicht, excuus te vragen aan Pastoor *Willemsz.*, wijl wij hem in 1892 zoo geheel en al over het hoofd hebben gezien, hoewel hij toch in *Oudh. en Gest. van Delft en Defland*, bldz. 375, zich openlijk genoeg presenteerde. Wij zullen deze wel niet opzettelijke, maar toch wat nonchalante onbeleefdheid zooveel mogelijk trachten goed te maken door hem nu op te nemen en hem zijne plaats aan te wijzen. Pastoor *Willemsz.* heeft in genoemd werk het jaartal 1529 bij zich en komt alzoo te staan tusschen *Johan van Duivenoorde* (1524) en *Huybrecht Byl* (1542.) Vgl. Haagsch Jaarboekje 1892, bldz. 27.

Later is voor den dag gekomen Pastoor *Jan Stevensz.*, die geplaatst moet worden tusschen *Paulus Gerritsz. van Heusden* (1476) en *Jan Huygensz.* (1497) In een oud fundatieboek van de St. Jacobs-parochie, hetzelfde waarvan in het Haagsch Jaarboekje 1892, bldz. 12, *Verslag*, melding wordt gemaakt, staat het volgende:

Jan Butterman en zijn wijf gaven XL ℔ holl. aan de memoriemeester, bij handen van W. Stael, priester en cappelaen in presentien van heer Jan Stevensz., pastoir. — Het daarbij gevoegde jaartal is 1483.

Van Pastoor Jan Harmensz. (1556) behelst hetzelfde fundatieboek nog deze aanteekening:

Item men sal houden in dese maent Augs. memorie met 3 kaarsen op hoichchoir over heer Jan Harmanszn v. Breda, pastoor van den Haech was enz. hij starf den VI Augusti 1557.

Wat er van Pastoor Byl gemeld wordt, geeft eenige moeilijkheid; er staat:

Men zal hier houden memorie over heer Hubrecht Jansz. Byl, past. v. d. Haghe was XXXVII jaar lang

met III kaersen enz. obiit anno 1554, 27 Novembris.

Dat pastoor Byl, overleden in 1554, 37 jaar lang aan het hoofd der Haagsche parochie gestaan zou hebben, komt niet uit met zijnen voorganger, den bovengenoemden pastoor Willemsz, die, gelijk wij gezien hebben, het jaar 1523 in beslag neemt. Zelfs als pastoor Willemsz wegviel, zou er nog botsing ontstaan met diens voorganger, Van Duivenvoorde, die volgens de Riemer in 1524 nog in functie was. Hebben wij hier aan een schrijffout in het fundatieboek te denken, of zouden die woorden „XXXVII jaer lang'' soms moeten beteekenen, dat de memorie zoolang moest duren?

Nog zijn wij van de Hulppastoors in de Juffrouw-Idastraat, wier lijst compleet is, te weten gekomen, dat Jacob Everding overleden is in 1647, Andreas Caesarius den 7 Nov. 1677, Johan Schellinges den 20 Febr. 1682, Wouter Moulart den 16 Nov. 1686, Guillielmus Fredericus Daelenoort den 7 Octob. 1738. Van Cornelis van der Putten hebben wij niets naders gevonden. Vgl. Haagsch Jaarboekje 1892, bladz. 43 en 44. P. ZWART.

RECTIFICATIE.

In mijn opstel over Napoleon I te 's-Gravenhage, in het jaarboekje van 1893, komt op blz. 74 een misverstand voor.

Onderaan staat Poolsche Lanciers. Dit is volgens Jonkheer Victor de Stuers niet juist. Het was een detachement van het 2e Regiment Lanciers der Garde, nl. Hollandsche Lanciers, het vroegere regiment Garde huzaren van Koning Lodewijk. Het detachement werd gecommandeerd door den Kolonel Graaf Colbert.

C. G. H.

KRONYK *)

loopende van 28 Augustus 1892 tot 2 October 1893.

28	Aug.	1892.	Mr. W. O. T. v. Oudheusden, Voorzitter der Sporttentoonstelling, overleden.
3	Nov.	»	Jhr. Mr. W. V. R. Baud, 25-jarige dienst als Kol. der Schutterij.
15	»	»	De HoogEerw. Heer J. Th. A. Heijligers, benoemd tot kannunnik v. h. kathedraal kapittel te Haarlem.
1	Dec.	»	Plechtige consecratie of inwijding van de nieuwe R. C. Kerk in de Da Costastraat.
3	»	»	H. M. de Koningin-Regentes bezoekt den grafkelder te Delft.
7	»	»	De beide Koninginnen inspecteeren in den tuin achter het Paleis de Koloniale reserve.
8	»	»	Mr. H. D. Levyson Norman, overleden.
11	»	»	H. J. C. de Charro, lid v. d. Gem. overleden.
14	»	»	Ds. van Hoogstraten herdenkt zijn 25-jarigen predikdienst.
15	»	»	Mej. Delphine Mees uit Brussel zal Koningin Wilhelmina dansles geven.
16	»	»	Dr. Berend Carsten, Inspecteur v. h. Geneeskundig Staatstoezicht, overleden.
19	»	»	Mr. P. van Bemmelen, Raadsheer, overleden.
1	Jan.	1893.	Martinus Nijhoff, 40 jaar uitgever. — F. van Erkel 40-jarige dienst als chef der werkpl. Telegraphie.
3	»	»	Avond-IJsfeest met giornoverlichting in den Dierent.

---

*) Daar het Jaarboekje toch reeds meer omvang heeft verkregen, dan in verband met den geringen prijs wenschelijk is, moet de Kronyk, zeer tegen den wensch van den Redacteur, ingekrompen worden. Gaarne vermeldt hij, dat het grootste deel dezer aanteekeningen te danken, is aan de welwillendheid van den heer W. v. d. Endt.

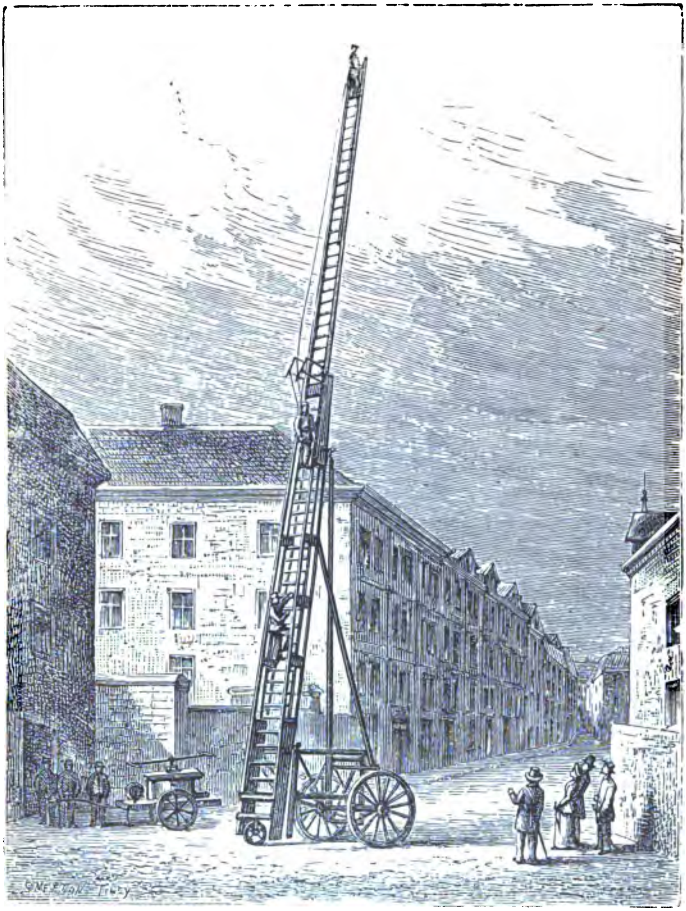
14	Jan.	1893.	H. M. de Koningin-Regentes bezoekt de Fransche Opera (Lohengrin.)
17	»	»	J. Ph. Koelman, schilder en beeldhouwer, overleden.
18	»	»	Optocht van werkeloozen (geen 100); deputatie bij den burgemeester toegelaten.
20	»	»	H. M. de Koningin-Regentes bezoekt de Hollandsche Schouwburg (Vriend Fritz en Paternoster.)
21	»	»	H. Pander, industrieel, overleden.
23	»	»	De restauratie van de Vierschaar aangevangen. De hoofdingang gesloten.
24	»	»	Vernieuwde optocht der werkeloozen naar het Raadhuis. Adres aan den Burgemeester.
25	»	»	De Koningin-Regentes bezoekt het Diligentia-concert.
31	»	»	Uitvoering «Oranjebond» in het Geb. v. K. en W.
1	Febr.	»	De Hertogin van Albany brengt met hare kinderen een bezoek aan de beide Koninginnen.
6	»	»	Billet «*Schrijf toch niet 's-Hage*» in de wachtkamer van het Postkantoor een plaats aangewezen.
9	»	»	Er meldt zich een zwerver, Ingenieur, sprekende 7 talen, aan bij het toevluchtsoord voor dakloozen
10	»	»	Zware storm van Z. West naar N. West.
16	»	»	De Koningin-Regentes bezoekt de Holl. Opera.
27	»	»	M. A. Reiss, Directeur-Generaal van het Zeebad Scheveningen, overleden.
1	Maart	»	Leggen van den eersten steen voor de nieuwe R. C. Kerk in de Hobbemanstraat. — Opening der tentoonstelling, en wedstrijd van kunstbloemen enz. in den Dierentuin.
5	»	»	J. W. Scheltus, lid v. d. Gemeenteraad overleden.
9	»	»	H. M. de Koningin-Regentes bezoekt het R. C. Weeshuis in de Warmoezierstraat.
12	»	»	J. van Reijerdam, Oud-Referendaris van Binnenl. Zaken, overleden.
15	Maart	»	J. P. Hofstede, Hoofd-Directeur der Posterijen, overleden.
26	»	»	Stille week. Tooneelvoorstellingen in het Gebouw v. K. en W., en in het Casino *niet* geschorst.
28	»	»	Clara Belinfante, aet 76, overleden. — Huwelijk van Mr. J. G. Gleichman. Pesident der 2e Kamer, met Mej. Cort van der Linden.
1	April	»	80e jaarfeest van Dr. C. W. Vinkhuyzen.

3 April 1893.	Paniek in het Geb. v- K. en W. door het roepen van brand.
8 » »	Verjaardag van H. K. H. de Groot-Hertogin van Saxen, geboren Prinses Sophie der Nederlanden: geen parade: de manschappen ontbreken.
half » »	prachtige maand; warm en droog; kalven en koeien in de weide.
tweede helft April 1893.	Groene en bloeiende boomen.
23 April 1893.	3 uur 's namiddags 70° Fahrenheit.
24 » »	Mr. R. J. Graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis, — overleden. 3 uur 's namiddags 76° Fahrenheit,
13 Mei »	Vorst George van Waldeck-Pyrmont, vader van H. M. de Koningin-Regentes, overleden.
6 Juni »	De „Schepenbank" (Raadhuis) voor 't publiek opengesteld. Zie 23 Januari.
15 » »	75-Jarig bestaan van de badplaats Scheveningen.
2 Juli »	Twee knapen, broeders, in de Trekvliet verdronken.
5 » »	Verjaardag van Prinses von Wied. Parade: hitte 81° Fahrenheit: zonder randsel.
6 » »	Inwijding van de vroegere hulpkerk in de Da Costastraat tot een lokaal voor den R. C. Volksbond. — Opening van de koud-waterinrichting naar de Methode van Kneipp.
18 » »	Verkiezing van Gemeenteraadsleden.
31 » »	Heropening Panorama Mesdag.
1 Aug. »	Zwaar onweder, met fellen bliksem.
3 » »	Wedrennen Clingendaal.
4 » »	A. A. Looyen, Directeur v. h. Kon. Penn. Kabinet, Eerelid der Vereeniging, overleden.
10 » »	Tentoonstelling in 't Geb. v. K. en W. Misbruik sterken drank.
25 » »	3 uur 's namiddags 92° Fahrenheit.
29 » »	Terugkomst v. h. Reg. Grenadiers en Jagers, uit de legerplaats bij Laren.
30 » »	Vermakelijk intermezzo in het Circus Carré in verband met een optreden der politie.
31 » »	De goudsbloem tot nationale bloem verheven.
6 Sept. »	Mr. G. Emants. nieuw gekozen Raadslid, overleden.
11 » »	Twintig-jarig bestaan der Ambachtsschool. — Oprichting algemeene Haagsche Polikliniek in de Raamstraat No. 57ª; te openen 1 October.

13	Sept.	»	Overlijden van den laatst overgebleven plateelschilder van het Oud-Delftsch, Cornelis Tulk, bijgenaamd Janus, aet. 89 te Delft.
18	»	»	J. C. Vertin, Kunstschilder, overleden.
19	»	»	Opening der Kamers.
21	»	»	Uitreiking der nieuwe Vaandels aan de regimenten Infanterie door H. M. Koningin Wilhelmina.
22	»	»	Langdurig en zwaar onweder. — C. M. E. G. Graaf van Bylandt, buitengewoon Gezant v. Nederland te Londen, overleden: alhier begraven.
25	»	»	H. M. de Koningin Regentes bezoekt het Kurhaus. — Begrafenis van Mr. W. T. Baron v. Doorn v. Westcapelle op Eikenduinen.
2	Oct.	»	Eerste vergadering van „Die Haghe" in 't seizoen 1893/1894; Uitreiking aan den Heer Jacob Kuyper van een zilveren medaille voor zijn belangeloos werk: Historische kaart van 's-Gravenhage, met tekst.

INHOUD.

[1]) Als buitengewoon lid is nog toegetreden: Mr. J. G. S. BEVERS. Lid van de 2e Kamer. en Lid v. d. Gemeenteraad.

C. HONDIUS
